

בין המערכות 31

מאי–יוני 2025

יוצא לאור על ידי "מערכות", בית התוכן המקצועי של צה"ל לצבא ולביטחון לאומי

<https://www.maarachot.idf.il>

תוכן העיניינים

ג'האד התודעה וההשפעה בהפקת חמאס, כפי שמשתקף בטקסי עסקת
החטופים / ד"ר שגיא פולקה ואדיר אורן / 05.05.2025

התקשורת הסורית אחרי אל-אסד: הזדמנויות ואתגרים ברקע מציאות פוליטית
משתנה / ד"ר תום שרון / 07.05.2025

"רוח צפונית": הצלחת המערכה של המורדים בסוריה בהקשרי רוח הלחימה /
תא"ל סמואל בומנדיל וסא"ל (מיל") אור פז עברי / 15.05.2025

מהפכת ה-FPV ומשמעויותיה ללוחמת היבשה ויתר הממדים / אלוף (מיל") ד"ר
יעקב בנג'ו וגיא נ' / 19.05.2025

ניצחון ללא הכרעה - תפיסת ההכלה האמריקנית 1946–1953 / שמואל שמואל
/ 11.06.2025

ג'האד התודעה וההשפעה בהפקת חמאס, כפי שמשקף בטקסי עסקת החטופים

ד"ר שגיא פולקה, עמית מחקר במרכז דיין, אוניברסיטת תל אביב
אדיר אורן, חוקר אסלאם ובעל תואר שני בתקשורת מהאוניברסיטה העברית
05.05.2025

עסקת החטופים חמאס מערכת מבול אלאקצא לוחמה פסיכולוגית

בחמאס רואים את עסקת החטופים כפרי הניצחון במערכת מבול אלאקצא. לפיכך הם מנצלים את הפעימות השונות באמצעות מילים, ציטוטים קוראניים ובתי שיר, להעביר מסר חד וברור ללא שימוש בטכנולוגיה מתוחכמת, כי אם ברטוריקה שנטועה בנשמתו של דובר הערבית, זרה ובלתי מובנת בעיני המערב. רצוי שצה"ל וגופי המודיעין בפרט ידברו את השפה, וינהלו מלחמת תודעה מושכלת ומקצועית, תוך שימוש בשפה הערבית ובמכמניה. המאמר משופע בתמונות, ורצוי להתמקד בכל אחת מהן

הרינו מברכים אתכם לרגל צאתכם לחופשי בעסקת "מבול בני החורין" (צפקת טופאן אלאחראר) שחתמה עליה ההתנגדות האמיצה במסגרת מערכת "מבול אלאקצא"

אחת ההנחיות שקיבלו פעילי הנח'בה ב־7 באוקטובר 2023 הייתה להפעיל את מצלמות הגוף. לוחמי הג'האד של גדודי אלקסאם תיעדו את מעשיהם במטרה להנציח את הפעולה הצבאית הנועזת ולהיות חלק מהלוחמה

הפסיכולוגית נגד ישראל. באמצעות צילומים אלה יש לשער כי הזרוע הצבאית של חמאס ביקשה לתעד את האימה שאחזה בתושבי העוטף. בהמשך לכך, מדי שבת בפעילות שחרור השבויים¹ (אָסְרָא, בפי ישראל חטופים) הנציחה חמאס וקיבעה בתודעה את ניצחונה במערכת "מבול אלאקצא" (טופאן אלאקצא). היא עשתה זאת במגוון אמצעים פשוטים ולא מתוחכמים טכנולוגית: צירוף של תמונה על במת "השחרור", עם כיתוב משמעותי בערבית. המסר הוא הן כלפי פנים לתוך עזה, הן כלפי חוץ ולישראל בפרט. הקמפיין הוא חלק ממערכת תודעה, שבעיני חמאס איננה נופלת מזו הצבאית ואף עולה עליה בחשיבותה.

בחמאס מייחסים חשיבות רבה להסברה הצבאית (אלאָעֶלָאם אלעֶסְכְּרִי), שהיא חלק מלוחמה פסיכולוגית (אלחָרַב אלנֶפְסִיָה) שעליה כתב שיח' יוסף אלקרצ'אוי, המנהיג הרוחני של חמאס (עד מותו ב־2022, וגם לאחריו) בספרו **הלכות הג'האד** (פְּקָה אלג'הָאד). לדבריו, כוונת הלוחמה הפסיכולוגית היא לימוד נפש האויב והכרת נקודות החולשה שלו (נְקָאט אלצ'עֶף), כדי לחדור מבעדן ולנסות להשפיע עליו שלילית באמצעים שונים. "כל זאת כדי להטיל מורא בליבותיהם, להפחידם מפני המוסלמים, לייאשם מן [היכולת] לנצח אותם ולהעביר סיפורים אודות גבורתם [של לוחמי הג'האד, ולהראות] כי הם אינם מוטרדים מן המוות, אלא מקבלים אותו בברכה, וכי יש בידיהם יכולות, תכונות ייחודיות וכוחות שאין בידי זולתם".²

תנועת חמאס מייחסת חשיבות רבה להנחלת תודעה (תְּעִיָה). באמנתה מ־1988 נכתב בסעיף 15 כי אנשי דת (עֶלְמָא') מחנכים ואנשי חינוך, אנשי תקשורת ואמצעי הפצה וציבור של משכילים צריכים להשתתף בפעולת הנחלת המודעות. באמנה צוין כי הציונים השתלטו על כלי התקשורת בעולם ולכן נדרשים האינטלקטואלים, אנשי התקשורת, הדרשנים, אנשי החינוך ושאר המגזרים בעולם הערבי והמוסלמי, למלא את חובתם ואת תפקידם (סעיף 30 באמנה).³ בעיני חמאס, התקשורת היא בזיקה הדוקה להתנגדות, שאיננה רק עימות ישיר עם הכיבוש אלא מקיפה תחומים רבים ובכללם "תקשורת מתנגדת" (אָעֶלָאם מְקָאום). פילוסופיית חמאס ביחס לתקשורת מתבטאת בסיסמה ולפיה "המילה לפני הכדור" (אלכֶלְמָה קֶבֶל אלרֶצָאצָה). המטרה הבסיסית היא כי רעיון ההתנגדות יושרש בשכלים של האנשים, אף אם ההתנגדות בשטח נסוגה לאחור, שכן התבוסה האמיתית היא זו של התודעה (הִזִּימַת אלִּעִי).⁴

מאז מתקפת 7 באוקטובר ממלאים הנאומים וההצהרות לתקשורת, הן של הזרוע הצבאית של חמאס הן של הזרוע הפוליטית, תפקיד חשוב בשרטוט תווי ההיכר של המערכה, מטרותיה וההתפתחויות בה. נראה כי בידי חמאס אסטרטגיה תקשורתית שבאה לידי ביטוי בראש ובראשונה בהצהרותיו של דובר הזרוע הצבאית, אָבו עבִידָה.⁵ מעבר להיותו הדובר הרשמי של גדודי אלקסאם, הוא העורך למלחמה הפסיכולוגית (אלחָרַב אלנֶפְסִיָה) שמנהלת חמאס נגד ישראל.⁶

אבו עבדה, דובר גדודי אלקסאם, הזרוע הצבאית של חמאס. מקור:
<https://tinyurl.com/5h26msmk>

בחינת השיח של חמאס החל מ־7 באוקטובר יכולה להצביע כי חמאס מתרכזת בכמה ממדים:

א. הממד המבצעי־אסטרטגי הנוגע להצלחתה בתכנון מתקפת הפתע הרחק מעיני המודיעין הישראלי, שנכשל בקריאת כוונותיה על אף שבהכנה למתקפה היו מעורבים אלפי פעילי ג'האד.

ב. הבלטת הכמות הגדולה של האבדות שהסבה לכוחות הישראליים, ובמיוחד מתחילת התמרון הקרקעי.

ג. בהיבט הפוליטי, חמאס מנסה לגייס את דעת הקהל הערבית לטובתה. היא פונה למצפון הערבי והמוסלמי להזדהות עם מה שהיא מנסה לתייג כמלחמת השמדה (חֶרֶב אֶבָּאדָה) נגד העם בעזה, ובה בעת להשפיע על דעת הקהל המערבית. לכן היא מפרסמת את מנשריה גם בשפה האנגלית.

ד. סוגיית החטופים, או בלשון חמאס השבויים, תופסת מקום חשוב בג'האד התקשורתי שלה. היא מנסה להשתמש בסוגיה כדי לשרת את ההתפתחויות בשדה הקרב, ולהפעיל לחץ על ממשלת ישראל. חמאס מבקשת לממש הישג שהוא ריקון (תְּבִיץ) בתי הכלא בישראל מאסירים פלסטינים. היא משתמשת בסוגיית השבויים הישראליים והזרים המוחזקים בידה למען מלחמה פסיכולוגית, ובמסגרת זו מפרסמת סרטונים של חטופים ובפיהם מסרים המשרתים את התעמולה שלה.⁷

במאמר זה נציג דוגמאות מהתמונות שהציגה חמאס במסגרת שלב א' של עסקת החטופים, כדי להסיק מהן תובנות חשובות ביחס לדרך שבה האויב בונה ומעצב את תרבות ההתנגדות. באמצעות טיפוח תרבות זו מניחים גדודי אלקסאם את היסודות לגיוס אנשי עזה לזרוע הצבאית שלהם – תודעתית וצבאית. חמאס מבקשת לקבע ולצרוב בראשיהם של תושבי עזה את תמונת הניצחון. בעיני איש המערב, אין לחמאס תמונת ניצחון בשל ההרס בעזה וכמות ההרוגים, אך בעיניהם הניצחון איננו מונח צבאי, אלא אמוני־נפשי־תודעתי.

"אדון המבול (טופאן) [תפילת בקשה (דעא'א) המיוחסת לאלסנואר]. אללה, שבור באמצעותנו את כוחם! אללה, הורד באמצעותנו את דגלם! אללה, השפל באמצעותנו את מנהיגיהם! אללה, הרוס באמצעותנו את יראת הכבוד מפניהם! אללה, הסר [השמד] באמצעותנו את מדינתם! [יחיא אלסנואר] היה דובר אמת נאמן, ולכן אללה האמין לו והעניק לו את מבוקשו [להיות שהיד למענו]"

תמונת הניצחון – השראה ל"תרבות המוות וההקרבה"

תמונה זו נתלתה על במת מסירת החטופים שהוקמה לצד הריסות ביתו של יחיא אלסנואר בח'אן יונס ב־30 בינואר 2025. המשפט בתחתית התמונה הוא מתוך חדית' שנאמר על־ידי הנביא מחמד לאחד מחבריו שהתאסלם. אותו אדם הביע בפני הנביא את ייחולו להיות שְהִיד ולהיכנס לגן העדן, לאחר שיירו בו בחץ בגרונו. חבר זה אמר לנביא כי הצטרף לאסלאם כדי לבצע ג'האד יחד עימו, להילחם באויבי אללה, להידקר ולמות כשהידי. כשהנביא שמע את ייחולו אמר לו: "אם אתה אמיתי בדברך ובכוונתך, הרי שאללה יגמול לך על יושרה זו, וייתן לך לממש את כמיהתך למוות למענו". כך אכן קרה. כאשר הביאו בפני הנביא את האיש לאחר שנהרג ונורה בחץ, אמר הנביא: "היה דובר אמת נאמן, ולכן אללה האמין לו והעניק לו את מבוקשו [להיות שְהִיד למענו]". בנמשל הדבר חל על אלסנואר, שהביע את כמיהתו להיות שהיד, וכיוון שהיה אמיתי בכוונתו וכן בדבריו אללה מימש את כמיהתו.

באמצעות התמונה ביקשה חמאס לצרוב את אלסנואר בתודעת העם הפלסטיני בכלל וחמאס בפרט. הוא זכה לכינוי "אדון המבול" (סִיִּד אלטופאן), כמי שלזכותו נזקף 7 באוקטובר. כל תפילות הבקשה בתמונה משקפות את מאווי ליבו ואת בקשותיו מאללה, שעיקרן השמדת ישראל. כמיהה זו אינה ייחודית לו, אלא שותפה להנהגת חמאס הצבאית והפוליטית ולפעילי הג'האד של חמאס כמו גם לחזבאללה ולציר השיעי.

"לחירות-השְׁנִי (אדומה) ישנה דלת עליה כל יד מגואלת בדם מידפקת"

בתמונה אחרת יש משפט משיר שציטט אלסנואר בתיעוד האחרון שלו, כפי שנחשף בתוכנית התחקירים של אלג'זירה "רב הנסתר על הגלוי" (מילולית: מה שנסתר עצום יותר – מֵא חִפִּי אַעֲטִים). הבית הוא מתוך קצידה, סוג של יצירה שירית בערבית שהתפתח והשתכלל בתקופת הג'אהליה (הטרור אסלאמית), והיה לסוגת השירה הנחשבת ביותר בספרות הערבית עד לעת החדשה. את הקצידה כתב המשורר המצרי הנודע אַחְמַד שֻּׁקִי ב־1926, והיא נקראת "אסון דמשק". הקצידה נכתבה במקור במטרה לגנות את ההפצצה הצרפתית בדמשק בתקופת המהפכה הסורית נגד האימפריאליזם.

משמעות הבית שציטט אלסנואר היא שלחירות יש דלת שתיפתח רק על־ידי ידיים המגואלות בדם האויב. המסר – כל אזרח בן חורין מרגיש שלמולדתו יש חובה כלפיו, ועליו לקיים חובה זו בדמו על־ידי הרג אויביו, שכן אם לא יעשה זאת מי ייתן לאויבים לשתות את המוות? שוקי הדגיש שמדינות נבנות רק באמצעות קורבנות שפודים בדמם את מולדתם, וכך מעניקים חיים וחירות לדורות הבאים. החירות זוכה לכינוי "אדומה" (שְׁנִי), כדי להעביר את המסר שאינה נקנית אלא בדם. היד המגואלת בדם ומידפקת על דלת החירות היא יד השהידים. דלת החירות לא תיפתח אלא לשהידים ולבעלי הכבוד. המסר הוא שאם ברצונך חירות – עליך להקריב את עצמך.

שלט שהתנוסס לצד הבמה
שעליה עלו החטופים, ובו
אפשר לראות את תמונות
המנהיגים הלוחמים בחמאס
שנהרגו כשהידים, לצד ציטוט
מתוך נאום אבו עבידה לרגל
יום השנה ל-7 באוקטובר: "אנו
מקריבים את מפקדינו לפני
חיילינו"

בארגוני ההתנגדות מבחינים בין שהידים משורת לוחמי הג'האד, למפקדים שהידים (אלקאדה אלשהדא'). למשל בחזבאללה מציינים את יום השהיד (11 בנובמבר), ובנפרד את יום המפקדים שהידים (16 בפברואר)⁸. גם בחמאס מעלים על נס אסתשהאד של מפקד, שכן הוא נותן דוגמה אישית ללוחמיו. לפיכך בתמונות בטקסי מסירת החטופים נראים מפקדי חמאס שסיכלה ישראל, כאשר מבחינת חמאס את הישגי 7 באוקטובר יש לזקוף לזכותם. בהקשר זה הארגונים נוהגים לצטט את פסוק 23 בסורת אלאחזאב (33), ולפיו מבין המאמינים יש מי שהתחייבו לאללה להקריב את עצמם; מהם מי שקיים את נדרו ואסתשהד, ומהם מי שממתין לאסתשהאד. למרות חלוף הזמן, לא חזר בו מהתחייבותו להיות שהיד.

דובר חמאס אבו עבידה הגדיר את הסיכולים שמבצעת ישראל כפעולות שגורמות לאויב שמחה קצרה ושכרון חושים שיפוג מהר. הוא כינה אותם "משכך כאבים שהוא פרי אשליה והונאה", וכדי להוכיח שהם אינם אפקטיביים הביא דוגמאות מן העבר. למשל לו הסיכול הממוקד (בעיניו "חיסול והתנקשות"), היה אפקטיבי, הרי ב-1935, לאחר שהבריטים הרגו את שיח' עז אלדין אלקסאם בחורשות יעבד, הייתה מפסיקה ההתנגדות לאימפריאליזם הבריטי, ובהמשך לאימפריאליזם הציוני שהוא תולדה שלו. אבו עבידה ציין שהראיה שהסיכולים הממוקדים אינם אפקטיביים היא שפעולת "מבול אלאקצא" החלה בחלוף 20 שנה לסיכולו של מנהיג חמאס, אַחְמַד יַאסִין, במרס 2004. אחד מספרי חמאס, בואו אל הג'האד (ח: עֵלָא אַלְג'הָאד), נכתב על-ידי "המשתוקק לאסתשהאד למען אללה" ומוקדש כולו למפקדים שהידים.

תמונות המפקדים השהידים. "ולמען ייקח מכם שהידים"

תמונת המפקדים השהידים מעוטרת בשבר פסוק (3:140). חלק זה בפסוק מופיע בתמונה משמאל של מנהיגי חמאס, כדי להעביר את המסר שלא כל אחד זוכה להיות שהיד, ואללה בוחר ובורר אותם. מסר נוסף המועבר באמצעות פסוק זה הוא שאללה בוחן את הלבבות באמצעות תלאות וסבל המלחמה, ומבחין בין המאמין והכופר, ובין דובר האמת לדובר השקר באמצעות האסתשהאד. את השהידים בחר להיות נאמניו בגני עדן.

בתמונה נראים בכירי חמאס: מוחמד אלצ'יף (אבו ח'אלד), מפקד הזרוע הצבאית של חמאס; מרואן עיסא (אבו אלבראא'), סגן ראש הזרוע הצבאית של חמאס; ע'אזי אבו טמאעה (אבו מוסא), רמ"ט הסיוע הקרבי והמנהלתי של חמאס; אחמד אלע'נדור (אבו אנס), מח"ט צפון הרצועה; אימן נופל (אבו אחמד), מח"ט מחנות המרכז וראש מטה המודיעין; ראפע סלאמה (אבו מחמד), מח"ט ח'אן יונס; וראא'ד ת'אבת (אבו מחמד), ראש מטה כוח האדם והאספקה בזרוע הצבאית של חמאס.

מימין: כרזה שפרסמו גדודי עז אלדין אלקסאם בנובמבר 2023 לרגל השקת רקטת "יאסין 105", ובה נעשה שימוש במהלך מערכת טופאן אלאקצא. בכרזה כתוב: "יאסין: העץ נשא פרי ושחר השחרור הפציע". משמאל: תמונה שעלתה בעמוד הטלגרם של גדודי עז אלדין אלקסאם בתאריך 1 בפברואר 2025. יצוין כי בתיאור התמונה נכתב: "הגוף מת, אך המחשבה לא תמות"

בתמונה משתקף רעיון העובר כחוט השני בחמאס, ולפיו אחמד יאסין הוא מורה שהעמיד תלמידים שהלכו בדרכו ופעלו ברוחו. בספר שהפיצו בחמאס על הביוגרפיה של יאסין והאסתשהאד שלו נכתב: "טיפש הוא מי שאומר לעץ התפוח: 'הוצא פרי פקועה' [...] עץ התפוח מוציא רק פירות מתוקים. מה טוב הוא ומה יפה הוא עץ יאסין [שפירותיו הם] תלמידיו ובניו אשר אותם חניך על ברכי הג'האד ואהבת האסתשהאד. הם [תלמידיו] הביאו

מה שדומה לאגדות (אֶסָאטִיר), וכתבו את הדפים היקרים ביותר, הטובים ביותר והמאירים ביותר בהיסטוריה המודרנית של אומתנו. הם ענקים ואריות (עִמְאָלְקָה ואֶסָאד) שיצאו מבית מדרשו של שיח' אחמד יאסין ומגוב האריות שלו; מה רחב הוא גוב אריות זה".⁹

"של נעליך כי ניצב אתה בעמק הקדוש מְשֵׁנָה קודש" (20:12). הפסוק הקוראני מתייחס בעצם להר סיני (אלטור), שם קיבל משה את התורה. הפסוק רומז למעמד הסנה הבוער. בכיתוב שחמאס מוסיפה מתחת לפסוק נכתב: "של נעליך, שכן כל טפח באדמה זו רווי בדם השהידים", קדושת הארץ נובעת מדם השהידים שמרווה את האדמה

עסקת מבול בני החורין ודמורליזציה ליחידות העילית של צה"ל ולקהילת המודיעין

חמאס קראה לעסקת החטופים בשם "עסקת מבול בני החורין" (צִפְקַת טוּפָאן אַלְאֲחֶרָר), ככל הנראה כדי להדגיש שהיא פרי מבול אלאקצא. שחרורם הוגדר כאחת ממטרות 7 באוקטובר, ולמעשה חמאס ביקשה לשחרר את מסגד אלאקצא (אלמֶסְרָא; המקום שהנביא הוסע אליו בלילה) ואת האסירים (אלְאֶסְרָא). יש לציין כי לעסקת שליט קראה "הנאמנות וקיום ההבטחה לבני החורין" (וּפְאָא אַלְאֲחֶרָר), כדי לציין כי הנהגתה הבטיחה להביא לשחרור אסירים, וקיימה את הערך המוסרי האסלאמי של קיום הבטחה (וּפְאָא').

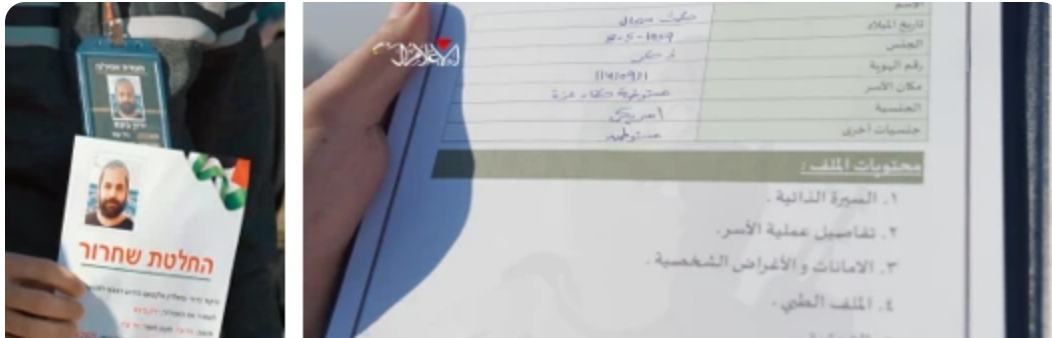

כחלק מהלוחמה הפסיכולוגית נגד צה"ל בכלל ואמ"ן בפרט, השתמשה בכרזות כגון אלה כדי ללעוג לחטיבות הלוחמות בצה"ל (נח"ל, גבעתי, כפיר ושריון – 401). הדבר בא לידי ביטוי בשינוי הסמלים באופן המסמל את הכיליון (הֶלָאֵק) של כל חטיבה שנכנסה לרצועה. למשל בסמל חטיבת גבעתי לקחו את החרב (המסמלת את היותה של החטיבה חטיבה לוחמת), ונעצו אותה בשועל (המסמל את יחידת שועלי שמשון, שהייתה הסיירת של גבעתי הוותיקה).

במרכז הכרזה מופיעים סמלי היחידות הלוחמות, לצד סמל שב"כ, 8200 ומערך 9900. על כל הסמלים נכתב בעברית "הציונות לא תנצח". ברקע הבמה נכתב כי "הציונאציזם (צ'יונאצ'יה) בשום אופן לא תנצח"

בתמונות אלה באה לידי ביטוי התפיסה של ארגוני ההתנגדות, ובראשם חמאס וחזבאללה, כי לישראל עליונות צבאית על פניהם אך בשל אמונתם של לוחמי הג'האד הם מוחקים אותה. רצונם של הלוחמים, נחישותם, אורך רוחם והעמידה האיתנה במשך זמן, הם המפתח לניצחון על יחידות העילית של צה"ל. בעיני חמאס ב־7 באוקטובר הם הערימו על כל ארגוני המודיעין בישראל, ובראשם שב"כ ו־8200. גורם ההפתעה היה מבחינתם קלף מנצח, והם השתיתו את המתקפה עליו ועל ההנחה שישראל לא תוכל להגיב בזמן קצר למתקפה. הכשל המודיעיני נתפס בעיניהם כחלק מקריסה של תפיסת הביטחון של ישראל.

מימין: מסמך שהציגה חמאס בסרטון השחרור של קית' סיגל, ובו ניתן לראות את הכיתוב: "מקום המעצר (מכאן אלאקסר): התנחלות כפר עזה; אזרחות: אמריקנית; אזרחויות נוספות: מתנחל". משמאל: החלטת שחרור. תשומת לב יתרה יש לתת לכתיבה בעברית ולבחירת המילים: מקום/תאריך מעצר

כמו כן, חמאס דאגה לקשט בכתובות גרפיטי את הרחובות לרגל חזרת העקורים לצפון הרצועה, לאחר נסיגת צה"ל ושחרור החטופים. תשומת לב יתרה יש לתת בהקשר זה לתג ההקבצה (האשטאג) שהופיע לצד כל כתובת – "#חזרת_העוצמה" (#عِزَّة_ألعِز). כלומר גדודי עז אלדין אלקסאם הם שהחזירו את העוצמה לעזה.

ברוכים הבאים לאדמת האדירים, פה עזה.
 "עליכם השלום על כי עמדתם בעוז רוח"
 [13:24]. "היכנסו אליהם בשלום ובבטחה"
 [15:46]. לחירות-השני (אדומה) ישנה דלת
 שעליה כל יד מגואלת בדם מידפקת

המשפט בכתובת השנייה הוא ציטוט מסורת אלרעד (13), פסוק 24. גם בקלטת של אבו עבדה מ־19 בינואר 2025 הוא נראה כשלצידו מתנוסס פסוק זה.¹⁰ אותו פסוק שאומרים המלאכים לשוכני גן העדן משמש את גדודי אלקסאם לומר ברכת שלום לשבים לצפון הרצועה.

המשפט בכרזה השלישית הוא ציטוט קוראני גם כן. במקור הכוונה היא "היכנסו לגני העדן בבטחה", אך כאשר גדודי אלקסאם משתמשים בפסוק בפנייתם לעקורים השבים לבתיהם, כוונתם שייכנסו לבתיהם חזרה בשלום ובבטחה.

"אנחנו הטופאן (ו) [המבול]... אנחנו היום שאחרי(י)"

בשלט זה שהתנוסס בפעימה החמישית (8 בפברואר 2025) של עסקת החטופים, אמרה הנהגת עז אלדין אלקסאם בצורה שאינה משתמעת לשני פנים כי חמאס תשלוט על הרצועה. מבחינתם, היום שאחרי הוא בעצם היום. למרגלות הבמה אפשר לראות את המשולש האדום, שסימן במשך המלחמה את המטרות הישראליות והפך לסמל העמידה האיתנה, השובר את האמירה היומרבית של ההנהגה הישראלית בדבר "הניצחון המוחלט". ברקע ניתן לראות כלי צה"ל הרוסים מהפצצות לוחמי ההתנגדות. מכרזות אלה ניכר כי חמאס לומדת את הפסיכולוגיה של ישראל ומנהיגיה, ועושה שימוש במינוחים השגורים בפי ישראל כדי לנגח את התפיסה הישראלית ולקעקע אותה.

טקסי מסירת החטופים ותשובת חמאס לרעיון ההגירה בכפייה: "אין הגירה, אלא לירושלים"

בתמונה ניתן לראות את יחיא אלסנואר יושב על הכורסה המפורסמת מיום חיסולו. אלסנואר מחזיק בימינו את המקל (המטה¹¹) שלו, ומביט מתוך פרצה בקיר הבניין שבו סוכל בעזה, כמעין חלון אל רחבת אלאקצא. לנגד עיניו הוא רואה, כבחזונו, נער פלסטיני שצועד לעבר המסגד ומניף בימינו את דגל פלסטין. התמונה הנשקפת לעיניו היא תמונת הניצחון במערכה שיצא אליה ב־7 באוקטובר. תמונה זו היא החזון של מבול אלאקצא.

סיסמה נוספת השמה דגש על ירושלים היא: "אנחנו החיילים, הוי ירושלים, העידי!". ממשפט זה מהדהד המשפט המפורסם של הנביא במסגרת דרשת הפרידה (ח'טבת אלודאע). לאחר המסר שמוסר הנביא למוסלמים במהלך הדרשה, הוא אומר את המשפט: "הלא, האם מסרתי? ענו: כן. השיב: הוי אללה, העידי! ("אלא, הבלעית? קאלוא: נעם. קאל: אללהמ אשהד").

תוכניתו של נשיא ארצות הברית דונלד טראמפ להגליית תושבי עזה מעוררת תגובות זעם רבות – בחמאס ובגא"פ בפרט, ובעולם האסלאמי בכלל. בכרזה שנתלתה ביום שבת, 15 בפברואר 2025, לצד במת שחרור החטופים, נכתב: "אין הגירה, אלא לירושלים" (לא הג'רה אלא ללךדס). בסיסמה זו מהדהד חדית' של הנביא: "אין הגירה לאחר השחרור, אלא ג'האד וכוונה כנה; ואם תיקראו להתגייס לג'האד, התגייסו!". כך עונה חמאס להצעה של טראמפ: ההגירה תהיה רק לירושלים, והיא תהיה לצורכי ג'האד. סיסמה שכזו בחודש רמז'אן, יש בה כדי להצית את השטח, ובמיוחד בירושלים.

את שחרור גופותיהם של עודד ליפשיץ, שירי, כפיר ואריאל ביבס, ליוותה תמונה שבה אפשר לראות את בנימין נתניהו בדמות ערפד, ומתחתיו תמונות החללים. הדבר מתכתב עם המסר שרצתה חמאס להעביר, ולפיו ארבעתם נרצחו (לשון השלט) בידי ובשל הפצצות חיל האוויר. בצד ימין רואים לוחם התנגדות פלסטיני המעמיק שורשים באדמת פלסטין, ניצב מול צה"ל ומאחוריו ארונות קבורה של ישראלים. המסר פשוט: חזרה למלחמה פירושה החזרת יתר החטופים בארונות. בניסיון להציג תמונה מאוזנת, ואולי לעורר אמפתיה כלפי העם הפלסטיני בעזה, הוצגה בצד שמאל אינפוגרפיקה שכותרתה: "הציונאציזם במספרים" (נתונים מספריים בניסיון להציג מט'לומיה).

למרגלות הבמה הופיעה סיסמה שבכוונתה להתייחס לכיתוב שהדפיסו בשב"ס על חולצות האסירים המשוחררים בפעימה שקדמה לזו הנוכחית, ועליה נכתב "לא נשכח ולא נסלח" (לא נִסָּא וְלֹא נִעָפֵר). בשלט הופיעו תמונות מ־7 באוקטובר, ונכתב: "לא התכוונו לסלוח או לשכוח, והמבול הוא העדות לכך".

סיכום

בחמאס רואים את עסקת החטופים כפרי של ניצחון במערכת מבול אלאקצא. לפיכך הם מנצלים את פעימות שחרור החטופים, ובה בעת את שחרור האסירים מבתי הכלא, כחלק מעיצוב תמונת הניצחון התודעתי. בתפיסה הערבית בכלל והמוסלמית בפרט, ג'האד באמצעות מילים (ג'האד אל־לִמָּה) אינו נופל בחשיבותו מג'האד צבאי (ג'האד עֶסְכָּרִי). באמצעות שילוב של במת השחרור ועיצובה, כרזות וכרזיות, מבקשים בזרוע הצבאית של חמאס להציג בפני תושבי עזה בראש ובראשונה, ובפני העולם הערבי והמוסלמי, את ניצחונם שבא בעקבות ה־7 באוקטובר.

באמצעות טקסי מסירת החטופים הם מבקשים לשבור את רוחה של ישראל, ולצרוך בתודעה השפלה ותבוסה בהמשך למראות 7 באוקטובר. חמאס משתמשת בשפה העברית ובאנגלית לצד השלטים בערבית, ו"מראיינים" את החטופים בשפה העברית ובערבית. כמו כן, הם שמים בפי החטופים מסרים בנוגע לתנאי כליאתם והיחס אליהם, ובאמצעותם מבקשים להוכיח את יחסה "האנושי". כמו כן, חמאס מבקשת להנגיד יחס אנושי זה לחטופים ליחס שישראל נוהגת בו כלפי האסירים. מבחינה זו, בעיניה הציונות היא נאציזם. חשוב לשים לב שהטקסים אינם הצגה בלבד, אלא חלק חשוב במערכת הצבאית, והשאלה היא איזה מענה ישראל, מבחינתה, נותנת לזירת מלחמה זו שבעיני האויב היא בלתי נפרד מהמערכת הצבאית.

חמאס, באמצעות מילים, ציטוטים קוראניים ובתי שיר, מעבירה מסר חד וברור, ומבחינתה משפיעה על הלבבות. זאת ללא שימוש בטכנולוגיה מתוחכמת, אך ברטוריקה משובחת שנטועה בנשמתו של דובר הערבית, וזרה ובלתי מובנת בעיני המערב ובעיני ישראל והנהגתה. לפיכך גופי המודיעין בפרט וצה"ל בכלל רצוי שיידברו את אותה השפה וינהלו מלחמת תודעה מושכלת ומקצועית המאופיינת בשימוש מתוחכם בשפה הערבית ובמכמניה.

עוד על לוחמה פסיכולוגית והאם עידן המידע שינה גם את הכללים הבסיסיים של תורת המלחמה – בפנים

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

- [1] מבחינת חמאס, מה שישראל מכנה "חטופים", הגברים שבהם מוגדרים כשבויי מלחמה (אסרא), ואילו הנשים והילדים נקראים (סבאיה). יצוין כי מה שישראל מכנה "האסירים של חמאס בכלא" נקראים גם הם בפי חמאס אסרא.
- [2] יוסף אלקרצ'אוי: פקה אלג'האד. דראסה מקארנה לאחכאמה ופלספתה פי צ'וא אלקראאין ואלסנה. (קהיר: מכתבת והבה, 2009). עמ' 615.
- [3] "מית'אק חכרת אלמקאומה אלסלאמיה – חמאס", אלג'זירה (2 במאי 2017): <https://tinyurl.com/2wf85ucz>
- [4] אנסאן ללאעלאם, "יאלכלמה קבל אלרצאצה" .. אעלאם 'חמאס' מן אלאנתפאציה אלא 'אלטופאן', אנסאן ללדראסאת אלאעלאמיה (26 בספטמבר 2024): <https://tinyurl.com/3sj8pnab>
- [5] מחקרים רבים נכתבו על אבו עבידה והצהרותיו ב"טופאן אלאקצא" ("מבול אלאקצא; חרבות בזרל בפי ישראל): "אבו עבידה אלצות אלצאדק פי זמן אלצור אלכאדיבה", אלג'זירה (20 בנובמבר 2023): <https://tinyurl.com/fztn3tr5>. כפאח זבון, "אלמלת'ם – רמז מערכת ע'זה (ברופאיל)", אלשרק אלאוסט (1 נובמבר 2023): <https://tinyurl.com/46pm5x79>. סארי עראבי, "ח'טאבאת אבי עבידה ואלאתצאל באלג'מאהיר .. כיף תדיר אלמקאומה אעלאמהא פי אלחרב?", אלג'זירה (21 באוקטובר 2023): <https://tinyurl.com/2mtpyfza>. וצ'אח חידר, "אבו עבידה נג'ם אלחרב וקאא'ד אלמערכה אלנפסיה מע אלאחתלאל", אלח'ליג' אונלאין (2 בנובמבר 2023): <https://tinyurl.com/zn6hbuv9>
- [6] וצ'אח חידר, "אבו עבידה נג'ם אלחרב וקאא'ד אלמערכה אלנפסיה מע אלאחתלאל", אלח'ליג' אונלאין (2 בנובמבר 2023): <https://tinyurl.com/zn6hbuv9>
- [7] מנא קשטה, "חרב מואזיה כיף וטיפת חרכת חמאס אלאאילה אלאעלאמיה ח'לאל עמלית 'טופאן אלאקצא'?", אלדראסאת אלפלסטיניה ואסראאליה (14 בנובמבר 2023): <https://ecss.com.eg/38212>
- [8] יום השהיד בחזבאללה (11 בנובמבר) הוא להנצחת אחמד קציר, "פותח עידן האסתשהאדיון", מי שאחראי לאסון צור הראשון (1982). לעומת זאת, "יום המפקדים השהידים" (אלקאדה אלשהאדא') ב־16 בפברואר להנצחת האסתשהאד של השיח' רַאעִיב חַרְבִּי (1984), סיד עַפַּאס אלמוסִי (16 בפברואר 1992) ועמאד מַעִינִיה (12 בפברואר 2008).
- [9] אלשיח' סיד אלעפאני, שד'א אלריאחין מן סירת ואסתשהאד אחמד יאסין, 402. להורדת הספר: <https://tinyurl.com/5tuvv7nh>

[10] "ח'טאב אבו עב'דה בעד אתפאק וקף אטלאק אלנאר בע'זה ואנתצאר אלמקאומה", יוטיוב (19 בינואר 2025):
<https://www.youtube.com/watch?v=hR1nNowQwel>

[11] המקל שהשליך אלסנואר לעבר הרחפן הווה למטה של משה. בדומה לאמור בספר שמות פרק ד', לדמותו הקוראנית של מוסא היה מטה עמו עשה אותות ומופתים בפני פרעה והחרטומים במצרים. משתמשי הרשת השתמשו בפסוקים 17-19 מסורה 20, "ט.ה.", אך החליפו את שמו של מוסא בשמו של אלסנואר

התקשורת הסורית אחרי אל-אסד: הזדמנויות ואתגרים ברקע מציאות פוליטית משתנה

ד"ר תום שרון, חוקר במרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה ובוגר בית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב, המתמחה במחקר מגמות בתקשורת הערבית. עבודת המחקר שפרסם בהנחיית פרופ' מאיר ליטבק ניתחה השוואתית את הפולמוס במאמרי דעה ופרשנות בכלי תקשורת ערביים מובילים ביחס לתנועות אסלאם פוליטי ורדיקלי במזרח התיכון - אלקאעדה, "האחים המוסלמים" ודאעש 07.05.2025

מלחמת האזרחים בסוריה אחמד אלשרע מדיה

מערך התקשורת בסוריה בטלטלה לאחר חילופי המשטר. אמצעי התקשורת האופוזיציוניים עברו לקדמת הבמה, אך נתקלים באתגרים שמעלים שאלות על אופיו העתידי של המערך. האם יהיה שונה מהמשטרים באזור? האם ייתן מקום לקולות אחרים וכיצד ישרטט את הנרטיב התקשורתי ביחס לישראל? הזדמנויות ואתגרים אלה ישפיעו על עיצובו בשנים הבאות, כשברקע תמשיך להדהד סוגיית יכולתו של אל-שרע לשרוד בשלטון

"לאחר 13 שנים, אל-ג'זירה חוזרת
של אל-ג'זירה, 9 בדצמבר 2024

נפילת משטר אל-אסד בדצמבר 2024 גרמה לעזושים בתחומים רבים בניהול המדינה הסורית, ובהם גם ענף התקשורת. המהפכה של ברית ארגוני המורדים בהובלת אחמד אל-שרע (שכונה בעבר אבו מחמד אל-ג'ולאני), דחפה לקדמת הבמה גורמים ופעילים שהיו אמונים במשך שנים על יצירה והפקת תוכן ותעמולה אופוזיציוניים

ומחתרתיים - והעניקה להם בן לילה את היכולת והסמכות לנהל מערך תקשורת ממסדי-מדינתי. תהליך הבזק הזה יצר תקדים בעולם התקשורת הערבי, רווי התהפוכות והשינויים בעשור האחרון: לראשונה "העיתונאי הערבי החדש", ¹ שהיה לפירותיו של המפגש בין מהפכת הדיגיטל העולמית לאירועי "האביב הערבי", ושצמח בכיכרות המחאה ובהמשך בשדות הקרב – נטל את המושכות בניהול מערך תקשורת רשמי במזרח התיכון.

לפי שעה, נראה שהנוף התקשורתי אותו פוגשים אנשי המדיה של המשטר הסורי החדש יכול לעודד אותם כנקודת מוצא להמשך. זאת, יש לציין, בראש ובראשונה הודות לתהליכי הלמידה שהפגין דווקא הנשיא המודח אל-אסד במהלך מלחמת האזרחים במדינתו, ² שתכליתם הייתה מתיחת פנים למערכי התקשורת והתעמולה הסוריים הממלכתיים והתאמתם, ככל הניתן, לרוח השינויים שחוזה שוק התקשורת הערבי כולו בימי "האביב הערבי". ניכר כי הרקע והניסיון שצבר אל-אסד בעולם התקשורת, בשנים שקדמו למינויו לנשיא, סייעו לו בהבנת חשיבותה של המערכה התקשורתית במחאות נגדו. ³ אחרי שהאשים את התקשורת והרשתות החברתיות במחאה ובניסיונות ההפיכה נגד משטרו בשנות המחאה הראשונות, הוא הוביל שינוי בנרטיב שנועד להעצים את גרסת המשטר ה"מהימנה" מול תיעוד המתרחש ברשתות והדיווחים בערוצים ערביים ומערביים על האירועים במדינה. ⁴ בסיסו של השינוי היה בהנחיה ללשכות הנשיאות, זרועות ההסברה, משרדי הממשלה, זרועות הצבא והביטחון לפתוח חשבונות רשמיים בפלטפורמות דיגיטליות מובילות מפיסבוק ו-X (טוויטר לשעבר) ועד אינסטגרם ויוטיוב. אלה סיפקו הצצה לנעשה במסדרונות המשטר, ללוח הזמנים הנשיאותי, לפעילות משרדי הממשלה ולהישגיהם של כוחות הביטחון בשטח – בטקסט, בתמונות ובווידאו – ומסביב לשעון. זאת ועוד, בתגובה לפרסומים בחשבונות אנונימיים ברשת על המתרחש בסוריה, הקים אל-אסד מערך של חשבונות אוהדים את המשטר הסורי, שפרסמו מדי יום תמונות של פניה היפות של סוריה "השלווה": תמונות נוף, תשתיות מתועשות, "רגעי קסם" מהשווקים העשירים בכל טוב וממקורות המים שלה; ⁵ אל-אסד עשה שימוש נרחב ברשתות החברתיות גם במסגרת הקמפיינים שקיים במערכות הבחירות לנשיאות בסוריה ב־2014 וב־2021.

לצד זאת, יכולים אנשי מערך התקשורת של המשטר החדש להתעודד מהמאמצים הניכרים והמשאבים המשמעותיים שמשקיעות קטר, סעודיה ותורכיה בתחום התקשורת בסוריה שאחרי אל-אסד, ובסיקור התקשורתי של המתרחש במדינה בעידן שלאחר המהפכה. על רשתות תקשורת מובילות בשלוש המדינות – ובהן אל-ג'זירה הקטרית ואל-ערביה הסעודית המשפיעות בעולם הערבי, נאסרה הפעילות בשטחי סוריה בתקופת הנשיא אל-אסד, בטענה ל"עידוד טרור" ותמיכה מובהקת בנרטיב של המוחים והמורדים. ⁶ ואולם, לאחר נפילת המשטר, הייתה זו אל-ג'זירה שסיפקה שידורים חיים ותיעודים בלעדיים בין היתר מהשתלטות על מוקדי השלטון בדמשק ובהם ארמון הנשיא, ⁷ מביתו הפרטי ⁸ ומחגיגות הפלת המשטר בכיכר המרכזית בבירה; ⁹ בהכוונת המשטר הקטרי, הרשת מעורבת גם בהכשרה ובהדרכה של אנשי תקשורת סורים – וזאת מתוך מדיניות קטרית מובהקת לשליטה בסדר היום התקשורתי ב"מלחמה הרכה" על הרייטינג המדיני במזרח התיכון; ¹⁰ ובתורכיה למשל, שהייתה ל"בסיס האם התקשורתי" של ארגוני מורדים רבים נגד אל-אסד ושמשתחה פעלו ערוצי תקשורת אנטי ממסדיים, הפך ערוץ Syria TV לאחד מאמצעי התקשורת הממסדיים הבולטים של המשטר החדש. ¹¹ זאת, כחלק מהפיכתה של תורכיה אבן שואבת בשיאו של "האביב הערבי", עבור עיתונאים ערבים רבים שנמלטו ממדינותיהם על שום דעותיהם נגד משטרי ערב. אלו זכו לכר נוח לפעילות העיתונאית, ובהבעת הערכות על האירוח התורכי טיפחו את תדמיתו של הנשיא ארדואן. בעקיפין, גרמה הפעילות העיתונאית הזו לחיזוק השפעתה התקשורתית של תורכיה על המזרח התיכון. ¹²

הראיון הראשון של אל-ג'ולאני לאי

מגמות נוספות שצפויות לסייע לשיקום וביסוס מערך התקשורת בסוריה שאחרי אל-אסד ניתן למצוא בדיווחים על הקפאת ואף שלילת רישיונותיהם של עיתונאים ואמצעי תקשורת ערביים ואיראניים שפעלו בסוריה בימי אל-אסד, ושהיו שותפים לטיפול הנרטיב של משטרו, בטענה כי היה להם חלק פעיל במערכה ארוכת השנים נגד המורדים;¹³ ומשובם של עיתונאים סורים רבים להשתמש בשמותיהם האמיתיים בגלוי, אחרי שנים ארוכות שבמהלכן הציגו עצמם בשמות עט מחשש לרדיפת המשטר.¹⁴

מנגד, ניכרים האתגרים בפני אנשי מערך המדיה של המשטר החדש. אמצעי התקשורת ששירתו את הנשיא אל-אסד, ובדגש על מערך העיתונות המודפסת והדיגיטלית, עדיין מתקשים לשוב לתפקוד מלא אם בכלל, ברקע דיווחים על מחסור חמור בעובדים בעלי ניסיון בתחום. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר בעיכובים רבים ומשמעותיים בפרסום תכנים בפלטפורמות שונות;¹⁵ ובשיח הערבי מובע חשש מהשתלטותה של "התקשורת הג'האדיסטית" – זו שתכניה בלטו בשידורי התעמולה של ארגוני מורדים ובהם היא'ת תחריר אל-שאם (הרשות לשחרור אל-שאם) – על המיינסטרים והפריים-טיים הממסדי הסורי. לחששות אלו יש אחיזה במציאות, הודות לשורה של תקריות, שאירעו במכוון או שלא בשידורי הטלוויזיה הסורית הממלכתית בימים הראשונים שלאחר הפלת אל-אסד: המנונים ונשידים (נעימות) ששודרו בזמן צפיית השיא, שבמסגרתם התנוססו דגלים וסממנים ג'האדיסטיים נוספים.¹⁶

חששות אלה הם גם חלק מפולמוס רחב שהתנהל בתקשורת הערבית בשבועות הראשונים שלאחר המהפכה בסוריה, בדבר יכולתן של תנועות אסלאם פוליטיות לשלוט כראוי במדינות ערביות ריבוניות.¹⁷ פולמוס זה דומה בקווי האפיון לזה שהתפתח סביב הדחתו ב-2013 של נשיא מצרים ואיש תנועת האחים המוסלמים מחמד מרסי, כשנה לאחר היבחרו. בפולמוס זה בלטו במיוחד תיאוריהם של פובליציסטים ועיתונאים בגנות "האחים" על מה שתואר כ"רצף הטעויות" שביצע מרסי בימי כהונתו, בכישלונו בניהול מוסדות המדינה, בנטייתו המובהקת לטובתם של "האחים" ובמיקוד פעילותו במימוש האינטרסים של התנועה על פני אלו של החברה המצרית כולה.¹⁸

אזרחים סורים חוגג ויקיפדיה

אתגרים אלה מעלים שאלות על אופיו העתידי של מערך התקשורת בסוריה שאחרי אל-אסד. האם יהיה שונה מאלה של משטרי המלוכה והקצונה באזור, שראו מימיהם הראשונים בתקשורת אמצעי מרכזי לביסוס שלטונם ובשם כך הקימו שופרות רשמיים שהתיישרו בהתאם ל"צרכים הלאומיים"?¹⁹ האם יפיח רוח חדשה בפניה הישנים והמוכרים של התקשורת הערבית הממסדית, שהתאפיינה במשך עשרות שנים בתכנים ארכאיים ובתוכן שבלוני שנועד לפסל מציאות התואמת את סדרי היום של לשכות הנשיאות ובתי המלוכה הערביים? האם יפעל להנגשת התוכן בצורה מגוונת ואטרקטיבית יותר, ברוח השינויים הדרמטיים שהתחוללו בעשור האחרון בעולם התקשורת הערבי? האם ייתן מקום לקולות אחרים, אפוזיציוניים למשל, ולמיעוטים? וכיצד ישרטט את הנרטיב התקשורתי ביחס לישראל – הן בהקשרי המלחמה בעזה והתנהלותה במרחב הערבי בכלל הן בהקשר הסורי, אחרי עשורים שבהם טיפח מערך התקשורת הסורי הממסדי את הנרטיב האנטי ישראלי-ציוני והפרו-פלסטיני המובהק, והדהד בציניות רבה את מאבקם של הדרוזים מהצד הסורי של הגבול "להשבת אדמותיהם החוקיות ברמת הגולן הכבושה".

הזדמנויות ואתגרים אלה ישפיעו על עיצוב מערך התקשורת בסוריה בשנים הבאות, כשברקע תמשיך להדהד סוגיית יכולתו של אל-שרע לשרוד בשלטון. מלאכת עיצוב מערך התקשורת הממסדי צפויה להיות חלק מרכזי בתהליך ביסוס המשילות של המשטר, ולשקף בצורה זו או אחרת את חבלי הלידה שהוא מתמודד עימם וסדרי העדיפויות שהוא מציב לעצמו. ביסוסו של מערך תקשורת פעיל יסייע למשטר החדש גם במאמץ ארוך הטווח לקבלת לגיטימציה גלובלית, ולבטח ישמש אמצעי למידה על סוריה החדשה בעיני הקהילה הבין-לאומית.

מאמר זה הוא פרי שיתוף פעולה בין "מערכות" ומרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

[1] את תהליך השתנותו של עולם התקשורת הערבית בשיאם של ימי המחאות נגד משטרי ערב ותגובת הנגד של המשטרים בצנזורה קשה ואלימות כלפי המפגינים, היטיב לתאר וציאח ח'נפר, מנכ"ל רשת אלג'זירה בתקופת ראשית אירועי "האביב הערבי", בהרצאה שהעניק במסגרת פרויקט TED ובצמד מאמרים שפרסם ביומן The Guardian הבריטי, פרס ח'נפר את משנתו על "העיתונות הערבית החדשה". על כך ראו ב: Khanfar, W. (2011, March 10). A historic moment in the Arab world. TED Project; Khanfar, W. (2011, February 7). Al-Jazeera is helping to break the silence. The Guardian

[2] ריאיון שהעניק אל-אסד לאתר החדשות Yahoo בפברואר 2017, המחיש במיוחד את תהליך הלמידה שעבר המשטר הסורי. בריאיון השתמש אל-אסד במונח "חדשות כזב", באופן לא מקרי, וביטא את ההשפעה שספג ממאבקי הכוח בתקופת כהונתו הראשונה של הנשיא טראמפ בין הממסד לתקשורת המסורתית בארצות הברית. על כך ראו ב: Michael Isikoff, M. (2017, February 10). Defiant Assad tells Yahoo News torture report is "fake news". Yahoo News

- [3] בראיונות עיתונאיים יוצאי דופן שהעניק אל-אסד בשלהי שנות ה-90 של המאה ה-20, כחלק מטיפול תדמיתו בתקשורת לפני שהתמנה לנשיא, הציג עצמו כ"גולש מיומן ברשת", והסביר את חשיבותה של הטכנולוגיה והרשת בחיי היומיום בסוריה. בריאיון לווינגטון פוסט אף הצהיר כי חלומו הוא ש"בכל בית בסוריה תימצא גישה לאינטרנט". אחת ההתבטאויות המפורסמות של בשאר הייתה שברצונו שיהיה במדינתו "ביל גייטס סורי", ולכן יש לשנות את הסביבה הטכנולוגית בסוריה. עוד על כך ראו ב: זיסר, א' (2004). בשם האב. אוניברסיטת תל אביב – ההוצאה לאור, ע' 43–46, 152–154; זיסר, א' (1999). סוריה של אסד – על פרשת דרכים. הקיבוץ המאוחד, ע' 177
- [4] לצד זאת, ניצל המשטר הסורי לא אחת את חוסר התיאום בין המורדים והמוחים ובקמפיינים תקשורתיים ייעודיים "חשף" שקרים ופערים שעלו בתיעוד זורעות ההסברה השונים של "אויבי המולדת", בטענה כי חשיפות אלו מעידות על הכלל – וזאת בניסיון לערער את המהימנות התקשורתית של המורדים, שנשענו לרוב על פרסומים ברשתות החברתיות. לשם כך, לא היסס אל-אסד להיעזר גם בשירותיה של רוסיה. בולט במיוחד היה הקמפיין התקשורתי שהובילה רוסיה להשחרת פני ארגון "הקסדות הלבנות", שזכה להערכה רבה במערב ואף היה מועמד לקבלת פרס נובל, בגין פעילותו להצלת אזרחים בלתי מעורבים באזורי לחימה בסוריה. על כך ראו: TASS. (2019, December 12). White Helmets preparing to stage: chemical attack in Syria – Russian Reconciliation Center. Tass News Agency
- [5] אחד מחשבונות אלו, למשל, הוא חשבון SyriaBeauty ברשת X (טוויטר לשעבר)
- [6] "לאחר 13 שנים אל-ג'זירה שבה לבירה דמשק כדי לסקר את ההתפתחויות בסוריה בלב הזירה" [בערבית], ערוץ <https://www.youtube.com/watch?Arabic%D9%82%D9%86%D8%A7%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%B2%D9%8A%D8%B1%D8%A9>
- [7] [1] "אל-ג'זירה מתעדת את המתרחש בתוך 'ארמון העם' בבירת סוריה דמשק, לאחר נפילת משטרו של בשאר אל-אסד" [בערב] <https://www.youtube.com/watch?ic%D9%82%D9%86%D8%A7%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%B2%D9%8A%D8%B1%D8%A9>
- [8] "מצלמת אל-ג'זירה נכנסת לתוך ביתו של בשאר אל-אסד בדמשק" [בערבית], ערוץ היוטיוב של רשת אל-ג'זירה, 8 בדצמבר 24 <https://www.youtube.com/watch?ic%D9%82%D9%86%D8%A7%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%B2%D9%8A%D8%B1%D8%A9>
- [9] "צה"ב אל-ח'לפ מתעד את ברכות הסורים לצוות רשת אל-ג'זירה בדמשק" [בערבית], ערוץ היוטיוב של רשת אל-ג'זירה, 8 בדצב <https://www.youtube.com/watch?ic%D9%82%D9%86%D8%A7%D8%A9%D8%A7%D9%84%D8%AC%D8%B2%D9%8A%D8%B1%D8%A9>
- [10] Memri. (2025, March 24). Qatar's Al-Jazeera Network Provides Media Training For Officials Of New Syrian Government, Syrian Journalists, And Syrian Communications Students. Memri Special Dispatch No. 11887
- [11] בריאיון שהעניק העורך הראשי של הערוץ, בשיר אלכבר, לציון שנתיים לעלייתו לאוויר, הסביר כי מטרת שידוריו היא להעניק ל"סורים כולם" זווית סיקור אמיתית של המתרחש במדינה – ולא כפי שמתאר אותה "משטר הדמים והכיבוש הרוסי-איראני". על כך ראו ב: אלערבי אלג'ידיד (2020, 16 במרס). הטלוויזיה הסורית בשנת השידורים השנייה שלה [בערבית], אלערבי אלג'ידיד – <https://www.alaraby.co.uk/%D8%AA%D9%84%D9%81%D8%B2%D9%8A%D9%88%D9%86-%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7-%D9%81%D9%8A-%D8%B9%D8%A7%D9%85%D9%87-%D8%A7%D9%84%D8%AB%D8%A7%D9%86%D9%8A>
- [12] [1] עיתונאים ערבים שהוגדרו אופוזיציונים למשטרי ערב הדהדו את מסריו של המשטר התורכי בגנותם של "מנהיגים רודנים" באזור ובמקביל קידם האסלאמיסטי והאוחד את תנועת האסלאם הפוליטי במזרח התיכון. יועצו של ארדואן, יאסין אקטאי, המחיש עד כמה רואה תורכיה בעיתונאים הע נכס, כשצוטט אומר: "הימצאותם של עיתונאים ערבים בתורכיה היא הזדמנות שלא תסולא בפז להצגת החזון התורכי בתקשורת הערבית". על כך ר במאי). אקטאי: נוכחותם של עיתונאים ערבים בתורכיה היא הזדמנות שלא תסולא בפז [בערבית]. סוכנות הידיעות התורכית אנטוליה – <https://www.alaraby.co.uk/%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A%D8%A7/%D8%A3%D9%82%D8%B7%D8%A7%D9%8A-%D8%AC%D9%88%D8%AF-%D8%A5%D8%B9%D9%84%D8%A7%D9%85%D9%8A%D9%8A%D9%86-%D8%B9%D8%B1%D8%A8-%D8%A8%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A%D8%A7-%D9%81%D8%B1%D8%B5%D8%A9-%D9%84%D8%A7-%D8%AA%D9%82%D8%AF%D8%B1-%D8%A8%D8%AB%D9%85%D9%86/1849330>
- [13] אל-אחבאר (2025, 27 בינואר). הערוצים השנואים השתנו בסוריה [בערבית]. אל-אחבאר
- [14] [1] אל-בשיר, ע' (2024, 18 בדצמבר). עיתונאים סורים משיבים את שמותיהם לאחר נפילת אסד [בערבית], אל-ערבי אל-ג'ידיד
- [15] בגרדיאן הבריטי, למשל, הובא סיפורו של זיד מחאמיד, פעיל שהיה חלק ממערך התקשורת של "הרשות לשחרור אלשאם" ושמצפה לקבל משרת קב הממלכתית שמתארגנת מחדש אחרי הפלת משטר אל-אסד. על כך ראו ב: "למרות הצורך הדחוק...התקשורת הסורית בולטת בהיעדרה בשטח" [בערב] <https://www.youtube.com/watch?AlyoumTV, 25> [channel=alyaumtv%D9%82%D9%86%D8%A7%D8%A9%D8%A7%D9%84%D9%8A%D9%88%D9%85](https://www.youtube.com/watch?channel=alyaumtv%D9%82%D9%86%D8%A7%D8%A9%D8%A7%D9%84%D9%8A%D9%88%D9%85); lson, R. & Hamad, O. (2025, January 20). "Not a mouthpiece of the regime": Syria's state news agency enters new era. The Guardian

[16] אל-ערב (20 בדצמבר, 2024). מגמת אסלאמיזציה של הטלוויזיה הסורית – כחסות של הרשות לשחרור אל-שאם [בערבית], אל-ערב

[17] אלהוארי, ד' (2025, 17 בינואר). חיסול אנשי הדת, פגיעה באמנים, איסור השמעת מוסיקה, איור וקולנוע..זוהי סוריה המשוחררת" [בערבית]. אליום אלסאבע; מוסא, א' (2025, 14 במרס). התרחיש הנורא [בערבית]. אלהאראם

[18] אל-חמיד, ט' (2013, 7 ביולי). הבכי על "האחים" [בערבית]. אלשרק אל-אוסט; אלסיד, ר' (2013, 5 ביולי). המאבק על השלטון במצרים וגורלם של "האחים" [בערבית]. אלשרק אל-אוסט; סאלם, ע' (2013, 8 ביולי). מלחמה נגד המצרים" [בערבית]. אלשרק אל-אוסט

[19] על אף ההבדלים בהתנהלות התקשורתית בין מדינות ערב שבהן קמו משטרים צבאיים-מהפכנים למדינות שבהן קמו משטרים מלוכניים-מסורתיים-שמרניים מראשית שנות ה-40 של המאה ה-20, ניכר כי אין בקרב משטרים אלה מחלוקת בדבר בניהול מנגנון תקשורת השולט במסר מול הציבור. השופרות שפעלו להקים צנזרו בהנחיה מפורשת את האירועים התקשורתיים וההתרחשויות אליהם מותר לחשוף את הצופים, שמא יתערער מעמדו של המשטר. מוסדות אלה עסקו בהגדרת אויבי הציבור ובהענקת לגיטימציה מוסרית, דתית ופוליטית לשלטון תוך הצגת אמיתות סלקטיביות ואלטרנטיביות לציבור בדומה להתנהלות האימפריה העות'מאנית עשרות שנים קודם לכן. כך היה נהוג, למשל, במצרים שאחרי מהפכת "הקצינים החופשיים" במצרים ב-1952 ועוד קודם לכן בבית המלוכה הסעודי לאחר הכתרתו של אבן סעוד למלך. משטרים אלה למדו על חלקה של העיתונות הפרטית במאבק לעצמאות ולסילוק הכיבוש המערבי מהמזרח התיכון בשנות ה-20 וה-30 והקימו מערכי תקשורת מגויסים שפעלו לא רק בדפוס, כי אם גם בתחומי הרדיו והטלוויזיה במעלה המאה ה-20. בהמשך, זיהו משטרים ערבים גם את הפוטנציאל בפעילותה של העיתונות הערבית מחוץ למזרח התיכון, ומימנו את הוצאתם לאור של כתבי עת שונים שסיפקו דיווחים אוהדים כלפיהם. כך היה למשל, סיפור הקמתם של כתבי העת **אלזטן אלערבי** שיצא לאור בפרץ במימון עיראקי, ו**אלחואד'ת'** בתמיכה סעודית. על כך ראו: איילון, ע' (2000). תולדות העיתונות הערבית. אוניברסיטה משודרת, משרד הביטחון

"רוח צפונית": הצלחת המערכה של המורדים בסוריה בהקשרי רוח הלחימה

תא"ל סמואל בומנדיל, קצין החינוך והנוער הראשי
סא"ל (מיל') אור פז עברי, מג"ד שריון במילואים ואע"צ בחיל החינוך והנוער
15.05.2025

לוחמה פסיכולוגית מורל משבר בפקוד

מערכת המורדים נגד צבא סוריה בסוף 2024 משמשת מקרה בוחן יוצא דופן להבנת תפקידם של מורל ורוח לחימה בעימותים צבאיים. בעוד המורדים הצליחו לאחד כוחות סביב מטרה משותפת, הפגינו לכידות ארגונית, תיאום אסטרטגי ושימוש מתקדם בלוחמה פסיכולוגית ותודעתית, סבל הצבא שמנגד משחיתות עמוקה, מתנאי שירות קשים, מחוסר אמון במפקדים ומבידוד יחסי. בתוך כך, נבחנות גם השלכות אפשריות שנוגעות לישראל, הן מבחינת חשיבות השמירה על צבא שמייצג את כלל החברה הן בנוגע לחוסנו הרעיוני והמבצעי מול אתגרי העתיד

"הדגל שלנו מנצח". לוחמי היאת תחריר אלשאם (הרשות לשחרור אלשאם) מתוך ער הארגון

הסופר ארנסט המינגווי אמר פעם: "זה קורה בשתי דרכים – בהדרגה, ואז בבת אחת". בשלהי 2024 יצאו ארגוני מורדים בהובלת היאת תחריר אלשאם (הרשות לשחרור אלשאם, להלן HTS) למערכה נגד צבאו של בשאר אלאסד בסוריה. המערכה כללה שני מבצעים מרכזיים: "הרתעת תוקפנות" בהובלת HTS, ו"שחר החירות" בהובלת כוחות, בעיקרם סוריים, שקיבלו חסות מתורכיה. תוצאתה: קריסת כוחות אלאסד בערים מרכזיות כמו חלב וחמאמה. תוך ימים ספורים נפלה גם דמשק, והנשיא נמלט לרוסיה עם בני משפחתו.

התורה הצבאית הנהוגה בצה"ל נעה בחופשיות מסוימת בין המושגים "רוח לחימה" ו"מורל". בספרות התורתית הרשמית מופיעה הגדרת המושג כדבוקה אחת: "רוח לחימה (מורל)",¹ כאשר במקום אחר נכתב "לגורמי העצמה הצבאית שלושה מרכיבים: מרכיב תפיסתי, פיזי ומורלי. המרכיב המורלי [...] הוא גורם משפיע מרכזי על פעולתו (של האדם) בשדה הקרב [...] נהוג לכנות מרכיב זה בשם רוח לחימה".² עם זאת, השימוש במושג "רוח לחימה" הוא יותר מאשר מורל במובנו הפשוט. בין השאר משום שרוח לחימה מקפלת בין השאר את "העוצמה הנפשית" ו"הרצון הבוטח והנחוש", המופיעים בהגדרות תוה"ד, ושני אלה מקפלים בהם יותר מאשר "מזג טוב" או "תחושת ביטחון של הגייסות", כפי שעשו לעלות מתוך המילה.

מתקפת המורדים בדצמבר 2024 שיקפה את הפער התהומי במורל של הצדדים: בעוד המורדים הפגינו אחדות, מנהיגות אפקטיבית ותחושת מטרה משותפת – צבא סוריה קרס תחת עומס השחיתות, ההזנחה וחוסר האמון הפנימי.³ בעוד המורדים הפגינו תכנון אסטרטגי מוקפד, ויצרו מהלומות פסיכולוגיות ותודעתיות אפקטיביות, שילם צבא אלאסד את מחירה של שחיתות מערכתית, יחס משפיל ומבזה לחייליו וחוסר לכידות יסודי.⁴

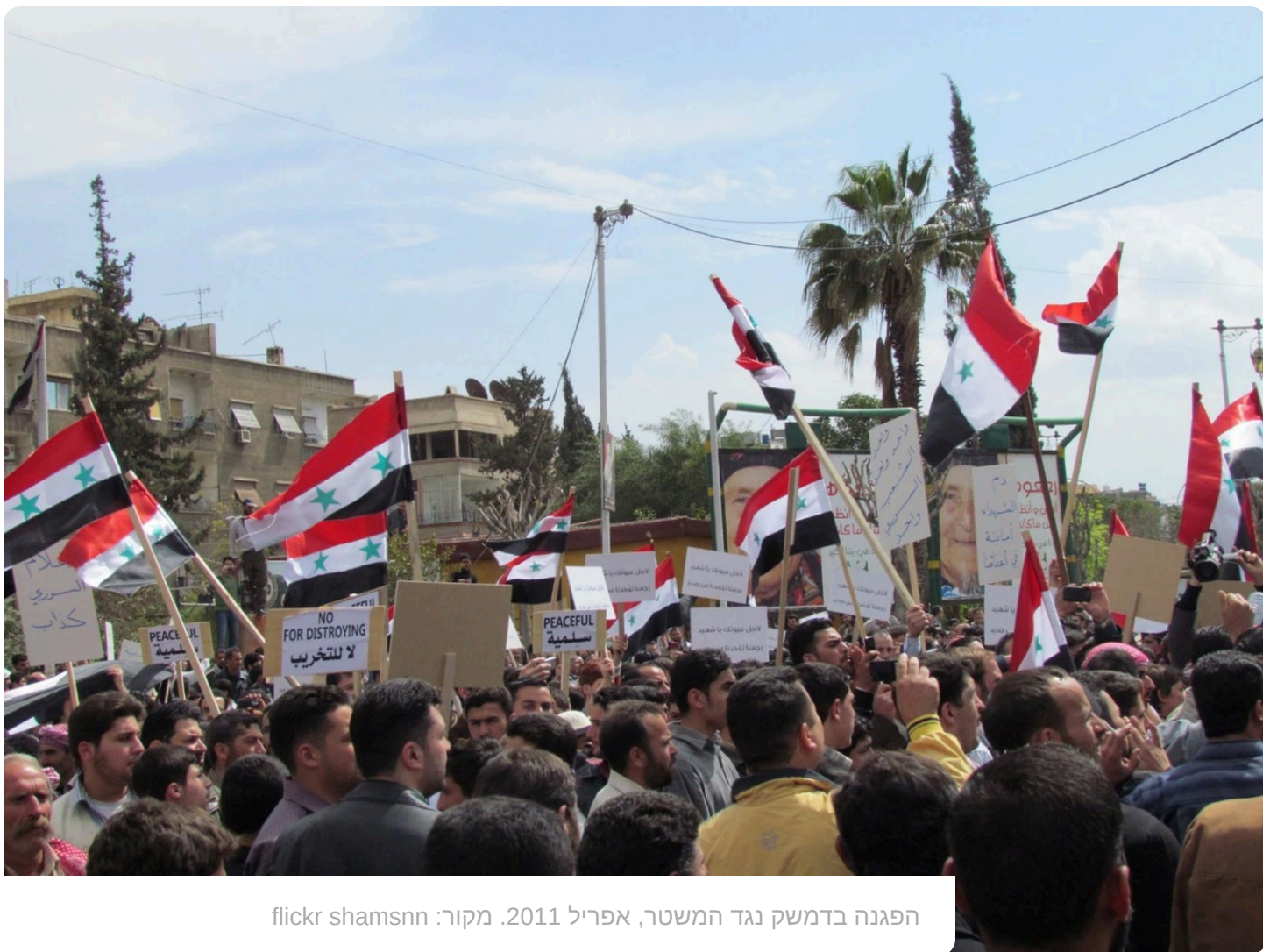
במאמר זה נמחיש באמצעות ניתוח סיפורים אישיים ותהליכים מערכתיים, את תפקידה המכריע של רוח הלחימה בעיצוב תוצאות העימות ובקריסת המשטר, לצד גורמים נוספים. כמו כן, ננסה להרחיב את הידע הקיים בנוגע להשפעה הישירה של גורמים שונים על רוח לחימה זו ונבקש לעורר שיח וחשיבה על ההשלכות האפשריות של הנושא בכללותו על ישראל וצה"ל נוכח האתגרים שבפניהם. הדמיון בין צה"ל לכל אחד מהצדדים במערכה רופף, בלשון המעטה. מצד אחד צבאו של משטר עריץ ומצד אחר ארגוני מורדים מרובי פנים שצור המחצב של חלקם הוא אידיאולוגיית טרור קיצונית מהמסוכנות שבאזורנו. לצד זאת אנו מאמינים כי הן מתוך הרחקת עדות הן כבסיס להבנת רוח הלחימה של אויבנו, אפשר וצריך ללמוד מההיבטים השונים של רוח הלחימה כפי שבאו לידי ביטוי במערכה.

קיצור תולדות המהפכה

למעלה מחמישה עשורים נמשך שלטון משפחת אלאסד בסוריה. למעשה, עד מלחמת האזרחים שפרצה באביב 2011, האיום המהותי היחיד על השלטון היה מרד "האחים המוסלמים" שפרץ שש שנים לאחר עליית חאפזי אלאסד לשלטון. על אף שהתמוטטות המשטר התרחשה בשלהי 2024, תוך תריסר ימים, יש להזכיר כי המחאה בסוריה פרצה כחלק מאירועי "האביב ערבי". כעבור זמן קצר הסלימה המחאה והפכה למלחמת אזרחים. היא גררה מעורבות של כוחות אזוריים – סעודיה, קטר, טורקיה, איראן וחזבאללה במסגרת המאבק הסוני-שיעי, וכן כוחות בין-לאומיים דוגמת רוסיה וארצות הברית.

החל ב־2013 הצטרפה חזבאללה למערכה לטובת אלאסד, וב־2015 התערבו רוסיה ואיראן וסייעו למשטר להחזיר את שליטתו במרבית שטחי המדינה עד 2017, ולהמשיך ולהחזיק בהם עד 2024. עם זאת, מ־2022 הצטמצמה התמיכה הרוסית באלאסד בשל הסטת הקשב שלה למלחמתה באוקראינה. סיבה נוספת, יש להניח, היא שהרוסים זיהו את הדינמיקה המתפתחת של התקדמות המורדים עם תחילת המערכה, ובחרו שלא להגדיל את ההימור ולהשתתף במתקפת נגד כושלת. בעניין ההשפעה והשותפות האיראנית התמונה מורכבת יותר. ככל הנראה פעולות ישראליות ממוקדות במסגרת המב"ם, סיכולו של מפקד כוח קדס קאסם סלימאני בידי האמריקנים ומשבר כלכלי מתמשך, הקשו על יכולתה למקסם את כוחה בסוריה. בה בעת הפעולות הישראליות נגדה, נגד חזבאללה ונגד כוחותיה בסוריה, החלישו אותה ואילצו אותה לשנות את פריסת שלוחיה במדינה.⁵ שינויים אלה הותירו את צבא סוריה בעמדה חלשה יחסית לשנים האחרונות.

נוסף על כך הצבא הסורי התמודד עם שחיתות נרחבת בשורותיו, שהתאפיינה בין השאר במינויים על בסיס נאמנות ולא כישורים, בניצול משאבים צבאיים למטרות פרטיות, במכירת אספקה צבאית בשוק השחור ובגביית שוחד מאזרחים ומנהגי משאיות במעברי ביקורת – מה שהחליש אותו מבחינה לוגיסטית ומבצעית כאחד, ושחק את האמון של האוכלוסייה בו.⁶ הכלכלה הסורית נפגעה קשות מסנקציות אמריקניות ואירופיות, שהובילו לעוני עמוק שאף פגע בעקיפין ביכולתו של הצבא להחזיק את כוחותיו. לכך תרמו משברים נוספים: מנזקים כלכליים הקשורים ישירות למלחמת האזרחים ועד קורונה ורעידות אדמה. המשבר המתמשך ערער למעשה את "השיטה" האסדית של תגמולים והטבות למקורבים תמורת תמיכה ונאמנות. בה בעת, הכרעת דאעש וצמצום כוחו בסוריה ובעיראק סייעו לצמצום החשש של העם הסורי והנהגתו מפני קריסת המשטר. מן העבר השני נראה כי המערכה שהובילו ארגוני המורדים הביאה לידי ביטוי היגיון מערכתי שכלל התקדמות מהירה, רבת עוצמה, מכמה כיוונים בו בזמן, תוך תיאום אסטרטגי עם קבוצות מורדים בצפון, בדרום ובמזרח.

הפגנה בדמשק נגד המשטר, אפריל 2011. מקור: flickr shamsnn

רוח לחימה כגורם מרכזי בעיצוב המערכה

אחרי 13 שנים של מלחמה סבל צבא סוריה מתלות כבדה בבעלי ברית זרים, מתנאי שירות קשים, מפחד מתמיד מענישה ומסנקציות. המורדים זכו לסיוע משמעותי מתורכיה וממדינות נוספות, אך בלי שהדבר ייפגע בתנופת התקפתם ובגמישותם. הם השכילו להתאחד סביב מטרה אידיאולוגית משותפת, על אף המוצא המגוון של חברי הארגונים השונים והחזון השונה שאחזו בו ביחס לסוריה, ומתוך כך הצליחו לאפשר שילוב ייחודי של תכנון ותיאום אסטרטגי. כמו כן, הם הבינו היטב את חשיבות הלוחמה הפסיכולוגית במערכה וניצלו את הרשתות החברתיות ככלי תעמולתי מרכזי. בין השאר הצליחו לערער את האמון של חיילי המשטר ובני בריתו על ידי קמפיין ממוקד שהוביל לעריקות המוניות, הן של אנשי צבא הן של תומכי המשטר מקרב האוכלוסייה. חלק מהמסרים טענו שלנכנעים לא יאונה כל רע, ובה בעת הפיצו תמונות של הרוגים ושביים, כולל של מפקדים וחיילים איראנים ורוסים.

הזנחה, שחיתות, דלות

דוגמה הממחישה את מצבו העגום של הצבא הסורי אפשר למצוא במרחבי המוצבים הסוריים הצמודים לגבול עם ישראל. לצה"ל יהיה תמיד מקום להשתפר ביחס לתנאים שהוא מספק לחייליו בסדיר ובמילואים, ודאי בתקופת מלחמה וכאשר מדובר בשהייה ארעית. ואולם הזעזוע שעלה מדברי מפקדים וחיילים בצה"ל, שנכנסו למוצבי הגולן והחרמון בדצמבר 2024 ונחשפו לרמת העליבות בתחזוקה ובתנאי השירות, משקף במעט את היחס שניתן למשרתי הסורים ששהו בהם עד לאחרונה. עדויות שונות תומכות בתמונת המצב בנוגע למחסור בצידוד חיוני ובתחזוקה לקויה ברחבי הצבא הסורי, ונראה כי אלה שיחקו תפקיד מכריע בתחושת הפגיעות והייאוש בקרב החיילים. קולונל אחמד, קצין לשעבר בדיוויזיה המשורינית ה-4, ציין בשיחה עם עיתון הטלגרף הבריטי כי: "הצבא הסורי כולו התקיים רק על הנייר".⁷ ציוד לחימה שהיה רשום במלאי לא היה בפועל, והחיילים נאלצו

להתמודד עם תנאי שירות קשים ומחסור באמצעים בסיסיים. עבודות כפיים מפרכות בתנאי מזג אוויר קשים גרמו לרבים מהם להרגיש שנזנחו על ידי המערכת.

חלק מהטענה כי הצבא הסורי התקיים רק על הנייר קשור לשחיתות מערכתית שפשתה ברחבי הצבא, והייתה גורם נוסף ששחק את המורל ופגע באמון החיילים במשטר.⁸ זוהר, חייל סורי לשעבר, סיפר כיצד קצינים גנבו ומכרו ציוד צבאי, כולל גנרטורים ודלק, למען רווח אישי. "כל מה שעניין אותם היה להשתמש במעמדם כדי להעשיר את עצמם".⁹ תחושת הבגידה מהמפקדים, נוסף על תנאי החיים הקשים והמשכורות הזעומות, הפכו את החיילים לציניים ולחסרי נאמנות למשטר – מה שהוביל לירידה בנכונותם להילחם.¹⁰ השכר הנמוך ותנאי החיים של חיילי צבא סוריה עלו שוב ושוב בעדויות כבעלי השפעה על המורל. פרחאן אלח'ולי, חייל בצבא אלאסד, תיאר מצב שבו השתכרו 500 אלף לירות סוריות (שווה ל-40 דולר) בלבד בחודש – סכום שלא הספיק אפילו לקיום בסיסי.¹¹ לעיתים קרובות נשדדו מנות המזון לפני שהגיעו ליעדן, ובמקרים מסוימים תיארו חיילים במזרח סוריה כיצד נאלצו להישען על עזרה מחיילים עיראקים שחלקו עימם מזון מתוך רחמים.¹²

מצבא עם לצבא בקריסה

במשך שנים היה צבא סוריה עמוד תווך מרכזי של שלטון אלאסד, עוד מראשית שלטונו של חאפט'. עם פרסום החוקה החדשה ב-1973 הונהג בסוריה חוק גיוס חובה למשך שנתיים לכל גבר מגיל 18. צעד זה יצר צבא רב-עדתי ששיקף במידת מה את החברה הסורית כולה, תוך הפיכת השירות הצבאי למנגנון מוביל לקידום ולמוביליות חברתית, במיוחד עבור צעירים מהעיר ומהפרפריה.¹³ מציאות זו הייתה רחוקה מלהיות אידיאלית או שוויונית בהזדמנויות שהעניקה לצעיר המתגייס, שכן ליבת הפיקוד הבכיר נועדה בעיקר לבני המיעוט העלווי, שמשפחת אלאסד השתייכה אליו. ועדיין, אלאסד האב ראה בצבא כור היתוך של ממש עבור החברה, שהיה נכון במידה מסוימת עד מלחמת האזרחים. ב-2011 כלל צבא סוריה כ-220 אלף חיילים סדירים וכ-300 אלף אנשי מילואים. במהלך מלחמת האזרחים איבד כחצי מכוח האדם שלו בשל ריבוי ההרוגים, הפציעות והעריקות. כל אלה הובילו לשילוב מתנדבים, בעיקר מאיראן, מחזבאללה וממיליציות שיעיות מאפגניסטאן, מפקיסטאן, מעיראק ומהודו. עם הזמן קיבלו רבים מהם אזרחות סורית ומגורים במדינה. רפורמה ביולי 2024 בחוק הגיוס הסורי קבעה למעשה כי מעמדם של המתנדבים יוסדר כחלק בלתי נפרד מצבא אלאסד.

כחלק מהשינויים תכנן משרד ההגנה הסורי לצמצם את כוח המילואים בשלבים עד סוף 2025, כולל שחרור משרתים מעל גיל 40 וצמצום משך שירות המילואים לשנתיים בלבד, מתוך כוונה לבסס את הצבא בעיקר על מתנדבים. זאת בהמשך לשנים של הגדלת המעורבות של הרוסים והאיראנים בנעשה בצבא, שהגבירה ממילא את תחושת הניכור של העם כלפיו. הלכה למעשה, הרפורמה הייתה סופו של מודל צבא העם או כור ההיתוך בגרסה הסורית שלו. כפי שסיכם זאת ד"ר יהודה בלנגה: "כל ממד לאומי שהיה בו ייחחק [...] בסוריה יקום צבא טרור בשירות איראן שקציניו הבכירים מחויבים בנאמנות לטהרן, ולא למדינה הסורית". על פי הצהרת בשאר אלאסד: "המודלת לא שייכת למי שאגרים בה, ולא למי שיש להם דרכון או אזרחות שלה – אלא למי שמגינים ושומרים עליה".¹⁴

חלק מרוח הלחימה קשור גם ליכולתו של הצבא לשאוב עוצמה, חוסן ואמון מהחברה שהוא בא ממנה.¹⁵ שנים של מלחמת אזרחים, שילוב מיליציות זרות וההחלטה החוקתית, הביאו להחלשה בפועל של הזיקות בין הצבא לחברה, ולשחיקת יכולתו של החייל הסורי להזדהות עם הצבא כמייצג המדינה וזהותה הלאומית. נוסף על כך, במעגל ההזדהות עם המשטר, ובפרט עם הנשיא, ככל שנחשפו מעשי השחיתות והזוועה של ראשי המשטר, בייחוד של בשאר ובני משפחתו, נשחק מעגל התמיכה של החיילים בנשיא כמנהיג וכמפקד העליון של הצבא. התוצאה המצרפית של השחיקה היא שהיכולת לתחזק במשך זמן צדקת דרך, עוצמה רעיונית ו"לשם מה" ברור, וכל זאת במציאות מתמשכת של מלחמת אזרחים במסגרת דיקטטורית, הפכה במהלך השנים לקשה עד כדי בלתי אפשרית.

פחד, תיעוב וחוסר אמון: משבר בפיקוד בצבא הסורי

גורם נוסף שהשפיע על רוח הלחימה של החיילים הסורים נוגע לאווירה ששררה בחלק מהיחידות, בדגש על האקלים הפיקודי וסגנון המנהיגות. הם התמודדו עם פחד מתמיד מעונשים על אי עמידה במשימותיהם, לצד החשש מפני נפילה בידי כוחות האויב, ומפרוץ מלחמת האזרחים – מיליציות אסלאמיסטיות עם דימוי לא חיובי על היחס לשבויים. בראשיתה של מתקפת המורדים – שלהי נובמבר 2024 – נראה היה כי קרסו מחסומים פסיכולוגיים רבים שנשענו על משמעת שטחית וחינוכית, המבוססת על ענישה והרתעה מהמפקדים, וככל שהתקדמה המתקפה קרסה מערכת הפו"ש של צבא סוריה בפועל. חיילים רבים נותרו בשטח ללא פקודות

ברורות או אסטרטגיית הגנה מסודרת. עדות לכך אפשר למצוא בדבריו של קולונל אחמד, שתיאר את הכאוס ששרר במהלך נפילת חלב: "לא היה שום דבר ברדיו. לא היו פקודות מקצינים בכירים. פשוט שתיקה".¹⁶

מי שטעם את טעמו של שדה הקרב יודע לומר עד כמה הבדידות היא התגלמות האימה, ועד כמה היא קשורה באופן עמוק לאימת המוות. מעטים הם הגורמים שיכולים לפרק כוח לוחם כמו תחושת הנטישה והבדידות. על כן אויב המודע לנקודת תורפה שכזו ואף יודע לנצלה, נקל יהיה בידו לשבור את רצונו של הצד האחר. עדויות מהשטח סיפרו על פקודות במכשירי הקשר לנטוש עמדות, להשליך את הנשק ואף לוותר על המדים, כאשר לעיתים הקול שהעביר את הפקודות לא היה מוכר. בין שמדובר בקולות מתוך צבא סוריה שקראו להתפרקות מבפנים ובין שמדובר במורדים שפרצו לרשת הקשר, ברור שהחווייה לא השרתה ביטחון בקרב הגיסות. אחד הלוחמים תיאר כיצד חיילים שיחדו את קציניהם כדי להימנע משירות, וכשהחלה מתקפת המורדים נטשו הוא וחבריו את העמדות. "הסתכלתי אחורה וראיתי את כולם הולכים מאחוריי. כשראו מישהו בורח, כולם התחילו לזרוק את נשקם ולברוח".¹⁷

אחדות מטרה ולכידות ארגונית

מנגד, אפשר לזהות חוזקות שתרמו להצלחת מחנה המורדים במערכה. אחד היתרונות החשובים ביותר הוא יכולתם להפעיל מאמץ שיש בו עוצמה ולכידות פנימית הן מבחינה רעיונית-אידיאולוגית הן מבחינת המנהיגות, הפיו"ש והתיאום האסטרטגי. לראשונה זה 13 שנים הצליחו להניח את המחלוקות בצד ולהתאחד אד"הוק סביב מטרה מרכזית אחת משותפת: הפלת המשטר. אחדות המטרה חיזקה את הלכידות בין הפלגים השונים בקואליציית המורדים, והובילה להגברת המחויבות למאבק, לחידוד המוטיווציה וליכולת לפעול יחד.¹⁸ כך למעשה צמצמו את חסרונם המובהק – היותם מפוצלים ארגונית ורעיונית. בשל אותה אחדות ובסיוע כוחות חיצוניים (למשל תורכיה) הם הצליחו להוציא לפועל, בהובלת HTS, מנהיגות אפקטיבית ותיאום אסטרטגי יוצאי דופן, שהובילו לשיפור בכוחם וביעילותם. בהקשר זה פעלה HTS לאיחוד הכוחות תחת מבנה פיקודי מאוחד וחדר מבצעים מרכזי. המורדים התמקדו בתיאום תקיפות מדויקות ובכיבוש ערים אסטרטגיות כמו חלב וחממה, מה שאפשר להם לפגוע ישירות בלוגיסטיקה ובתקשורת של צבא סוריה. גישה זו לא רק שחיזקה את תחושת הביטחון והמוטיווציה בקרב כוחותיהם, אלא ערערה את תחושת היציבות בקרב החיילים הסורים, שהחלו לחוות חוסר אמון ביכולתם לעמוד בפני מתקפה כה מסודרת וממוקדת.¹⁹ המורדים השקיעו זמן ומשאבים בפיתוח יכולותיהם הטקטיות, והחדירו משמעת לשורותיהם.²⁰ מבנה פיקודי היררכי ומסודר, לצד תכנון אסטרטגי מתואם, העניקו להם יתרון בשדה הקרב, העלו את ביטחונם העצמי ושיפרו את מורל הכוחות.²¹

ואכן, ההצלחה הראשונית תרמה להישגיהם בשדה הקרב, שכן להתקדמותם המהירה, ובמיוחד לכיבוש המהיר של חלב, הייתה השפעה פסיכולוגית עמוקה.²² בין השאר בשל היותה סמל חשוב כמעוז התנגדות מרכזי שנפל לידי של אלאסד בדצמבר 2016. הניצחון בחלב ואלה שבאו אחריו המחישו את כוחם של המורדים, העניקו להם עידוד וגרמו לדמורליזציה בצבא סוריה. המחשת פגיעותו של המשטר באמצעות קצב ההתקדמות המהיר, העוצמה הסמלית של נפילת חלב והעובדה שלא נרשמה התנגדות מהותית מהצבא הסורי, הגבירו את נחישות המורדים לנצל את יתרונם ולהבטיח ניצחון מוחץ. יש אפשרות סבירה שהמורדים כלל לא האמינו שיגיעו עד דמשק ופילו את המשטר אלא התכוונו למהלך מוגבל יותר, ואז הגבירו אותו תוך ניצול הצלחתם בימים הראשונים.

חיילים מצבא אלאסד לאחר שערקו לשורות המורדים

רשתות חברתיות ולוחמה פסיכולוגית

השפעה פסיכולוגית נוספת, פרי תכנון מוקדם של המורדים, נבעה מהשימוש ברשתות החברתיות ככלי מרכזי להפצת תעמולה ולפגיעה במורל. המורדים נשענו על ידע קודם, וכבר בשלבים המוקדמים של הלחימה הפיצו סרטונים שתיעדו כניעות ועריקות של חיילי צבא סוריה. צעד זה שחק את אמינות המשטר, ערער את נחישות חייליו להילחם ותרם להצלחת מסע הכיבושים של HTS ושותפיה. שתי מגמות סותרות במידת מה בנוגע ליחס המורדים לאויב, ולהשפעתו על רוח הלחימה של צבא סוריה: מצד אחד שמה של HTS כקבוצה שנקטה אכזריות בעבר כלפי שבויים.²³ רבים האמינו לפני המתקפה כי אם ייתפסו – ייהרגו ללא רחמים. בפועל נראה שהארגון הקפיד במודע במהלך המערכה להתרחק מהדימוי הדאעשי, ולהבדיל מסרטוני הזוועות מימי הח'ליפות האסלאמית, עם פרוץ המתקפה שמו המורדים דגש על תיעוד של כניעה מרצון.²⁴ כרוזים שהפיצו ברשתות החברתיות ופזיזת בשטח קראו לכוחות להניח את נשקם והתחייבו שלא יאונה להם כל רע: "בשם אללה הרחמן והרחום. חייל או קצין, אם ראית את כוחות [המורדים] מגיעים אליך, עליך לבצע את השלבים הבאים: הנח את נשקך ואל תבזבז את זמנך בהתנגדות; צא משטח האויב בשלווה והרם את ידיך. [...] הימנע מכל התנגדות כדי לשמור על חייו. [...] הבטח את חייו ונקוט פעולה לעריקה".²⁵ במקרים מסוימים נטשו יחידות שלמות את עמדותיהן מיד כששמעו על התקרבות כוחות המורדים, דבר שהעצים את תחושת ההתפרקות בקרב הצבא. בה בעת הקימו המורדים "מרכזי פיוס והסדרה", שאפשרו מעבר "שקט" של חלק מאנשי צבא אסד לשורות הצבא החדש. אמצעי נוסף שהשתמשו בו המורדים כדי ליצור הלם ומורא בקרב האויב היה השימוש בלוחמת רחפנים.²⁶ הם הצליחו לתקוף כלי רכב משוריינים ועמדות ארטילריה, ולשבש קווי אספקה של צבא סוריה.²⁷ ההתקפות המדיקות לא רק שהסבו נזק חומרי כבד, אלא השפיעו פסיכולוגית על כוחות המשטר וזרעו בהם פחד ודמורליזציה.²⁸

מארג הבריתות של המורדים, ובנות הברית שהכזיבו בצד הסורי

נראה שלבריתות ולשותפויות של הצדדים היו השלכות על רוח הלחימה והמורל של היחידות והלוחמים. בצד הסורי נראה כי תחושת הבדידות והנטישה ממפקדי הצבא הדהדה תחושה רחבה יותר – מערכתית-אסטרטגית. תלותו הכבדה של צבא סוריה בבעלי ברית זרים, בעיקר איראן, חזבאללה ורוסיה, הפכה לנקודת תורפה.²⁹ בתחילת המלחמה תרמו בעלי ברית אלה רבות לשיפור יכולותיו הצבאיות של המשטר, אולם בחודשים שקדמו למתקפת המורדים חלה נסיגה בתמיכתם ובמעורבותם.³⁰ רוסיה ואיראן צמצמו בהדרגה את נוכחותן ואת השפעתן בסוריה בחודשים שקדמו לקריסת המשטר.³¹ מפקד מיליציה עיראקי ציין כי חזבאללה ובעלי בריתו אף נהגו בזלזול כלפי חיילי סוריה, לעיתים תוך סירוב לשתף איתם פעולה בשדה הקרב.³² מנגד, המורדים זכו לרוח הגבית ולסיוע הן מקהילות מקומיות הן מגורמים חיצוניים (בייחוד תורכיה וארצות הברית) שהעניקו להם מימון, אימונים, אמל"ח וסיוע לוגיסטי.³³ במובן זה זכו המורדים ליתרון של מעין "מגרש ביתי", עד לצבירת מסה קריטית של הישגים בדרך לבירה דמשק.

לוחמי יחידת שלדג במהלך כיבוש פסגת החרמון הסורי, דצמבר 2024. צילום: דו"ץ

תובנות ולקחים מהמקרה הסורי

ב־2019 פרסם מכון RAND סקירה המבוססת על מחקר מקיף שעסק כולו בממד אחד בלבד: רצון. לאחר שבחנו מאות תחקירים ונתונים הן ברמת הפרט הבודד הן ברמת יחידות וצבאות הן ברמה הלאומית והבין־לאומית, הגיעו החוקרים למסקנה כי "הרצון להילחם (The will to fight) הוא המשתנה הבודד החשוב ביותר במלחמה". המחקר הקיף סוגיות כלכליות, דיפלומטיות וחברתיות, וניתח אירועים שונים משלהי המאה ה־19 ועד ימינו בניסיון להשיב על השאלה מה עומד בבסיסה של העוצמה הצבאית? למרות כל השינויים שהתרחשו בעולם בעשורים האחרונים, נראה כי נותרה על כנה אמת בלתי מעורערת: "הרצון להילחם הוא הנטייה וההחלטה להילחם, להתמיד בלחימה, ולנצח. הטכנולוגיה הטובה ביותר בעולם היא חסרת תועלת ללא עוצמת הרצון לעשות שימוש בטכנולוגיה ולהתמיד בשימוש בה גם לנוכח אבדות ואסונות. הרצון להילחם מייצג את הטבע האנושי המובהק והבל־יימחה של תופעת הלחימה".³⁴

בסופו של דבר, הרצון של צבא אלאסד קרס נוכח רצונו של צבא המורדים. תהיה זו טעות לומר שקריסתו נמשכה ימים ספורים בלבד. האירועים המיידיים שהביאו להתפרקות צבא סוריה התחוללו אמנם במהירות מסחררת, אך בפועל הם המשכם של תהליכים שאירעו במשך שנים, וביתר שאת במהלך מלחמת האזרחים. המורדים השכילו לזהות רצף של נקודות תורפה בחלון זמנים מסוים, ולהעמיד מולו רצף מהלומות מתואם, משולב עם יתרונות מורליים ומאמצים תודעתיים – וכך לתרגם לפרקטיקה את הצורך להגיע להכרעה מהירה. בנובמבר 2024 הובס צבא אלאסד בעטיין של נקודות תורפה רבות, אך אפשר להגדיר את אלה הנוגעות להיבטי הרוח והמורל כמכלול: הצבא הסורי הפך פחות ופחות לצבא העם, וכשהותקף בעוצמה – כשל ביכולתו לגייס לטובת הרוח והרצון מקורות כוח מתוך העם, את הרעיון הלאומי הסורי, את הנאמנות לשלטון ועוד.

אנו נוטים לעסוק ברוח לחימה ובהיבטים שונים של מורל בעיקר סביב סוגיות של היחידה הטקטית לסוגיה – רעות, אחוות לוחמים, דמות המפקד ועוד. אלה גורמים רבי עוצמה, אך אפשר לראותם כמשלימים חשובים ולא יחידים למניעים רבים נוספים: לכידות רעיונית, הזדהות לאומית, גאווה, תחושת משמעות וצדקת דרך. לגורמים אלה נודעת חשיבות מכרעת גם באופן כללי, וגם ביחס ליכולת ההתאוששות של צבא שחטף מהלומה עזה. בהקשר הישראלי, מוקדם עדיין לסכם רשמית את המכלול של המערכה על הנגב הצפון־מערבי ביממה של 7 באוקטובר 2023, וכל השוואה בין המקרה הסורי למקבילו הישראלי מוגבלת בלשון המעטה. ובכל זאת כאשר בוחנים את קרבות 7 באוקטובר אפשר להצביע, לצד כשלים רבים, על היכולת להתאושש ממפלה ולשוב להילחם עד להדיפת האויב. היכולת לקום מהפתעה, לתקוף ולנצח היא מהמבחנים הקשים ביותר ליחידה צבאית, והמבחן שצה"ל התמודד עימו באותה יממה הוא מהקשים שניתן לתאר: ההיקף העצום של חללים, נעדרים,

חטופים ופצועים, מצב קשה וחסר תקדים בעורף, קרבות קשים ומרים שבחלקם הובסו כוחות הביטחון. ובכל זאת אי אפשר לטעות בעוצמת הרצון להילחם שהפגין צה"ל, בסדיר ובמילואים.

חמאס פעלה לנוכח הגיונות דומים לאלה של HTS, אך תקוותה להכריע את צה"ל ולשבור את רצון הלחימה שלו ושל החברה הישראלית, על אף הישגיו ב־7 באוקטובר, לא התממשה. לאחריו, גם מבעד למחלוקות השונות, התבררה עוצמתה של יכולת ההזדהות הלאומית, עוצמתו של האתוס הצה"לי, צדקת הדרך ומרכיבים נוספים. ספק אם מחקרים עתידיים, יסודיים ככל שיהיו, יצליחו לבאר את התמהיל השלם של הגורמים התודעתיים והערכיים שבאו לידי ביטוי, אך אי אפשר לתאר את כושר העמידה הצה"לי בלעדיהם.

גם ההרכב הפנימי של הצבא משפיע משמעותית על חוסנו ועל יכולתו המבצעית. צבא סוריה, שנטה יותר ויותר לכיוון של צבא שאינו צבא העם, הקשה על יכולתו להיות מייצג אפקטיבי הנשען על רוחה של החברה. בדומה לעומק האסטרטגי של צבא ביחס לשדה הקרב, אפשר להצביע על מעין "עומק חברתי-לאומי" הנובע מאתוס הצבא, מהרכבו החברתי ומרמת ההזדהות של החברה עם מה שהוא מייצג. בהקשר זה, מחקרו של ג'ייסון ליאל שהתפרסם בספר Divided Armies, מצביע על הקשר הישיר בין אי שוויון פנימי לביצועי צבאות בשדה הקרב. ליאל סקר מאות עימותים צבאיים, והראה כיצד אפליה והדרה של קבוצות אתניות בתוך הצבא פוגעות באמון הבין-אתני, מחלישות את יכולתו המבצעית של הצבא ומגבירות את שיעורי העריקה. יתרה מכך, המדיניות שמדינה מאמצת כלפי קבוצות אתניות עוד לפני המלחמה – בין שדרך הענקת זכויות מלאות ובין שבאמצעות אפליה ממוסדת – משפיעה ישירות על ביצועי הצבא. כאשר קבוצות מסוימות חשות מופלות לרעה, עולה בקרבן תחושת ניכור שמובילה לערעור על סמכות הפיקוד ולירידה בנכונות להילחם. במצבים של אי שוויון קיצוני, צבאות אף נאלצים להפעיל מנגנוני כפייה כדי לשמור על לכידותם – דבר הפוגע עוד יותר בחוסן המבצעי שלהם.³⁵

אולי לא לחינם קבעה ועדת נגל לבדיקת תקציב הביטחון כי: "עקרון מודל 'צבא העם' הוא בבחינת נכס אסטרטגי המקנה לצה"ל יתרון איכותי, לצד הערך המרכזי שיש לו בחברה הישראלית. אין תחליף לשרות החובה בהיבט הכמותי, האיכותי והערכי".³⁶ העמדה זו, דווקא ביחס ליתרון האיכותי והערכי, ולא הכמותי בלבד, נראית כאחד הלקחים החשובים שניתן להפיק מהכרעת הצבא הסורי. אם יש לקח מרכזי אחד שעל צה"ל לחרוט על דגלו ממקרה הבוחן הסורי הוא שעלינו לחזק את האוריינות שלנו ואת הבנות העומק על יכולתו של הצד האחר, להגביר ולחשל את רוח הלחימה של לוחמיו מחד גיסא, ולהמשיך ולהעמיק בשיטתיות את העיסוק שלנו בגורמים המחזקים את רוח הלחימה אצלנו מאידך גיסא. לעיסוק זה חשיבות מכרעת הן ביכולת להתמודד עם התקפות רחבות ומפתיעות, הן בהקשר של עימות מתמשך וארוך בעל שורשים רעיוניים ודתיים כאחד.

סיכום

מערכת המורדים נגד צבא סוריה בסוף 2024 משמשת מקרה בוחן יוצא דופן להבנת תפקידם של מורל ורוח לחימה בעימותים צבאיים. קריסתו הדרמטית של צבא אלאסד מול התקדמותם המהירה של המורדים נבעה לא רק מיתרונות צבאיים וטקטיים, אלא גם מהבדלים מהותיים ברוח הלחימה של שני הצדדים. בעוד המורדים הצליחו לאחד כוחות סביב מטרה משותפת, הפגינו לכידות ארגונית, תיאום אסטרטגי ושימוש מתקדם בלוחמה פסיכולוגית ותודעתית, סבל הצבא שמנגד משחיתות עמוקה, מתנאי שירות קשים, מחוסר אמון במפקדים ומבידוד יחסי.

ההצלחה הראשונית של המורדים יצרה גלגל תנופה פסיכולוגי, שהגביר את הדמורליזציה בקרב חיילי המשטר, בעוד השימוש המושכל שלהם במדיה חברתית ובלוחמה תודעתית ערער עוד יותר את אמונם של חייליו של אלאסד במערכה. הפערים ברוח הלחימה היו כה מהותיים, עד כי אי אפשר להסביר את תוצאות המערכה רק באמצעות שיקולים צבאיים גרידא. קריסתו של צבא סוריה אינה רק תוצאה של אירועים מידיים, אלא של תהליכים ממושכים של שחיקת האמון בצבא ובמשטר. בתוך כך, נבחנות גם השלכות אפשריות שנוגעות לישראל, הן מבחינת חשיבות השמירה על צבא שמייצג את כלל החברה הן בנוגע לחוסנו הרעיוני והמבצעי מול אתגרי העתיד.

אנו מבקשים להודות לד"ר אורנה קזמירסקי שדחפה לכתיבת המאמר כבר בראשית דצמבר 2024, ולד"ר ענת חן על עזרתן בעריכת המאמר. כמו כן אנו מבקשים להודות לד"ר יהודה בלגה, לד"ר כרמית ולנסי ולד"ר חי איתן כהן ינרוג'ק, על הערותיהם מאירות העיניים למאמר בשלבים שונים של כתיבתו.

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

- [1] אמ"ץ-תוה"ד (2007). עקרונות המלחמה
- [2] אמ"ץ-תוה"ד (2007). אבני היסוד של העשייה הצבאית
- [3] סוכנויות הידיעות. (2024, 13 בדצמבר). שנה של תכנון וברית לא מובנת מאליה: כך הוקמה לתחייה רוח המרד הסורי. מעריב
- [4] Burke, J. (2024, December 08). Syria's rebels had strengths, but it was his regime's weakness that undid Assad. The Guardian
- [5] Shawakh, A., Abu Nuqta, A., Issa, H., & Alabdallah, O. (2024, July 02). Map of Foreign Forces in Syria, Mid-2024. Jusoor
- [6] Gebeily, M., Al-Khalidi, S., Rasheed, A., & Azhari, T. (2024, December 13). How Assad's army collapsed in Syria: demoralised conscripts, absent allies. Reuters
- [7] Blomfield, A. (2024, December 17). The implosion of Assad's army, told by those who dropped their weapons and ran. The Telegraph
- [8] מערכת ישראל היום. (2024, 13 בדצמבר). מורל נמוך ושחיתות: כך קרס צבא סוריה מול המורדים. ישראל היום
- [9] Reuters & TOI. (2024, December 12). Demoralized and abandoned by allies: Why Syria's army didn't fight for Assad. Times of Israel
- [10] Gebeily, Al-Khalidi, Rasheed & Azhari (2024)
- [11] Ynet. (2024, December 13). Corruption and dependence on Iran and Hezbollah: How Assad's army collapsed. Ynet
- [12] Gebeily, Al-Khalidi, Rasheed, & Azhari (2024)
- [13] בלנגה, י' (2024, 4 ביולי). הרפורמה המדאגה בצבא סוריה. ישראל היום
- [14] שם
- [15] בומנדיל, ס' (2025). והרוח תקום - על רוח לחימה ועל עניינים שברוח (מהדורה שנייה). אמ"ץ-תוה"ד
- [16] Blomfield (2024)
- [17] Gebeily, Al-Khalidi, Rasheed, & Azhari (2024)
- [18] Reuters. (2024). How did Syria's rebels manage to topple Assad? Reuters
- [19] Durgham, N. (2024, December 6). Why the Syrian army collapsed so quickly in northern Syria. Middle East Eye
- [20] סוכנויות הידיעות (2024)
- [21] Gebeily, Al-Khalidi, Rasheed, & Azhari (2024)
- [22] Chotiner, I. (2024, December 3). How the Syrian Opposition Shocked the Assad Regime. New Yorker; Durgham (2024)
- [23] Human Rights. (2022, January 31). The Most Notable Hay'at Tahrir al Sham Violations Since the Establishment of Jabhat al Nusra to Date. The Syrian Network for Human Rights: https://snhr.org/wp-content/uploads/2022/01/13/The_Most_Notable_Hayat_Tahrir_al-Sham_Violations_Since_the_Establishment_of_Jabhat_al-Nusra_to_Date_1_en.pdf
Commission on International Religious Freedom. (2022, November). Factsheet- Religious Freedom in Syria. United States
- [24] בשבועות שחלפו מאז ההשתלטות על סוריה, התרבו העדויות על יחס קשה ומאיים לעדה העלווית בכלל, ולכאלה שתמכו וסייעו לשלטון אלאסד ספציפית. בכלל זה נצטברו במהלך מרס 2025 עדויות לטבח המוני בקרב בני העדה. ראו: Abdel-Baqi, O. (2025, January 12). Syria's Alawites, Sect of the Assads, Fear for Their Future. Wall Street Journal; Trofimov, Y. (2025, January 31). In the New Syria, Religious Minorities Swing Between Hope and Fear. Wall Street Journal; Vial, G. (2025, January 17). HTS raids and forced disappearances fuel fear in Syria's Alawi heartlands. Middle East Eye; Loveday, M., Cheeseman, A., & El Chamaa, M. (2025, March). By Loveday Morris, Abbie Cheeseman and Mohamad El Chamaa. Hundreds reported killed in sectarian violence in Syria's Alawite

heartland. Washington Post;קליימן, ש'. (9 במרס, 2025). כאלף הרוגים בסוריה, ביניהם קשישים וילדים: מאחורי העימות שהפך לטבח. ישראל היום

[25] כרוז מ־4 בדצמבר 2024. <https://syria.liveuamap.com/en/2024/4-december-11-rebels-have-issued-a-notice-to-the-governments>

[26] סוכנויות הידיעות. (2024)

[27] שם

[28] Burke (2024)

[29] Usher, S. (2024, December 6). Damascus and Assad now in Syrian rebels' sights. BBC

[30] Burke (2024)

[31] Binkov's Battleground. (2024). How and why did Assad lose Syria in just 12 days? Binkov's Battleground

[32] Reuters & TOI. (2024)

[33] Ibid

[34] Connable, B, McNerney, M.J., Marcellino, W., Frank, A., Hargrove, H., Posard, M.N., Zimmerman, R., et al. 2019. Will to Fight: Returning to the Human Fundamentals of War. RAND Corporation

[35] Lyall, J. (2020). Divided Armies: Inequality and Battlefield Performance in Modern War. Princeton University Press

[36] (2024). הוועדה לבחינת תקציב מערכת הביטחון ובניין הכח בראשות תא"ל (מיל') פרופ' יעקב נגל, דו"ח סופי, גרסא בלתי מסווגת

מהפכת ה־FPV ומשמעויותיה ללוחמת היבשה ויתר הממדים

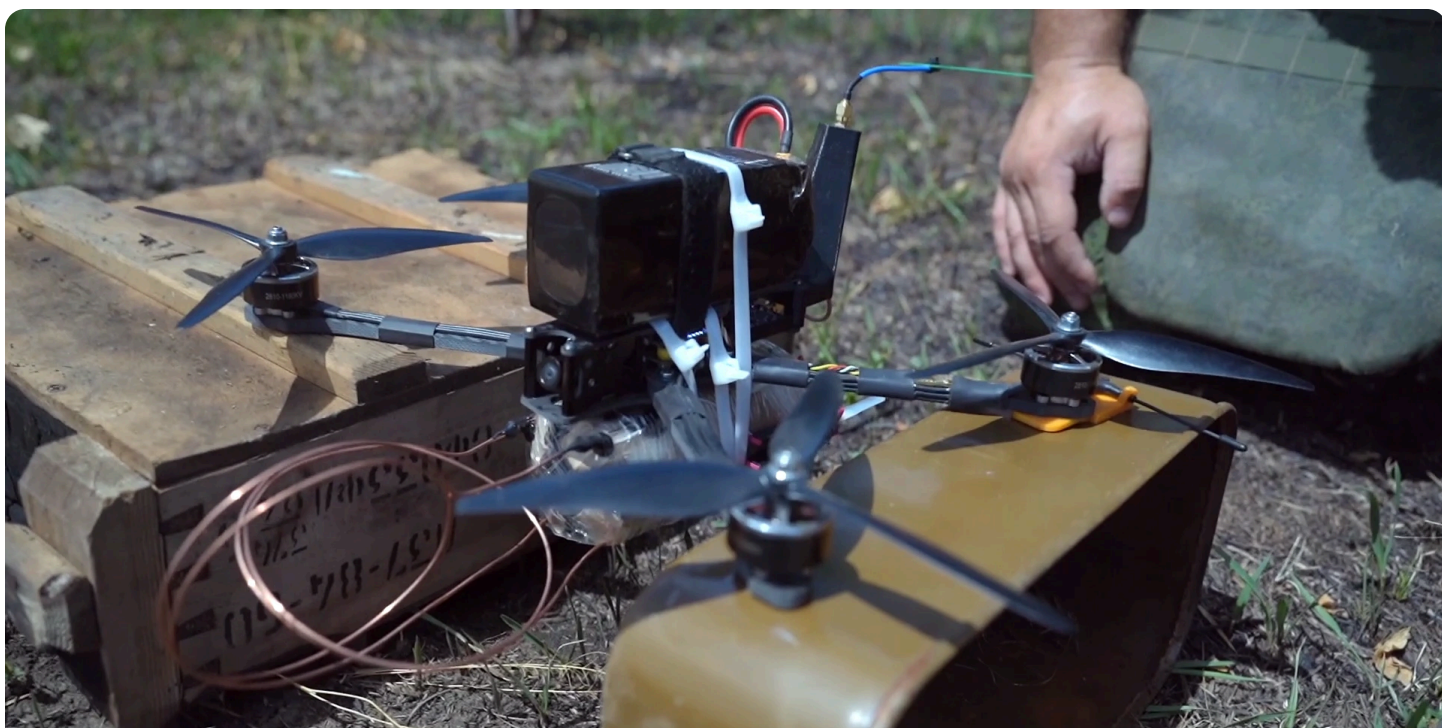

אלוף (מיל') ד"ר יעקב בנג'ו , בתפקידו האחרון בצה"ל ר' אג"ת. מומחה בבניין כוח ובהפעלת כוח

גיא נ', עובד בחטיבת התקשוב והסייבר באלביט מערכות 19.05.2025

רחפנים שדה הקרב המודרני מרחב לחימה

לוחמת FPV משנה יסודית את כללי המשחק בשדה הקרב המודרני. היא מאפשרת פגיעה מדויקת ויעילה במטרות בטווחים ארוכים ובתנאי שטח מורכבים, תוך הפחתה ניכרת של הסיכון לחיי לוחמים ושילוב חלק במערך הלחימה הכולל. מדובר בכניסת אמל"ח חדש, אפקטיבי ובעל חשיבות מערכתית – שמאפשר יתרון יחסי משמעותי למי שמאמץ אותו בזמן, משלב אותו בתחבולה וממנף אותו לכדי עליונות מבצעית

רחפן FPV רוסי. יולי 2024 מקור ויקיפדיה

מהפכת ה־FPV משנה עמוקות את לוחמת היבשה ואת יתר הממדים.¹ אין מדובר באמל"ח חדש או בחפיץ (גאדג'ט) טכנולוגי בתפוצה רחבה, אלא במהפכה של ממש המשפיעה על טכניקות הלחימה, על אופן התארגנות הכוחות ועל ניהול הקרב הטקטי – עד כדי שינוי מהות התחבולה. הרחפן התוקף, הפשוט לכאורה, מאלץ את החשיבה הצבאית להתעדכן ולזנוח תפיסות עבר שהיו רלוונטיות לעידן המלחמה הקרה או למבצעי לוחמה נגד טרור (COIN), אך אינן מספקות עוד מענה לשדה הקרב הנוכחי.

כישלונה של אוקראינה בניסיון לבצע מתקפת נגד מערכתית בקיץ 2023, תוך הישענות על סד"כ ודוקטרינת נאט"ו ואמל"ח מערבי – הוא הוכחה חיה שמה שהיה נכון אתמול כבר אינו רלוונטי היום. נדמה כי גנרלים רבים בברית נאט"ו טרם הפנימו את עומק השינוי שעבר שדה הקרב – שאי אפשר להתעלם ממנו או "לאפר אותו" באמצעות שדרוגים נקודתיים. צבאות רוסיה ואוקראינה מתמודדים כבר למעלה משלוש שנים בזירה זו, ונאלצו בליט ברירה ללמוד, להתאים ולשנות.

FPV משנה את כללי המשחק

המרכיב המרכזי במהפכה אינו טמון רק בעצם קיומו של אמל"ח חדש, אלא בייחודיותו הטכנולוגית והתפעולית שהופכת אותו לא רק לאמצעי תקיפה, אלא לכלי משנה תפיסת לחימה. בראש ובראשונה יש להצביע על טווח הפעולה המרשים של רחפני ה-FPV שמסוגלים לפעול בטווחים של עד 10 ק"מ, כאשר דגמים מתקדמים מגיעים אף ל-20 ק"מ. המשמעות הטקטית ברורה – פגיעה מדויקת במטרות בטווחים רחוקים, בלי לחשוף את המפעילים לסיכון ישיר. טווחים מעל 20 ק"מ הם נדירים, ובטווחים של 30–40 ק"מ אפשר לראות את הצבא הרוסי מפעיל מערך משולב של קבועי כנף, דוגמת אורלון (לסיוור) ולאנסט (לתקיפה),² בתצורה של 3–5 מוקדי שליטה בחטיבה. יכולת זו מחזקת את היתרון שמעניק FPV הן לתקיפה הן לאיסוף מודיעין ברמת דיוק גבוהה.

בצד הדיוק, הרחפנים מצוידים במצלמות המאפשרות תצפית בזמן אמת על שדה הקרב והנחיה מדויקת לעבר המטרה. יכולת זו הופכת אותם לכלי קטלני במיוחד נגד מטרות קטנות וניידות. FPV מתאים לשורת משימות מבצעיות ממוקדות: תקיפת כלי רכב משוריינים, פגיעה מדויקת במבנים וביצורים (באמצעות חדירה לחלונות ופתחים קטנים) וסיכול מטרות אדם איכותיות כמו צלפים או מפעילי נ"ט, לעיתים עוד בשלב התנועה העורפית – עדות לעומק החדירה והאפקטיביות של הכלי.

הרחפן מעניק יכולת סיוע קרוב לכוחות מסתערים ברמת קרבה ודיוק שכוחות האוויר והאש המסורתיים אינם יכולים להתחרות בה – תסריט שהוגדר בעבר בלתי אפשרי עקב מגבלות טווחי בטיחות. בה בעת, הרחפן מצטיין גם כנ"מ זול: יכולת הפלת רחפנים טקטיים קבועי כנף הפועלים למשימות איסוף, תוך שילוב בין דיוק וגובה טיסה נמוך.

בממד התמרון הרחפנים מפגינים עליונות מובהקת – ביכולתם לעקוף מכשולים ולשנות מסלול במהלך התנועה, בהתאם לתנאי השטח ולפעולות האויב. תמרון זה מאפשר גישה למרחבים לא שגורתיים, הפתעה טקטית ויכולת איגוף חדשה מהאוויר. מעבר לכך, הטווחים הארוכים מאפשרים ריכוז מסת רחפנים תוקפים מנקודות רבות בשטח, כאשר צוותים מבוזרים גיאוגרפית פועלים בו בזמן ליצירת ריכוז גיאוגרפי של אש בנקודת תקיפה ממוקדת – שילוב חדשני בין ביזור לשליטה ממוקדת. חסינותם ללוחמה אלקטרונית היא פן חשוב וחיוני בעידן המודרני, שהתאפשר בשל המעבר להפעלה מבוססת סיב אופטי. מהלך זה העניק להם יתרון מובהק: לא רק שהם חסינים ללוחמה אלקטרונית אלא שגם המפעילים זוכים לחסינות. אי אפשר לאכנס בעת הפעלה בסיב אופטי, מה שמקטין משמעותית את סיכויי השיבוש או הנטרול מהצד שכנגד.³

שינויים טקטיים בלחימה – קריסת הדוקטרינה הקלסית

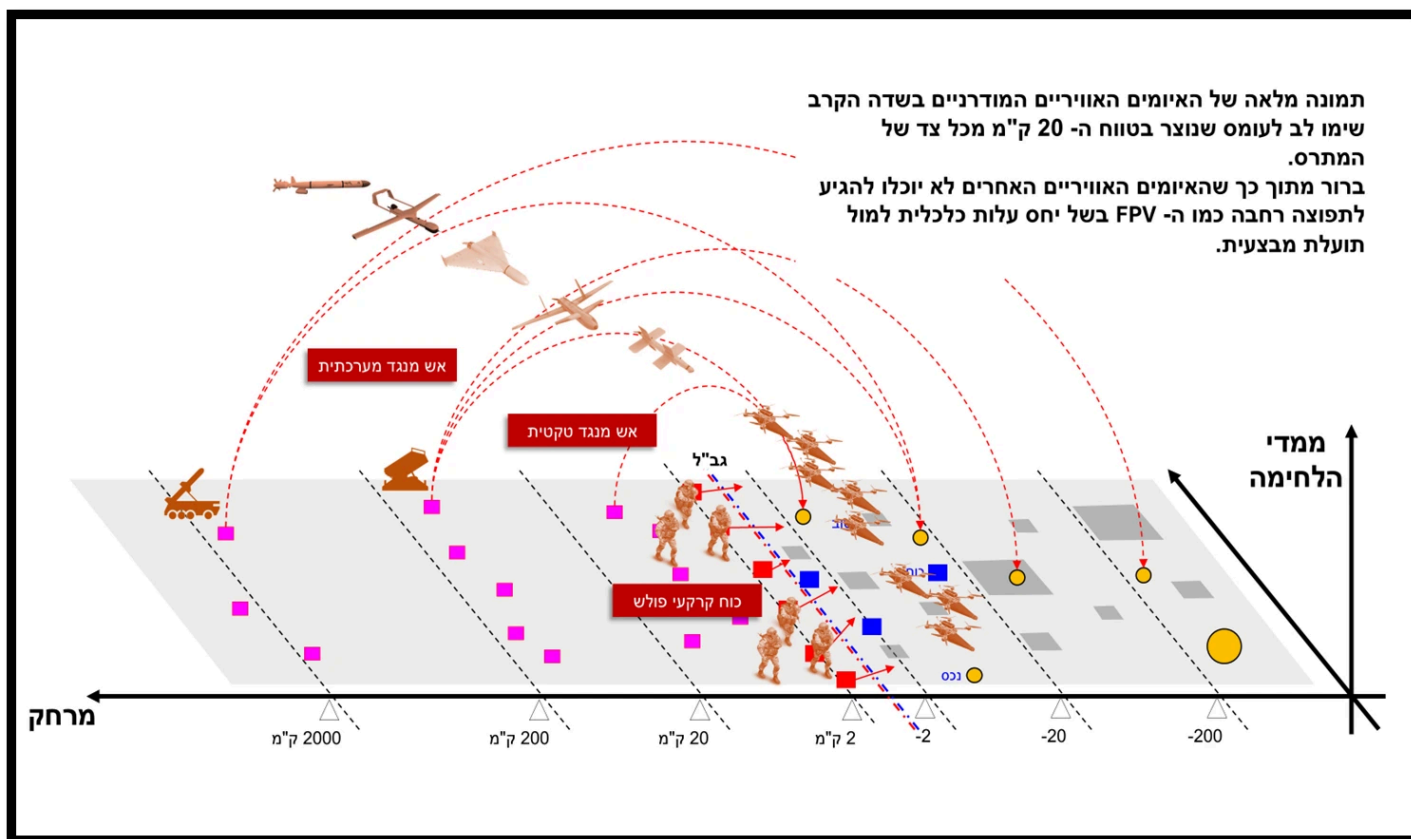
ההתפתחות הדרמטית של רחפני ה-FPV והפיכתם לאמל"ח בעל תפוצה רחבה ויעילות גבוהה לא רק שיצרה אתגר טכנולוגי חדש, אלא הולידה שינויים עמוקים בשדה הקרב הטקטי ובטכניקות הלחימה של כוחות היבשה. הקרב הקלסי, המושתת על ריכוז סד"כ, מרכזי כובד ברורים ושימוש במסה כתנאי להצלחה – מתמוטט תחת עינו הפקוזה והקטלנית של הרחפן הזעיר. בראש ובראשונה נחשף שינוי יסודי: אי אפשר לרכז סד"כ פלוגתי ומעלה בלי להיחשף. למעשה, כל ניסיון לריכוז כוח מעל היקף של פלוגה מוקטנת, מוביל לגילוי מיידי ולאחריו תקיפה והשמדה.

בשל כך המגן נאלץ לפזר את מערכיו על פני שטח נרחב, תוך הסתמכות משמעותית על עמדות דמה (או לא מאוישות) שהופכות למרכיב הכרחי בהונאת האויב ובשימור ההגנה. אין עוד "עמדות מפתח" חזקות ומוגנות – המרחב ההגנתי נעשה דליל ועמוק יותר. מן העבר השני גם התוקף משנה את גישתו: ההתקפות אינן עוד תמרונים עומק בריכוז סד"כ, אלא מבוצעות באמצעות "חיצים" מבוזרים דלי עוצמה למרחקים קצרים יחסית – צק"פ מוקטן ממוכן או קבוצות סער רגליות מחלקתיות. אלה פועלים בקצב איטי יחסית, תוך הישענות על סיוע רחפנים וארטילריה, שמחליפים את העוצמה המרוכזת בקרקע עם עוצמה אווירית מבוזרת ומתוזמנת. ריכוז האש מהתווך האווירי – ולא ריכוז הכוח – הופך להיות מנגנון ההכרעה המרכזי. תמרון קרבי מתקיים על פני שטח רחב יותר מבעבר, כאשר רק"ם מחויב להיות בתנועה תמידית – כל עצירה עלולה להוביל להשמדה מיידית. תהליך המעבר

מכינוס להיערכות מבצעית מחייב ביזור, תוך דגש על עמדות בודדות עבור כל כלי רכב או כיתת לוחמים, במטרה למנוע תקיפות מרוכזות או איכון יעיל של האויב.

גם המערכים הלוגיסטיים משתנים מן הקצה אל הקצה. ריכוזי תחמושת, אתרי פינוי פצועים ונקודות הספקה – כולם מתרחקים מקו המגע, תוך הסתמכות על כוחות קטנים, מהירים וגמישים לשם העברת ציוד או חילוץ. החפ"קים הופכים למלכודות מוות בנות איכון. הפתרון: כניסה למרתפים, שימוש בתקשורת קוויית או לוויינית והפחתה דרמטית של שידור אלקטרוני. רק כך אפשר להפעיל גורם פו"ש בלי להפוך יעד לאיתור ולהשמדה מיידית.

למרות השינוי הדרמטי בכל רמות הכוח – רמת החטיבה ממשיכה לשמש כמוקד הקרב הטקטי. הקרב החטיבתי מתנהל על פני זמן ארוך יותר, בנוי ממגוון כוחות קטנים ומבזרים ומשמר את יכולת התחבולה באמצעות ריכוז סיוע אש מדויק – רחפנים וארטילריה – כחלק ממערך משולב עם הכוח הקרקעי. תזמון, תמרון ואפקטיביות בסיוע האווירי הקרוב, הם מרכיבים חדשים בתורת הלחימה הקלסית.⁴

המהפכה כיכולת מערכתית – מתיאום טקטי לתפיסת לחימה כוללת

מה שהחל כאמל"ח חדשני בשימוש בלתי סדיר, הפך במערכה בין רוסיה ואוקראינה (2022-) למרכיב מרכזי בתפיסת הלחימה המודרנית – תהליך שהתרחש תוך פחות משנה. מהות השינוי טמונה במעבר מגישה טקטית מבזרת לתפיסה מבצעית מערכתית סדורה שבה הפעילו רחפני FPV באופן שיטתי, מתואם ומובנה כחלק בלתי נפרד ממערך הקרב. בליבת התפיסה עומדת חלוקה ברורה בין מאתרים – רחפנים קלים וזולים שנעים בחופשיות בעומק החזית ומאתרים מטרות, ובין ציידים – שמקבלים את המטרות, מדרגים אותן לפי סדרי עדיפות ומבצעים תקיפה מדויקת בהתאם. מדובר באבולוציה מבצעית: הרחפן חדל מלהיות אמצעי עזר נקודתי, והפך לכלי לחימה מערכתי המחייב ארגון, הפעלה, שליטה וסיוע מהדרג המטכ"לי ועד לרמת הכיתה.

נתונים עדכניים מצביעים על ייצור של למעלה ממיליון כלים מבצעיים לכל אחד מהצדדים, שמספיקה לשנות את כללי המשחק. השילוב של FPV כחלק ממערך הלחימה הכולל בא לידי ביטוי ביכולות סיוע, איסוף, תקיפה ומודיעין – תוך תיאום מלא עם כוחות קרקעיים ואוויריים. כל אלה מאפשרים פעולה מבצעית מדויקת, קטלנית ומהירה, עד כדי כך שמרחב קו המגע בעימות הפך ל"מכתש מוות" שבו לא ניתן לשהות בשטח פתוח יותר מרבע

שעה. הגבול שבין לחימה ישירה לעומק הופך מעורפל – קווי החזית מתרחבים לעומק של 40 ק"מ ויותר, וכמעט שאין בו מטרות נייחות גלויות מכיון שכל מטרה סטטית מושמדת במהירות. מרחב החזית התרוקן.

השלכות הגישה המערכתית אינן מסתיימות בציר ההתקפי – גם ההגנה הפכה לסוגיה מערכתית. מפקדים שניסו להתמודד עם מערך ה-FPV באמצעות ירי נרחב לעומק על אזורי ההפעלה של מפעילי הרחפנים הצליחו במידה מוגבלת בלבד. ככל שגדל טווח האמל"ח (45 ק"מ ויותר) התרוקנה האפקטיביות של אמצעים ישנים, והטקטיקות הקיימות הפכו לשאלות פתוחות. ההכרעה כבר אינה מושגת בכוח האש בלבד – היא תוצאה של ניהול מערכתי מדויק. לצד זאת התפתחו שינויים מהותיים בהתארגנות הכוח בשטח, שנועדו לתמוך בהפעלה היעילה של FPV. בקרב חטיבתי ממוצע נעשה שימוש בעשרות רחפנים ביום, וכמעט כל חטיבה מחזיקה יותר מעשרה צוותים ייעודיים – כאשר כ-90% מהם מוקדשים ל-FPV תוקף ו-10% לאיסוף. צוות רחפנים נעשה מרכיב קבוע בכל צק"ג, ולעיתים גם בצק"פ. כל צוות מורכב מצמד תפקודים – מאתר ותוקף – עם שליטה מרוכזת על ידי מ"פ, מג"ד או מח"ט, המפעילים את הרחפנים והארטילריה כחלק ממערך הסיוע הקרוב. היכולת לתזמן ולתאם את פעולת הרחפנים לצד הכוחות הקרקעיים הופכת למפתח מרכזי בהשגת הישגים טקטיים בשדה הקרב. התפתחות זו שינתה את כללי ההפעלה המסורתית – הרחפן כבר אינו רק תומך בכוח, אלא מחליף לעיתים את מרכיבי האש המסורתיים, ובעיקר יוצר שכבת תקיפה נוספת הנעה בקצב שונה, מעל ובין הכוחות, תוך שהוא מספק גמישות מבצעית מהירה בעלות נמוכה.⁵

המהפכה שמנפצת עלויות, תחליפים ואיזונים

ככל שהשימוש ברחפני FPV הולך ומתמסד לכדי מערך מבצעי סדור, עולות שאלות יסוד שטורדות את החשיבה הצבאית העולמית. אחת המרכזיות והמהדהדות ביותר נוגעת ליחס עלות-תועלת. רחפן FPV חמוש, לרוב תוצרת מדף או הרכבה חצי מאולתרת, עולה כ-500 דולר בלבד. גם אם נניח ששיעור הפגיעה האפקטיבי עומד על אחד מחמישה – הרי שעלות תקיפה אחת באמצעות רחפנים אינה חורגת מ-2,500 דולר. בהשוואה: טיל ג'אוולין עולה כ-78 אלף דולר, פגז 155 מ"מ פשוט עם מרעום – כ-3,000 דולר; טיל קורנט – 30 אלף דולר; וטיל הלפייר כ-150 אלף דולר.

אך השאלה אינה רק כלכלית. FPV מציב אתגר עומק בזהותו ובתפקודו כתחליף. ברחבי שדה הקרב באוקראינה, הוא הפך להיות אמל"ח מחליף כמעט אוניברסלי. בתחום סגירת המעגלים המודיעינית הוא תפס את מקומם של מל"טים טקטיים. לא בזכות איכותם הגבוהה, אלא עקב חסינותם הגבוהה ותפוצתם הרחבה. בתחום התקיפה המדויקת החליף את מגוון אמצעי האש המסורתיים: טילי נ"ט, תותחים בכיוון ישיר כולל תותחי טנקים ואף תותחי ארטילריה רגילים. למעשה, בכל מקום שבו דרושה פגיעה מדויקת – הפך לאופציה ראשונה ולא לגיבוי.

מעבר לכך, הוא כבש גם את הרובד המערכתי: מערכי מסוקי הקרב, שבעבר היו נדבך הכרחי בלחימה משולבת, איבדו רלוונטיות כאשר מסוקים פשוט חדלו להופיע בקו החזית מחשש להשמדה מיידית על ידי FPV. גם מערך הצילום ארוך הטווח נשחק – רחפנים מסוגלים לנוע לעבר המטרה, לאשש אותה בשטח ולתקוף באותו סנן מבצעי – מה שמייתר את סגירת המעגל הקלסית. יתרה מכך, את מערך הכטמ"ם הטקטי שסובל ממחסור תמידי בכלים ומתקלות תקשורת, החליף בפועל FPV זול ויעיל. אין כמעט יחידה מבצעית – ארטילריה, שריון או חי"ר – שלא אימצה את הרחפן כ"יד שלישית": סיוע, איסוף ותקיפה. והבשורה הגדולה: אפילו מערך הנ"ט, שהיה עמוד התווך של הגנה מול תמרון שריון – איבד מחשיבותו. FPV מציע תקיפה זולה, פשוטה, זמינה ובעיקר רב-כמותית. הקונספט של "מספרים גדולים מנצחים" חוזר לשדה הקרב, רק מהאוויר.

השלכות מהפכת ה-FPV אינן פוסחות גם על שאלת העליונות האווירית. חיל האוויר בתצורתו הנוכחית מתקשה להבטיח עליונות אווירית ברום הקרוב – כלומר באותו מרחב שבו פועל הכוח היבשתי. לא זו בלבד, אלא שגם חופש הפעולה האווירי של הכוח האווירי המאויש נפגע – עד כדי כך שכל מסוקי הקרב והתובלה נעלמו מקווי המגע מחשש ל-FPV. בפועל, הכוחות הקרקעיים נדרשים "ללחום לבד" בזירה האווירית – תוקף ומגן כאחד נלחמים ברום הקרוב על שליטה נקודתית ואזורית, במנותק מהזרועות האחרות. זהו שינוי עמוק במבנה הלחימה המשולבת – מצב שבו האוויר כבר אינו מרחב בטוח, אלא מרחב קרב עצמאי.

לצד אלה עולה שאלה מרתקת – כיצד ייראה יחס אדם-מכונה בעידן ה-FPV? רחפנים מקושרים כיום לרוב באמצעות סיבים אופטיים, מה שמאפשר תקשורת חזקה, עמידות גבוהה בלוחמה אלקטרונית ובעיקר – פוטנציאל טכנולוגי אדיר. ניתן להעריך בביטחון שלא ירחק היום שבו מערכות AI ולמידת מכונה ייכנסו לשירות מבצעי, ויאפשרו אופטימיזציה של מערך FPV שלם. במקום להפעיל כל רחפן ידנית, יוקצו משימות ל"נחילים" בהתאם לטווחים, לחימושים, לחיישנים, לסוגי מטרות ולתנאי השטח. מהלך כזה יביא להפחתה דרמטית בכמות המפעילים הנדרשת, יוזיל עלויות הכשרה וישפר את קצב התגובה והדיוק של התקיפות – והכול ללא צורך במעורבות אנושית ישירה.

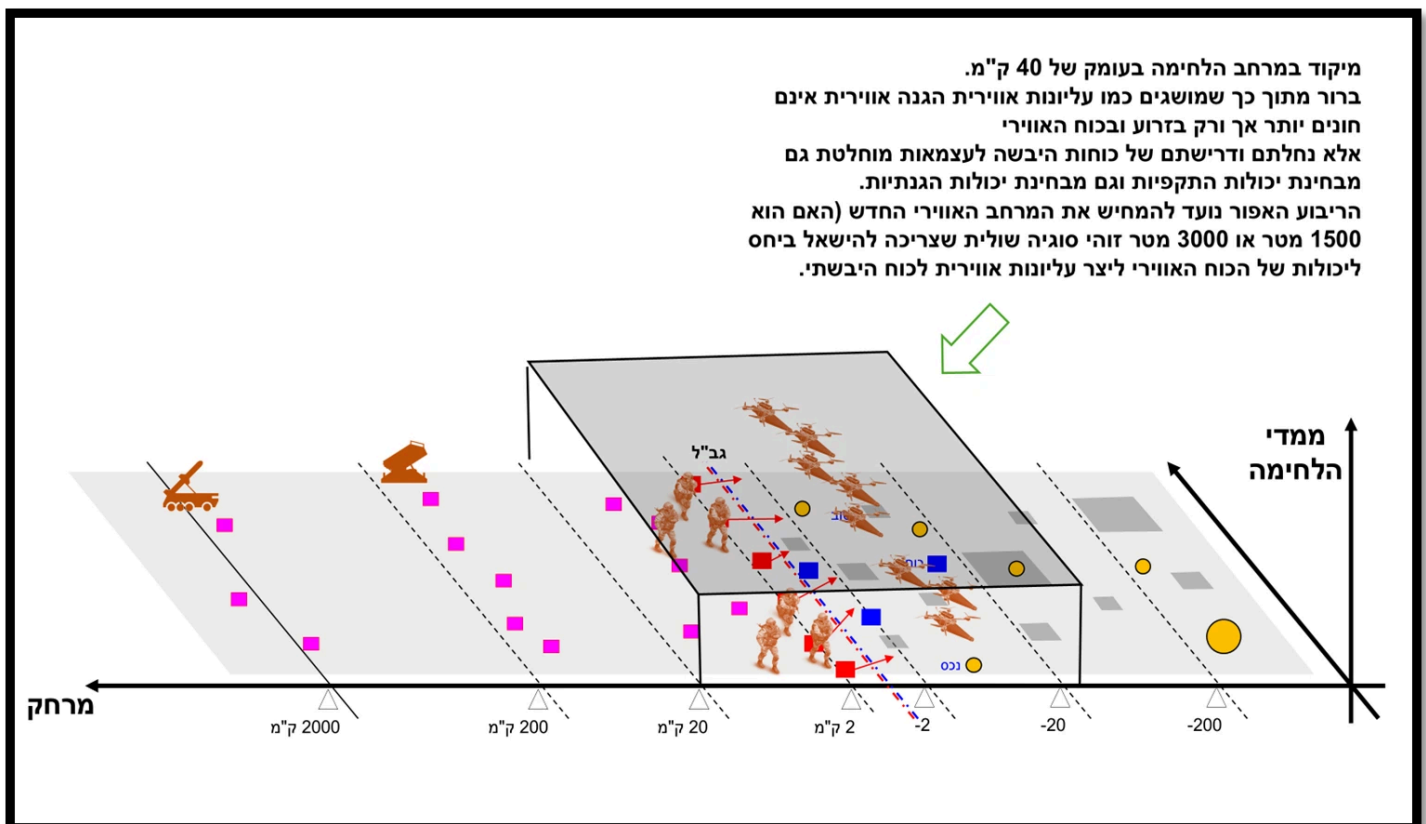
החשיבה הצבאית ביחס למהפכה: בין עיוורון תפיסתי להזדמנות אסטרטגית

למרות נתוני השטח הברורים, ניסויי הקרב המרובים והאפקטיביות יוצאת הדופן של רחפני FPV, החשיבה הצבאית ברוב צבאות העולם עדיין מפגרת אחר המציאות המבצעית. חסמים תפיסתיים משמעותיים מונעים את עיצובם של פתרונות הולמים, ומותירים את המערכים המבצעיים בעידן טרום-רחפנים בעוד שדה הקרב מתנהל כבר בליגה אחרת. בתחילת המלחמה באוקראינה נתפס רחפן תוקף כיכולת מוגבלת להשלכת מטען מגובה – שהובילה למענה לא רלוונטי בדמות סבכות ורשתות על רק"ם. אולם חסינותו של ה-FPV ללוחמה אלקטרונית והמעבר למתאר תקיפה אופקי – שקטלניותו גבוהה פי כמה – הפכו את הכלי לאיום שאי אפשר להתגונן מפניו באמצעים הקיימים.

מעבר לכך, צבאות – עקב מבנה בירוקרטי, היררכי ותחום אחריות נוקשה – מתקשים לתפוס את התופעה כשלם מערכתי. (הדבר מביא לקיטוע) (פרגמנטציה) רעיוני, שבו כל זרוע בוחנת רק ממד אחד: האם מדובר ברחפן? בראש נפץ? באחריות חיל האוויר, היבשה, או המודיעין? מי אמור לתפעל ואיפה מכשירים? שאלות אלה המאפיינות שלב טרום-תפיסתי, מובילות לעיכוב מבני בהבנת הפוטנציאל והשינוי הנדרש. זהו בדיוק אותו מצב שבו מצאו עצמם הצבאות בין שתי מלחמות העולם – עת הומצא הטנק, אך רק מתי מעט הצליחו לדמיין אותו כמכפיל כוח מערכתי ולא כאמצעי סיוע לחי"ר.

החסם התפיסתי המשמעותי ביותר הוא חוסר ההבנה של מה הכמות עושה. העובדה שרוסיה ואוקראינה מייצרות למעלה ממיליון FPV – ללא תלות בסין או במערב – נתפסת במסגרות קלסיות כמספר דמיוני. אולם ברגע שמפנימים את משמעות המסה – לדוגמה מתקפה מסונכרנת של 10,000 FPV לעומק של 10 ק"מ – אפשר להבין עד כמה מדובר בשינוי אופרטיבי ואסטרטגי עמוק. כל ניסיון להשוות זאת לנזק שמסוגלת לגרום מערכת נשק מסורתית ממחיש את הפער: אין כיום מענה יעיל ליכולת הזו, וצבא שלא ייערך מולה – יפסיד עוד לפני יריית הפתיחה.

המחשבה כי המהפכה תישאר כתופעה מתוחמת למלחמת רוסיה-אוקראינה שגויה מן היסוד, כפי שההיסטוריה מוכיחה פעם אחרי פעם. מפעלים שייצרו במהלך מלחמה ימשיכו לייצר במהלך שלום, וימכרו את מרכולתם האמל"חית, כמו גם התפיסות, לכל דורש. לכן ההבנה כי מהפכה זו כבר כעת בשלבי זליגה לתוך המזרח התיכון צריכה להטריד כל בר דעת.

משמעויות עבור צה"ל – בין דחיפות מבצעית להזדמנות אסטרטגית

בעת שבה רק רוסיה ואוקראינה הגיעו לתפוקה מלאה של מערך FPV מבצעי, וממשיכות גם כיום להעמיק ולהרחיבו, ברור כי צה"ל נדרש לעשות קפיצה קדימה לא ברמת הניסוי או הפיילוט, אלא בקנה מידה מערכתי של ממש. הנחת העבודה הסבירה בנוגע לאויב צריכה להיות כי יאמץ את תובנות הפעלת ה-FPV במלואן – מערך FPV אדום במיטבו. יש להאיץ את קצב ההתקדמות, לאמץ גישה טקטית ומערכתית להפעלת נשק זה ולהביאו לכלל שורות הכוח בתפוצה רחבה ומבצעית. ההתנסות של צה"ל במלחמה האחרונה הבליטה היטב את הפערים – הרחפנים נכנסו לזירה המבצעית בשל דינמיקה של שטח ולא כחלק מתפיסה מגובשת, כאשר סוגיות תרבותיות ומאבקים בין־זרועיים עיכבו את הפעלתם. המלחמה, כידוע, אינה מתעניינת באגו מקצועי אלא רק בתוצאה.

העולם הצבאי כיום עוסק בשני מרחבים עיקריים הנוגעים ל-FPV, ושניהם רלוונטיים ישירות לצה"ל. המרחב הראשון הוא הקרב המשולב, שבמוקדו שאלת ההתארגנות והטכניקות של הפעלת הכוח הקרקעי. על צבא היבשה לאמץ הפעלה מערכתית של FPV כחלק בלתי נפרד מהתחבולה המבצעית, ולשלב בגמישות בתמרון. כל זאת תוך שמירה על עליונות אווירית ברום הקרוב, כלומר דאגה להגנה עצמית של הכוח המתמרח מפני FPV אדום כדי להבטיח לו חופש תנועה. המרחב השני הוא ההגנה האווירית, שכן FPV אינו עוד רקטה קצרה או איום סטנדרטי שצה"ל מורגל להדוף. מדובר באיום אופקי, בטווחים של 20 ק"מ, ביכולת תקיפה המונית – סכנה מהותית לעורף, המחייבת פתרונות אחרים לגמרי ברמה האמל"חית, הטקטית והמערכתית.

הדרך לפתרון אינה במענה נקודתי, אלא בהחדרה רחבת היקף של סוג מסוים של FPV לכלל יחידות צה"ל באופן שיבנה מסה קריטית, שממנה אפשר יהיה לגזור צורות מבצעיות חדשות ולהביא להסדרה מלאה של המערך. לצורך כך יש לפרוץ חסמים בירוקרטיים, בעיקר בצירי הבטיחות והש"ב, כדי לאפשר את השימוש באמל"ח זול ויעיל גם ליחידות הקצה. יש להעמיד קצין חיל ייעודי שירכז את כלל ההיבטים המקצועיים של התחום. כמו כן יש להקים מנהלת אמל"ח ייעודית למערך ולכל מרחב הרום הקרוב לקרקע – בשונה מהחלוקה הנוכחית בין קצין ראשי לחיל התותחנים, קצין ראשי לחיל הגנת גבולות ואותו הדין לחיל האוויר ולאמ"ן – חלוקה שלא מאפשרת מיצוי יכולות. נוסף על כך יש צורך בהקמת מאמנים (סימולטורים) ייעודיים שיאפשרו אימון והכשרה איכותיים בזמן קצר, והתאמה של מערך האחזקה לתמיכה ברציפות הלחימה של המערך בשטח. כל זאת תחת ההנחה כי יוקם מערך ייצור המוני לספק את המסה הנדרשת. ה-FPV הוא נשק מהפכני, ובצד כחול נדרשת לא רק הפעלתו אלא גם פיתוח מקביל של טכנולוגיות הגנה יעילות בפני FPV אדום. נכון לעכשיו מחיר ההתקפה נמוך בהרבה ממחיר ההגנה, אך ההיסטוריה מלמדת שכאשר המגן מצליח לפתח מענה – הוא הופך לבעל יתרון התקפי.⁶

סיכום

לוחמת FPV משנה יסודית את כללי המשחק בשדה הקרב המודרני. היא מאפשרת פגיעה מדויקת ויעילה במטרות בטווחים ארוכים ובתנאי שטח מורכבים, תוך הפחתה ניכרת של הסיכון לחיי לוחמים ושילוב חלק במערך הלחימה הכולל. עוצמת האתגר שמציב אמל"ח זה אינה נובעת רק מטכנולוגיה מתקדמת או מעלות נמוכה – אלא מהיקף היישומים המבצעיים שאפשר להפיק ממנו בגישה מערכתית שלמה, הכוללת תיאום רב-זרועי, איסוף, תקיפה, שליטה ותמרון.

גם אם במבט ראשון מדובר בתופעה מערערת, הרי שלמעשה אלו בשורות טובות. מדובר בכניסת אמל"ח חדש, אפקטיבי ובעל חשיבות מערכתית – שמאפשר יתרון יחסי משמעותי למי שמאמץ אותו בזמן, משלב אותו בתחבולה וממנף אותו לכדי עליונות מבצעית. מנגד, עבור מי שאינו נערך בהתאם – המחר עלול להיות כפול. מי שטרם פיתח מענה מלא לאיומים קיימים, כמו טילי נ"ט, ועל אחת כמה וכמה טרם נערך לאיום ה-FPV – ימצא עצמו בנחיתות חמורה מול צורך כפול של פתרון בעיות ישנות וחדשות בעת ובעונה אחת.

גרסה מוקדמת של המאמר התפרסמה במרכז BESA (בגין-סאדאת) למחקרים אסטרטגיים. לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

- [1] First Person View – כינוי לרחפן מתאבד זול
- [2] אורלון (Orlon) – כטב"ם סיור טקטי תוצרת רוסיה; לאנסט (Lancet) – משוטט מתאבד טקטי מאותה תוצרת
- [3] אלפי סרטונים ומאמרים רצים ברשת בנושא זה. בחרנו לצרף כאן את הסרטונים שממחישים מביחיתנו את הכתוב במאמר: "A-10 Thunderbolt II in Action • Heavy Hitting Air Power." YouTube video, 8:11. Posted by "US Military Channel," March 1, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=zBPdqXs8klw>; "AUSA 2023 - Army Modernization and Future Capabilities." YouTube video, 1:23:24. Posted by "Defense Now," October 10, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=69IQUCXmvbl>; "How the US Military's Drone Swarms Will Dominate Future Wars." YouTube video, 8:08. Posted by "Sandboxx," August 29, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=qWr75snGRyw>; "Inside Ukraine's Drone War | WSJ Documentary." YouTube video, 26:32. Posted by "Wall Street Journal," February 16, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=P0CcM7dM7NI>; "Inside Ukraine's Surprising Success Against Russia's Military." YouTube video, 12:48. Posted by "Vox," December 21, 2022. https://www.youtube.com/watch?v=I_8hh7iNqdE; "Russia's War in Ukraine: Explaining the Conflict | Start Here." YouTube video, 12:36. Posted by "Al Jazeera English," February 28, 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=Xs8Wa8IXjf8>; "The Evolution of Warfare in Ukraine | FRONTLINE." YouTube video, 26:23. Posted by "FRONTLINE PBS | Official," February 13, 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=DtSrjVb3E9U>; "Why the US Military is Developing Thousands of Drones." YouTube video, 11:15. Posted by "CNBC," October 1, 2023. <https://www.youtube.com/watch?v=g730zKnitNY>
- [4] Horn, D., & Hohman, R.M. (2024, February 21). Full Speed Ahead: Integrating Kinetic Drones into the Combined-Arms Battalion. Association of the United States Army; Kofman, M., & Watling, J. (2024, February 22). Tactical Developments During the Third Year of the Russo-Ukrainian War. Royal United Services Institute
- [5] Giffen, D.M. (2024). The Air-Ground Littoral and Great Power Conflict. *Æther: A Journal of Strategic Airpower & Spacepower* 3, no. 3, pp. 53–66; Gventer, C.W. (2023, December 18). Army Aviation and Decisiveness in the Air-Ground Littoral. Association of the United States Army
- [6] הדוגמה הקלסית לכך היא "מעיל הרוח" – שינה את מאזן הכוחות מול טילי נ"ט. כך גם במקרה זה – מי שיפתח ראשון את ההגנה היעילה נגד FPV – יחזיק בידיו את המפתח למערכה הבאה

ניצחון ללא הכרעה - תפיסת ההכלה האמריקנית 1946–1953

שמואל שמואל, ראש המכון למחקר צבאי במרכז דדו 11.06.2025

דוקטרינת טרומן פרויקט סולריום גרעין המלחמה הקרה הסלמה

תפיסת ההכלה האמריקנית בשנות ה־40 וה־50 של המאה ה־20 החלה כמברק של דיפלומט אמריקני זוטרי יחסית בשגרירות ארצות הברית במוסקווה בניסיון להסביר את ההתנהלות הסובייטית לאחר מלחמת העולם השנייה, והפכה עד מהרה לעמוד האש המנחה את מדיניות החוץ האמריקנית במהלך כל תקופת המלחמה הקרה. מבט עכשווי על אותם מסמכים מצביע כי בהיעדר עוצמה צבאית (כולל גרעינית) המרתיעה את שני הצדדים מהסלמה ישירה, עליונות כלכלית ומדינית, לכידות פנימית, סבלנות רבה וחולשות מבניות של היריב – כלל לא בטוח שהמדיניות אפשרית

דווייט אייזנהאואר מדבר עם עיתונאים בבית הלבן לרגל פגישת המעבר שלו עם הנשיא טרומן, נובמבר 1952. צילום ויקיפדיה

בסיום המלחמה הקרה מצאה עצמה ארצות הברית בשטח שלא היה מוכר לה. היא הייתה מעצמה עולמית, בעלת עוצמה חסרת תקדים. מולה ניצבה מעצמה עולמית אחרת – מוכה אך עומדת, עוינת באופן בסיסי וחסר תקנה. בין שתיהן היה העולם חרב – מדינות אירופה ניצבו חלשות, הרוסות, והעמים ששלטו עליהן החלו מורדים בהן. בפני ברית המועצות, למרות קשייה, ניצבה ההזדמנות לקדם את מרחבי השפעתה. ארצות הברית נדרשה להחליט אם לפייס את יריבתה ולאפשר לה להקים מרחב השפעה, או לעמוד מולה למרות המחיר הפוליטי הפנימי וההסתכנות במלחמה נוספת. המציאות דהרה קדימה – מלחמות אזרחים ביוון ובסין, חתרנות בטורקיה ושורה של מדינות אירופה שנפלו להשפעה קומוניסטית. סכנת השתלטות דומה עמדה לפתחן של איטליה וצרפת. בראש נתון היה גורל מרכזי התעשייה העולמית – בריטניה, מערב גרמניה, יפן – על כף המאזניים.

ארצות הברית – הבדלנית מטבעה – נאלצה לסגל מדיניות חדשה שלא הייתה מוכרת לה, ומצאה עצמה עד מהרה מעורבת עד צוואר בענייני העולם. במצב זה הלכה והתגבשה המדיניות שהנחתה את פעולותיה בכל המלחמה הקרה – מדיניות ההכלה (Containment). לפי מדיניות זו, עוינותה של ברית המועצות קבועה ובלתי ניתנת לשינוי, והיא תבחר להתקדם – בגלוי או בחשאי, באלימות או בדיפלומטיה – בכל אזור שבו תוכל לעשות זאת. ואולם במקביל לקשיחותה האסטרטגית של ברית המועצות הרי היא גמישה מבחינה טקטית, ולכן תבחר שלא להתקדם מול פני התנגדות נחושה ובלבד שתשמר את הישגיה הקיימים. לפיכך נדרשה ארצות הברית להפעיל לחץ על ברית המועצות בכל החזיתות, בסיוע בעלות בריתה, כדי לעצור אותה מלהרחיב את תחום השפעתה ולמנוע ממנה כל התקדמות נוספת – עד שהאחרונה תגיע למסקנה שאין לה ברירה אלא לבוא להסדר אמיתי ובר-אכיפה עם העולם החופשי, או עד היום שבו תקרוס אל תוך עצמה.

מאמר זה ידון בהתפתחות תפיסת ההכלה בשנים הקריטיות של גיבושה – 1953–1946 – מתוך עיון במסמכי המדיניות הראשיים של הממשלים האמריקניים דאז – מזכרי המועצה לביטחון לאומי (National Security)

(Council) שקבעו את מסמרות המדיניות העיקריים – ושני המסמכים שייסדו את התפיסה. המאמר יטען כי תפיסת ההכלה מחייבת שורה של תנאים ייחודיים, שאולי היו חד־פעמיים בהתאמתם, ובכל מקרה – מתאימה ליישום על ידי מעצמת על, אך לא על ידי מדינות קטנות.

ממשל טרומן: התאוריה הראשונית - המברק הארוך והמאמר ב־Foreign Affairs

התאוריה הראשונית של תפיסת ההכלה הובאה בשני מסמכים שכתב ג'ורג' אף קנאן, דיפלומט אמריקני¹ בברית המועצות, בשנים 1946–1947. ב־22 בפברואר 1946 הכין ניתוח של המדיניות הסובייטית עבור מזכיר המדינה האמריקני דאז ג'ורג' מארשל.² מזכר זה נודע לימים בשם "המברק הארוך" (Long telegram), ומטרתו הייתה להסביר את ההתנהלות הסובייטית שלא הובנה היטב על ידי מקבלי ההחלטות בארצות הברית.³

המזכר קבע כי עמדתה הבסיסית של ברית המועצות אינה מאפשרת לה לחיות בצוותא עם מדינות העולם החופשי, ובראשן ארצות הברית. עמדה זו, טען קנאן, הייתה נטועה הן באידאולוגיה הקומוניסטית הן בתפיסת המציאות הסובייטית הרואה את מצבה הבסיסי של ברית המועצות כמכותרת על ידי מדינות קפיטליסטיות. עוד טען כי ברית המועצות ראתה את העולם החופשי כחלש פנימית, ולכן נוטה לעימותים פנימיים וחיצוניים. החשש הסובייטי היה כי החולשה הפנימית של העולם החופשי תביא אותו במוקדם או במאוחר למלחמה נגדו. בד בבד, השסעים הפנימיים בעולם החופשי היו הזדמנות עבורה, אם תהיה חזקה מספיק כדי לנצלם, לחתור תחת עוצמתו של העולם החופשי ואחדותו. מכאן שלפי ניתוחו של קנאן, ברית המועצות נדרשה לחזק את עוצמתה החומרית והצבאית ובו בזמן לחתור לצמצם את עוצמת העולם החופשי ולהעמיק את שסעיו הפנימיים.

מול ניתוח תפיסת העולם הסובייטית העמיד קנאן במברק הארוך ניתוח מצב של ברית המועצות. לדעתו, השלטון הסובייטי סבל מחוסר ביטחון פנימי, שעליו ניסה לחפות באמצעות עוצמה צבאית ולהט אידאולוגי. אך האידאולוגיה המרקסיסטית הייתה רק כיסוי שאפשר לשלטון הסובייטי שימוש בכלי דיכוי פנימיים ואצטלה להמשך ההתפשטות הרוסית (הצאריסטית במקורה). כפועל יוצא מכך, המדיניות הסובייטית באה לידי ביטוי בגלוי – חיזוק העוצמה והיוקרה של ברית המועצות, ובחשאי – יצירת שסעים בעולם החופשי, העמקתם וניצולם לצורך החלשת מדינות אלה בפרט והעולם החופשי בכלל. שני קווי המדיניות השלימו זה את זה והשתמשו בכל כלי העוצמה הלאומית.

קנאן טען במברקו כי ברית המועצות הייתה שחקן שהאמין כי אין ביכולתו להתקיים בשלום לצידה של ארצות הברית, וכי הישרדותה תלויה בשבירתה המוחלטת של ארצות הברית – מבחינה פנימית וחיצונית. היא נהנתה משליטה מוחלטת על החברה הסובייטית ומשאביה, מהסתמכות על רגשות לאומניים עזים, מהשפעה ניכרת – גלויה וסמויה – במדינות אחרות ומהיעדר עיגון בשיקולים מציאותיים. לטענתו היה זה אתגר חסר תקדים בהיקפו ובחומרתו, וארצות הברית תוכל לו באמצעים שאינם עימות צבאי כולל.

הצעתו הכללית למענה לאתגר הסובייטי התבססה על כמה קווים כדלהלן:

- העוצמה הסובייטית (בשונה מגרמניה הנאצית) לא התבססה על תוכניות קבועות מראש, לא הייתה הרפתקנית באופייה ונמנעה מסיכונים מיותרים. אף שלא הושפעה מניסיונות הידברות, הייתה רגישה לעוצמה. לפיכך, הם יבחרו לסגת כשיעמדו מול פני התנגדות נחושה. זאת בהינתן שליריב תהיה עוצמה מספקת, שיפגין נכונות להשתמש בה ושהמצב לא יידרדר לעימות פומבי המסכן את יוקרתה.
- העוצמה הסובייטית הייתה קטנה בהרבה מזו של העולם המערבי בכללותו, ולכן עליו להפגין לכידות, איתנות ומרץ בהתמודדות נגדה.
- הצלחת השיטה הסובייטית אינה מוכחת, בין השאר עקב היעדר מנגנון החלפת שלטון מסודר וריחוק רגשי בין העם למפלגה ולאידאולוגיה הקומוניסטית.⁴
- התעמולה הסובייטית החיצונית שלילית ואפשר, לפיכך, להיאבק בה באמצעות תוכניות חיוביות.

ארצות הברית נדרשה בראש ובראשונה, לדברי קנאן, להבין את האתגר, ללמוד אותו לעומק ולהסבירו לציבור שיטתית ורשמית – ללא חשש מהפגיעה האפשרית ביחסים עם ברית המועצות (מאחר שלארצות הברית ממילא אין הרבה להפסיד מפגיעה שכזו). כמו כן נדרשה לדאוג לבריאות החברה האמריקנית ואיתנותה, כדי למנוע יכולת לחתור תחתיה באמצעות ניצול חולשותיה הפנימיות. עוד נדרשה להציג למדינות אחרות חלופה לרעיון הקומוניסטי, שתוביל לעולם טוב וחיובי יותר מבעבר. עולם זה לא יתבסס בהכרח על תהליכים בירוקרטיים אמריקניים או על רעיונות מופשטים של חירות. לבסוף, הציע קנאן שארצות הברית תמשיך לדבוק בדרכה המוסרית ובאמונה בצדקת דרכה.

ביולי 1947, חודשים מספר לאחר ששלח את המברק הארוך, פרסם קנאן, אז כבר ראש המטה לתכנון במחלקת המדינה, מאמר בעילום שם תחת שם העט X⁵, בכתב העת Foreign Affairs. במאמר שכותרתו "מקורות ההתנהלות הסובייטית"⁶, פרס את משנתו ופיתח את המענה שהציע. בכלליות טען שמבחינת ברית המועצות המאבק נגד העולם החופשי יהיה ארוך אך דטרמיניסטי, ותוצאותיו נקבעו מראש. זאת בהתאם לאידאולוגיה המרקסיסטית הקובעת התקדמות החלטית וחד-כיוונית של ההיסטוריה לעבר ניצחון של מעמד הפועלים. במסגרת מאבק זה מסוגלת ברית המועצות לגלות גמישות טקטית, אפילו מופלגת בנושאים מסוימים, כל עוד הדבר אינו פוגע ביוקרתה, אך מבחינה אסטרטגית תישאר דבקה תמיד בתפיסת עולמה הבסיסית. כמו כן טען שתעדיף לשמר את הישגיה הקיימים גם על חשבון קידום הישגים חדשים. מכאן שברית המועצות צפויה הייתה להסס ואף לסגת אם תיתקל בהתנגדות, אך להתקדם בכל מקום שבו לא תיתקל בה. עוד קבע שמבחינה מבנית, ברית המועצות היא הצד החלש בעימות הבין-מעצמתי, ויש לה חולשות מבניות שאינן בנות-תיקון ושיביאו לבסוף לנפילתה – גם אם בעתיד הרחוק.

לכן המערב היה יכול להשתמש בלחץ⁷ כדי לשנות את התנהגותה הטקטית של ברית המועצות במצבים רבים – כל עוד הדבר לא יפגע ביוקרתה ויאפשר לה לשמור על "משוא פנים". בבוא היום, כל עוד המערב יעשה זאת בחוכמה ולא יגרור את ברית המועצות למצבים שבהם יוקרתה נפגעת באופן ברור – יוכל להכיל את ההתפשטות הסובייטית⁸ עד ליום שבו תקרוס עקב חולשותיה המדיניות, או לכל הפחות תיאלץ לשנות את התנהגותה באופן שיאפשר חיים בצוותא. קנאן קבע שההכלה נדרשת להיות לא צבאית, אלא גמישה בהתאם להתרחשויות, ולהתמקד במרחבי מפתח מבחינה גאופוליטית וכלכלית.⁹ כמו כן, על ההכלה להיות מלווה בניסיונות לערער את יציבותה הפנימית של ברית המועצות מחד גיסא, ובהפגנת עליונותה החומרית והמוסרית של ארצות הברית מאידך גיסא.

כפי שאפשר לראות, תפיסתו של קנאן התפתחה בין 1946 ל-1947, על בסיס אותו ניתוח מצב בסיסי – ברית המועצות חלשה מבנית וגמישה בינ"ל, עוינת באופן בסיסי את המערב אך נכונה להסדרות נקודתיות וטקטיות, במידה והיא ניצבת בפני התנגדות נחושה וכל עוד יוקרתה לא עומדת למבחן פומבי. לפיכך, ארצות הברית צריכה בראש ובראשונה להציג לעולם אלטרנטיבה טובה יותר ולדאוג לאיתנותה הפנימית ולאיתנותו של הגוש הקפיטליסטי. נוסף לזה – וזו התוספת המהותית שמבדילה בין שני המסמכים – ארצות הברית נדרשת לנצל את מאפייני העוצמה הסובייטית, ולהכיל בתקיפות אך לא בתוקפנות את ההתנהלות הסובייטית. זאת על מנת להגן על המרכזים התעשייתיים העיקריים בעולם – מערב אירופה, יפן וארצות הברית – מהשתלטות סובייטית זוחלת, בין השאר, או אף בעיקר, על ידי חתרנות פנימית וכלים בלתי צבאיים. בהתאם, גם ההכלה תיעשה באמצעים פוליטיים וכלכליים בעיקר ולא על בסיס כוח צבאי. כך, למעשה, תקנה ארצות הברית זמן, תמנע מברית המועצות להתגבר על כשליה הכלכליים המובנים ותשכך את תוקפנותה המובנית, עד לקריסתה בסופו של דבר – שבוא תבוא, גם אם הדבר ייקח שנים רבות.

קריקטורה על דוקטרינת טרומן. מתוך הארכיון הלאומי של ארצות הברית

היישום הראשוני במדיניות – מסמך NSC 20/4

ב־23 בנובמבר 1948, מעט יותר משנה לאחר פרסום המאמר ב־"Foreign Affairs", פרסמה המועצה לביטחון לאומי את מסמך NSC 20/4. למוחרת אישר אותו הנשיא טרומן. המסמך ניתח את האיום הסובייטי, וקבע את יעדי ארצות הברית ביחס לברית המועצות בשלום ובמלחמה. יעדים שנותרו על כנם גם בימי ממשל אייזנהאואר.¹⁰ האיום הסובייטי נותח כאיום בסבירות נמוכה אך קיימת למלחמה, ובעיקר כאיום להשתלטות על אירופה בדרכים שמתחת לסף המלחמה. בדומה למכתביו של קנאן, ניתח המסמך את האידאולוגיה הסובייטית ככזו השואפת לשליטה עולמית, ואת עיקר האיום כהשתלטות זוחלת וחתרנית של ברית המועצות על מרכזי עוצמה באירופה. בטווח הזמן הארוך תתעצם ברית המועצות במידה שתאפשר לה השתלטות צבאית מהירה על מערב אירופה, אסיה והמזרח התיכון, אך גם אז תתקשה לערוך פלישה לארצות הברית גופא. בהינתן מלחמה עם ארצות הברית תוך ניסיון להשתלט – צבאית – על אירופה, ברית המועצות עשויה להפסיד. עם זאת, השתלטות סובייטית על המרכזים התעשייתיים העולמיים הגדולים תציב איום בלתי מתקבל על הדעת על ארצות הברית. כמו כן, עד 1955 תוכל ברית המועצות לאיים על ארצות הברית גופא בנשק להשמדה המונית, באמצעות לוחמת צוללות ואולי אף באמצעות תפיסת בסיסים קדמיים בידי כוחות מוצנחים – גם אם לא באמצעות פלישה מלאה.

המסמך קבע שארצות הברית נדרשת לצמצם את העוצמה הסובייטית ולהביא, בסופו של דבר, לשינוי מהותי בהתנהלות הבין־לאומית של ברית המועצות שתאפשר חיים בצוותא עימה. כל זאת בעיקר באמצעים שאינם צבאיים וללא פגיעה בכלכלה האמריקנית או בערכיה של ארצות הברית. העוצמה הצבאית של ארצות הברית נתפסה במסמך כבלם האחרון מפני ניסיונות סובייטיים להסלים מתחים, או להגיב על ניסיונות ההכלה האמריקניים באמצעות הפעלת כוח עצים. לפיכך נקבע שעוצמה זו נדרשת להיות מספיקה להרתעת ברית המועצות, אך עליה להיות גם בת קיימה לאורך זמן. נוסף על השימוש ההרתעתי בעוצמה הצבאית, ההכלה

תיעשה בראש ובראשונה באמצעים מדיניים, כלכליים ופוליטיים. מאמצים אלה יכוונו להחליש את ברית המועצות, ולהבטיח את חוסנה הפנימי של החברה האמריקנית מבחינה כלכלית ומבחינת ביטחון פנים. כפועל יוצא נקבע שגיוס האומה האמריקנית למאמץ הוא חיוני, ולכן יש לערוך מאמצי הסברה פנימיים שיבהירו לציבור את אופי האיום וחומרתו, אך גם את היכולת לעמוד מולו. המסמך אף קבע את יעדיה של ארצות הברית במלחמה נגד ברית המועצות, ואלה נשארו תקפים גם אחרי סיום כהונתו של ממשל טרומן. בשונה מיעדי מלחמת העולם השנייה, המסמך שלל – גם בעת מלחמה – את היעדים לכניעה סובייטית ללא תנאי או את החלפת המשטר בברית המועצות. יעדיה של ארצות הברית נקבעו כצמצום חד של העוצמה הסובייטית מבחינה פנימית וחיצונית עד כדי פירוז (לפחות חלקי) של המדינה, ואולי אף פירוקה לרפובליקות המרכיבות אותה.

המסמך אימץ להלכה את עקרונות ההכלה של קנאן, אך החל להעניק להם נופך צבאי יותר, בהתאם להתעצמות ההולכת וגדלה של ברית המועצות וביסוס שליטתה במרחב ההשפעה שלה שהתרחשו בסוף שנות ה־40 של המאה ה־20. בשונה מתפיסתו של קנאן, אפשר לראות במסמך את התחלתו של טיעון ולפיו הזמן אינו משחק לטובת ארצות הברית והעולם החופשי, אלא דווקא לטובת ברית המועצות. עם זאת, המסמך מכיר בעובדה שבטווח הזמן הנראה לעין עוצמתה של ארצות הברית תהיה גדולה מזו של ברית המועצות ושהיא יכולה, לטווח הזמן הארוך, להכיל את ההתפשטות הסובייטית, לצמצם בהדרגה את עוצמתה לרמה מתקבלת על הדעת ובטווח זמן זה להביא לשינוי התנהגותה בזירה הבינ־לאומית.

נקודת שבר בסביבה הבינ־לאומית וההתמודדות עימה - מסמך NSC 68

ב־1949 התרחשו שני אירועים שטלטלו את תפיסת הביטחון האמריקנית. הראשון היה ב־29 באוגוסט, הניסוי הגרעיני הסובייטי המוצלח הראשון.¹¹ השני בדצמבר – הניצחון של המפלגה הקומוניסטית הסינית במלחמת האזרחים במדינה. ב־14 באפריל 1950 הפיצה המועצה לביטחון לאומי מסמך¹² שהכין המטה לתכנון מדיניות במחלקת המדינה, והיה אחד ממסמכי המדיניות המשפיעים ביותר במהלך המלחמה הקרה.¹³ כניסתה של סין לגוש הסובייטי והשגת נשק גרעיני על ידי ברית המועצות בישרו שינוי פוטנציאלי מהותי ביחסי העוצמה בין הגושים. לפיכך סקר המסמך את מדיניות החוץ האמריקנית, כתשובה לדרישתו של נשיא ארצות הברית לבחון מחדש את יעדיה של המדינה בשלום ובמלחמה; את השפעות היעדים על התוכניות האסטרטגיות, וכל זאת לנוכח התחמשותה האפשרית של ברית המועצות בנשק גרעיני ואולי אף תרמו־גרעיני. הדרישה לדוח עלתה לנוכח הדילמה האמריקנית – האם לפתח נשק דומה¹⁴ בתגובה להתחמשות הסובייטית בנשק גרעיני, וכיצד, אם יפותח, יש להפעילו במלחמה? הדוח המשיך בקו שהתווה ג'ורג' קנאן עוד ב־1947, וקבע שמטרת המשטר הסובייטי היא ביסוס עצמו ועוצמתו, שימורה והרחבתה. כמו כן, המשיך המסמך את הקו ולפיו העוינות הסובייטית כלפי המערב היא בסיסית, טוטאלית ואינה בת גישור. מטרתה של ברית המועצות, לפי המסמך, היא השמדת העולם החופשי, חירותו ומוסדותיו והחלפתם במוסדות קומוניסטיים. ארצות הברית – ככוח המוביל בעולם החופשי וכמנהיגתו – היא האויב העיקרי של ברית המועצות. עוד המשיך המסמך את הקו של קנאן בכך שקבע שהאתגר הסובייטי העומד בפני העולם החופשי הוא תמידי וקיים גם בשלום וגם במלחמה. בתגובה על העולם החופשי לפתח את עוצמותיו החומריות והמוסריות כדי לשכנע אותה שמוטב לה להגיע להסדרים שיאפשרו חיים בצוותא, על פני ניסיונות כושלים ומסוכנים לחתור תחת העולם החופשי. המסמך קבע כי עיקר העימות יתנהל במישורים האזרחיים, משום שהעימות האידאולוגי יכול להיות מוכרע רק במישור זה. הכוח הצבאי נדרש להיות אמצעי הרתעה מפני הסלמה ואמצעי להבסת הכוח הצבאי הסובייטי אם תתרחש מלחמה, אך יבוא לידי שימוש רק כמוצא אחרון.

לפי המסמך, ארצות הברית נמצאה באותה העת במצב לא טוב, שבו עומדות בפניה שתי אפשרויות כמענה להמשך ההתקדמות הסובייטית: התקפות והבלגה, או פתיחה במלחמה כוללת. העוצמה הגרעינית האמריקנית אומנם אפשרה לה גרימת נזק רב לברית המועצות, אך לא הספיקה לשיתוקה הצבאי, ולכן כל פעולה נגד ברית המועצות הסתכנה בפתיחת מלחמת עולם נוספת –¹⁵ שבה, בשונה מזו הקודמת, תהיה גם ארצות הברית צפויה לספוג התקפות גרעיניות בשטחה. עם זאת, ההתעצמות הסובייטית, בשילוב נשק גרעיני, עשויה לספק לה יכולת לגבות את חתרנותה באיום בהפעלת כוח צבאי. איום זה יקשה על העולם החופשי להפעיל כוח נגדי בזמן, במקום ובמידה הנכונים, ותיווצר מגמת תבוסה של העולם החופשי. מגמה זו תזין את עצמה, תייצר משברי אמון בעולם החופשי, תביא לעריקות או להשתלטויות סובייטיות על מדינות המשתייכות אליו ולבסוף תביא לקריסתו. לפיכך, אומנם האיום הישיר לא היה בפתיחת מלחמה, אלא ביצירת מגמה שלילית ארוכת טווח. אף על פי כן, אם ברית המועצות תהיה סבורה שהיא יכולה לבטל את היתרון האמריקני באמצעות מתקפת פתע – היא עשויה לעשות זאת. מכאן שארצות הברית נדרשת להחזיק הן ביכולות מוסכמיות (קונוונציונליות) איתנות הן ביכולות גרעיניות שרידות שיאפשרו מכה שנייה – קל וחומר בהינתן נשק תרמו־גרעיני סובייטי. יכולות אלה נדרשות לכלול הן את האמל"ח הגרעיני עצמו, הן את יכולות שילוחו והפעלתו הן מערכי הגנ"א צבאיים ואזרחיים.

בכל הנוגע לעוצמה צבאית קבע המסמך שברית המועצות אכן החזיקה כוח העולה על צורכי ההגנה העצמית שלה. עוצמתה הצבאית הוערכה כמאפשרת לה לכבוש את מערב אירופה גם בהינתן התעצמות אירופית, ואף בהתרחש עליה התקפות גרעיניות אמריקניות. אומנם המסמך העריך שהעוצמה הצבאית הסובייטית לא הספיקה כדי להבטיח לה ניצחון במלחמת עולם נגד ארצות הברית, ועם זאת בשילוב עם נשק גרעיני עוצמתה של ברית המועצות הקנתה לה יכולת כפייה מובהקת. המסמך מצא שברית המועצות נמצאה גם במגמת שילוב הדוק יותר של כלכלות הלוויין בכלכלתה, והרחיבה בהדרגה את השפעותיה באסיה. היא הייתה מסוגלת גם להזיק במידה ניכרת לכלכלות המערב אירופיות. לפיכך, בטווח הזמן המידי נראה היה שמבחינת ברית המועצות היו המגמות חיוביות. בעת מלחמה, קבע הדוח, לא תהיה אפשרות למנוע הפעלתו של נשק גרעיני וגם לא תהיה אפשרות להימנע ממלחמה עולמית ארוכה וקשה. לפיכך, נוסף על ההתעצמות הצבאית והמאמצים הכלכליים והמדיניים, יש לפתח את העוצמה הגרעינית, כולל נשק תרמו־גרעיני. הדו"ח היה ספקן מאוד בכל הנוגע ליכולת להגיע למשטר בקרת נשק ופירוקו.

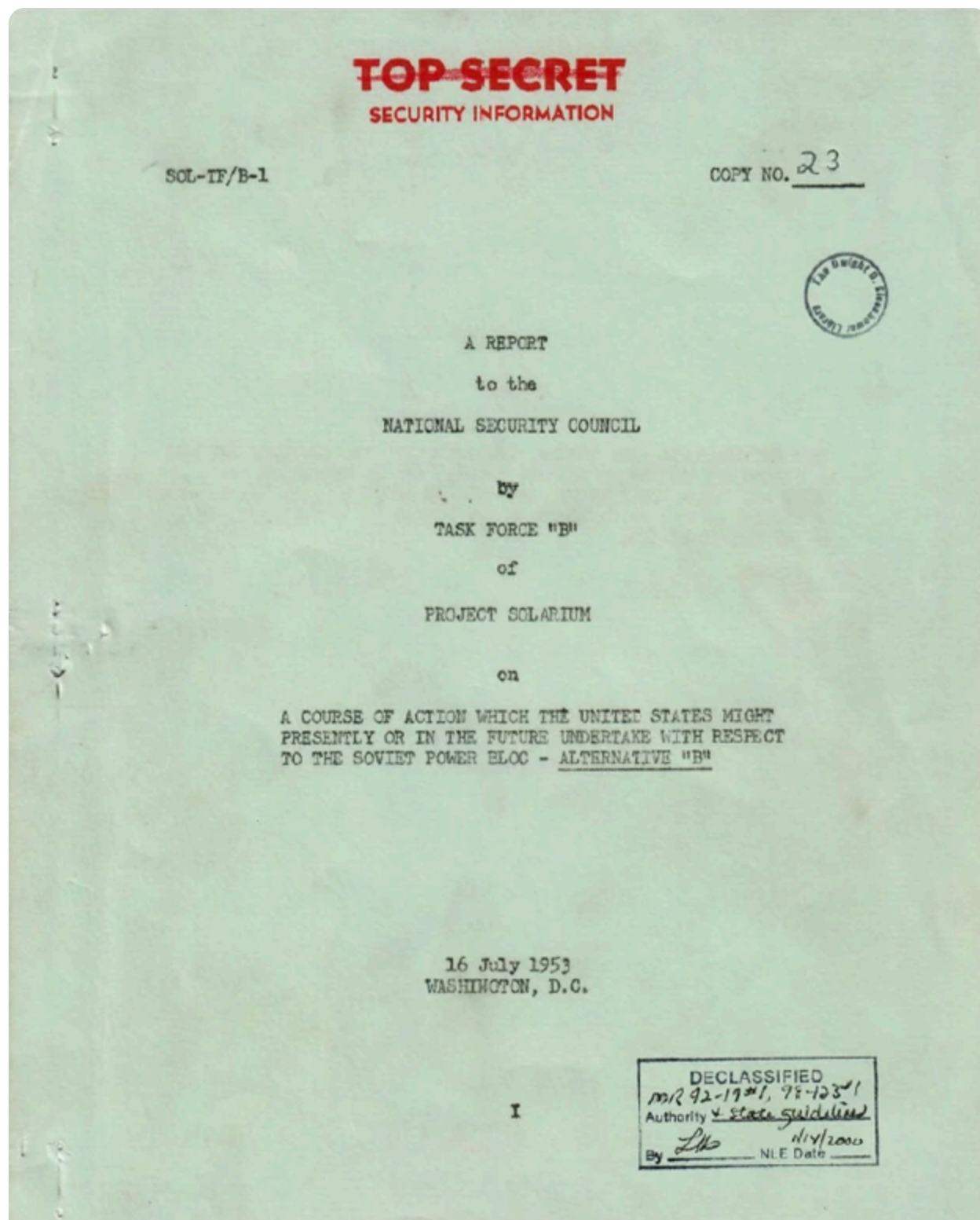
אף על פי כן, למרות התעצמותה הצבאית של ברית המועצות היא הייתה קרובה לניצול מקסימלי של יכולותיה. מנגד, יש בה נקודות חולשה מבניות שפגעו בלכידותה הפנימית ובהשפעתה החיצונית. כמו כן, נראה היה שיש פערים ממשיים – שאינם בני־סגירה – בין עוצמתו הכלכלית של הגוש הסובייטי כולו ובין זו של ארצות הברית לטובת האחרונה. עם זאת, למרות פערי העוצמה הכלכליים הפוטנציאליים נראה היה שהגוש הסובייטי נהנה ממשאבים רבים יותר בפועל, ביחס לעולם החופשי, שכן היה מגויס במלואו ומסוגל לנתב בשגרה משאבים לטובת הביטחון הלאומי במידה רבה יותר. מנגד, בהינתן התנהלות נכונה תהיה ארצות הברית מסוגלת לשמור על הפערים הקיימים מול הגוש הסובייטי וכך גם על עוצמתה היחסית. על כן הזמן, גם כאן, שיחק לטובת ארצות הברית בטווח הארוך, גם אם לא בהכרח בטווח המידי. לכן, המסקנה הייתה שבמידה ואם ברית המועצות תיתקל בהתנגדות נחושה של כוח עדיף, היא תיאלץ לעצור את התקדמותה. לכשתיעצר התקדמותה, מגוון נקודות התורפה המבניות יחלו לתת את אותותיהן בה ובכלכלתה.

המסמך המשיך את הקו המיליטריסטי יותר שקבעה מדיניות ההכלה במסמך NSC 20/4 – הוא קבע שארצות הברית נדרשה לקיים עוצמה צבאית עדיפה על זו של ברית המועצות למשך העתיד הנראה לעין, כדי שזו תשמש להתרעתה מפני תוקפנות. העוצמה הצבאית נקבעה כאדן בסיסי למדיניות, שבלעדיה תהפוך מדיניות ההכלה ל"בלוף". עם זאת, הכלי העיקרי שישמש להכלה הוא הכלכלי. לפיכך, בד בבד עם חיזוק עוצמתה הצבאית נדרשה ארצות הברית לפתח את כלכלתה ולסייע לצמיחה הכלכלית גם בעולם החופשי. העצמת העולם החופשי באמצעים מדיניים וכלכליים – כולל פיתוח מערכת כלכלית בין־לאומית חדשה – הם שיכפילו את כוחה של ארצות הברית ויאפשרו את הכלת האיום הסובייטי ברחבי העולם.

המסמך קבע שארצות הברית הייתה אומנם חזקה – כלכלית – מברית המועצות, אך שהייתה בנחיתות מספרית מול ברית המועצות כאשר היא לבדה, ומחויבויותיה הרבות מחמירות מצב זה. לכן, על אף חוזקותיה, הייתה חייבת סיוע של בעלות ברית הן כדי להגיע לעליונות כמותית בכוח אדם על פני ברית המועצות הן כדי שתוכל לנהל מערכה צבאית ביום פקודה. כדי לגייס את בעלות הברית – החוששות מהסלמה למלחמת עולם נוספת – היה על ארצות הברית לנהל מערכת תודעה שתדגיש את ערכיה ומוסדותיה העדיפים על אלה הסובייטיים. מערכת התודעה נדרשה גם כדי לנסוך בבעלות הברית את הביטחון בעדיפותן ובאיתנותן בטווח הארוך – בהינתן מכשלות והישגים סובייטיים בטווח הזמן הקצר. כמו כן, נדרש מאמץ תודעתי כדי להכפיש את האידאולוגיה הקומוניסטית ואת המערכת הסובייטית כלפי חוץ ופנים – עד כדי זרעית הזרעים שיביאו להשמדתה מבפנים. מאמץ התודעה נועד גם לקהלי יעד בתוך ארצות הברית, כדי לגייס את האומה האמריקנית ולהסביר לה על אופי האיום ועל הצורך (והיכולת) לעמוד מולו.¹⁶ המסמך קבע שעקב אופיו האידאולוגי של הסכסוך לא הייתה יכולה ארצות הברית לקוות להשיג ניצחון טוטלי, ומנגד, תבוסתה בעימות יכולה להיות כזאת. לכן הרעיון אינו דווקא השמדת האיום הסובייטי, אלא כפייה על ברית המועצות לנהוג בהתאם לנורמות הבין־לאומיות "המקובלות",¹⁷ ועקב כך צמצום האיום כלפי העולם החופשי. מדיניות ההכלה לא הייתה מדיניות של "לחץ מרבי", אלא של "לחץ מדוד". כך, נוסף על קיום עוצמה צבאית מרתיעה, נדרשה מדיניות ההכלה לשמור על "פתחי מילוט" עבור ברית המועצות שיאפשרו לה להימנע מהסלמה. פתחי מילוט אלה יכלו ללבוש צורה של אפשרות למשא ומתן על סוגיות טקטיות או של הימנעות מאתגור ישיר של היוקרה הסובייטית, באופן שלא יותיר לברית המועצות ברירה אלא להסלים. אף על פי כן, היה הדוח פסימי בנוגע לסיכוי להגיע להסכמות מהותיות עם ברית המועצות כל עוד היא לא הוכלה בהצלחה ועוצמתה לא צומצמה לרמות המחייבות אותה להיכנס למשא ומתן על הסדרים בני־אכיפה. עד אז, קבע, ישמש המשא ומתן בעיקר להשגת הסדרים נקודתיים וככלי תעמולתי.

מסמך זה, כך נראה, היה פסימי בהרבה מקודמיו בכל הנוגע לסיכויי ההצלחה של המדיניות הספציפית שבה נקטה ארצות הברית עד אז. אף על פי כן, הוא קבע שההיגיון המסדר של המדיניות נותר איתן וכי יש לקבוע פעולות שיישמו היגיון זה במשנה תוקף ובמהירות רבה יותר. רעיון ההכלה המסתמכת בראש ובראשונה על

עוצמות שאינן צבאיות נותר על כנו, אך קיבל נופך צבאי מובהק. משקלו של הכלי הצבאי עלה ביחס לעבר, והפך לאבן היסוד לתקפות התפיסה, אך בו בזמן לכלי משני במימושה. כמו כן, עלה הדגש על הצורך בקיום העוצמה הצבאית לזמן ארוך. צורך זה חייב את ארצות הברית לאיזון תקציבי, חיזוק הכלכלה ובד בבד שימת דגש על קיום עוצמה צבאית מרתיעה – ולא הכרעתית – בשגרה, ויכולת גיוס ובניין כוח להכרעה במהלך המלחמה. המטרה הייתה שארצות הברית לא תתיש את עצמה לפני שתתיש את ברית המועצות.

חברת המדיניות שהוציאה ארצות הברית בנוגע לפרויקט סולריום, 1953

מסמך NSC 153: פרויקט סולריום

בִּינוֹאֵר 1953 נִכְנַס לַתִּפְקִידוֹ הַנְּשִׂיא דווייט ד' אייזנהאואר, ועם כניסתו החל ממשלו בתהליך תיקוף וגיבוש מדיניות חוץ שנמשך עד סוף אוקטובר. ב־10 ביוני אישר הנשיא את מסמך NSC 153¹⁸, שעדכן את יעדי הביטחון הלאומי של ארצות הברית שקבע ממשל טרומן. המסמך המשיך את הקו שהתוו קודמיו בכמה שינויים עיקריים. השינוי המהותי ביחס לקודמיו הוא הדגש הרב יותר שהושם על בריאותה הכלכלית של ארצות הברית. ממשל אייזנהאואר היה מודאג מהיקף המשאבים שנדרשו למאמץ להכלת ברית המועצות ביחס למה שתפסו כמשאבים הזמינים לארצות הברית – אולי כפועל יוצא מהעלויות ההולכות ומאמירות של מלחמת קוריאה. איתנות הכלכלה האמריקנית נתפסה כמפתח לקיום העוצמה הצבאית החיונית ליישום מדיניות ההכלה, ולפיכך חיונית להצלחתה. בדומה למגמה שהוצגה בניירות הקודמים, גם כאן הכלכלה הייתה הבסיס, הכלי הצבאי היה לכלי העיקרי להכלת האיום הסובייטי ושאר כלי העוצמה הלאומיים היו מסייעים – בעיקר בחיזוק העולם החופשי ולכידותו, ובמידה משנית בצמצום ההשפעה הסובייטית. נראה היה שהמדיניות האמריקנית הפכה פסימית יותר בנוגע ליכולת לצמצם את ההשפעה הסובייטית בטווח הזמן הנראה לעין, ולכן הדגישה את בלימת התפשטותה.

בה בעת לאישור מסמך NSC 153, החל ממשל אייזנהאואר תהליך שהיום היה מכונה "מחשב אסטרטגי", לגיבוש המדיניות להתמודדות נגד ברית המועצות בשם "פרויקט סולריום", שכלל הקמה של שלושה צוותי משימה לבחינת שלוש דרכי פעולה אפשריות למדיניות העתידית ביחס לגוש הקומוניסטי. דרכי הפעולה ותנאי היסוד נבחרו מראש. המועצה לביטחון לאומי אמורה הייתה לבחור את דרך הפעולה המועדפת, על בסיס דוחות שלוש צוותי המשימה, וזו תהפוך למדיניות הרשמית של הממשל.¹⁹ לכל צוות נקבעה מדיניות שיש לבחון ביחס לארבעה תרחישים אפשריים: מלחמה הכרעית (מכוונת או בטעות) של ברית המועצות נגד המערב; לחץ, מתמשך או לסירוגין, להרחבת מרחב השליטה הסובייטי ולהחלשת העולם החופשי; מדיניות סובייטית מתגוננת, המחזקת את שליטתה בהחזקותיה הקיימות, נמנעת ממלחמה כוללת ומעודדת את הכוחות המפלגים בעולם החופשי; (דפ"א רשות) הצטרפות סובייטית למשפחת העמים ובחירה לחיות בה בשלום.

התרחישים שהצוותים הונחו להימנע מעיסוק בהם, כיוון שנמצאו "בניגוד למציאות", היו: הפחתה חדה בעוצמה הצבאית של ארצות הברית והחלטה לא להילחם בברית המועצות אלא במקרה של פלישה לשטחי ארצות הברית, כלומר חזרה למדיניות הבדלנות של לפני מלחמת העולם השנייה; הסתמכות מוחלטת על עוצמותיה הכלכלית והצבאית של ארצות הברית; שינוי מבני בארגון הסדר העולמי הקיים (כגון ממשלה עולמית או הקמת "פדרציה אטלנטית"); מלחמת מנע נגד ברית המועצות ביוזמה אמריקנית.

פרויקט סולריום הניח את מדיניות ההכלה כהנחת יסוד. שלושת הצוותים קיבלו תרחישים המנסים להכיל את ברית המועצות, אך כל צוות קיבל מדיניות המנסה זאת באמצעות כלים שונים ובמידת תקיפות שונה. בעוד צוות א' בחן מדיניות הדומה לזו שהגדיר ממשל טרומן, צוות ב' בחן מדיניות הכלה תוקפנית וצבאית בהרבה, המגדירה קו גאוגרפי שכל התקדמות סובייטית מעבר לו תזכה למענה צבאי. צוות ג' בחן מדיניות של "הכלה באמצעות גלגול" (Roll Back) – לחץ מתמיד (לא צבאי) על הגוש הסובייטי שיחייב את ברית המועצות לעצור את התקדמותה, לטובת ביסוס השפעתה בהחזקותיה הקיימות. הפרויקט פסל מראש תרחישים החורגים מגבולות ההכלה – חזרה לבדלנות או מלחמת מנע – כמו גם תרחישים התלויים בשינוי מבני בארכיטקטורה הבין־לאומית.

מבין שלושת הצוותים, צוות א' הגיש המלצות הדומות ביותר למדיניות הקיימת, תוך חיזוק המרכיב המדיני ככלי לחיזוק עוצמת העולם החופשי ולכידותו. צוות ב' הציג "הכלה קשיחה" המתבססת מהותית על האיום בפתיחת מלחמה כוללת על כל התפשטות מעבר לקו כלשהו שיקבע. הכלה זו נועדה לכפות על הגוש הסובייטי לאמץ מדיניות הגנתית, ולחדול מהניסיון להרחיב את השפעתו – באמצעים צבאיים או חתרניים. כיוון שברית המועצות לא תוכל להתעצם כלכלית במידה מספקת כדי לסגור את הפערים הקיימים בינה ובין ארצות הברית, בלימת התפשטותה תצמצם את האיום ארוך הטווח. צוות ג' הציג תזה שונה מזו של ההכלה הקלסית. תזה זו קבעה שהזמן עובד נגד ארצות הברית, ולכן היא אינה יכולה להסתפק בהכלה אלא נדרשת "לגלגל לאחור" את ההתפשטות הסובייטית – על פני זמן ארוך מאוד (12 שנים ויותר), באמצעות כל כלי העוצמה הלאומית ובלי להיגרר למלחמה כוללת (גם אם בקבלת הסיכון שבפריצתה).

מבחינת מדיניות, שלושת הצוותים קבעו שיש להקדיש משאבים רבים יותר לחיזוק הכוח הצבאי האמריקני, אך גם קבעו, בשונה מחששות הממשל החדש, שהכלכלה תוכל להתמודד עם העול שייווצר עקב כך. בהמלצות אפשר לראות את המשכיות הקונצנזוס בנושא ההכלה, גם אם הוצגו שיטות שונות ליישמה. כמו כן את חשיבותה העולה של סין כשחקן בגוש הסובייטי, את זיהוי מרחבי המחלוקת הפוטנציאליים שלה עם ברית המועצות ואת סיומה ההולך וקרוב של מלחמת קוריאה, לצד זיהוי מרחב החיכוך החדש מול הגוש הקומוניסטי בווייטנאם (וניסיון להימנע ממעורבות פעילה בו). בעוד צוות ג' הציג תמונת מצב פסימית, הצוותים האחרים זיהו את המגמות כיציבות. שלושת הצוותים זיהו את המדיניות האמריקנית כלא מספקת מבחינת היקף המאמצים והמשאבים המוקדשים.

סוף התהליך - מסמך NSC 162/2

ב־30 באוקטובר 1953 פורסם מסמך NSC 162/2 שאשר איזנהאואר.²⁰ החלטה זו הייתה למעשה סיומו של תהליך סולריום, וקבעה את המדיניות האמריקנית ביחס לברית המועצות והגוש הקומוניסטי עד לממשלי קנדי וג'ונסון. המסמך קיבל על עצמו את עיקרי הערכת המצב של המסמכים הקודמים, ולפיה אין סיכוי להסדר עם ברית המועצות. המסמך אף המשיך את הקו של קודמיו כאשר זיהה את החלשתה הכלכלית של ארצות הברית ואת הפגיעה במוסדותיה הדמוקרטיים, כסיכון הנובע ממאבק בברית המועצות שיתנהל ללא הקפדה או תשומת לב לשני גורמים אלה. ברית המועצות נתפסה כגורם בעל גמישות טקטית רבה, ובאותה העת קשיחות אסטרטגית עקרונית, ולפיכך המסקנה הייתה שתבחר בנסיגות טקטיות ובהסדרים נקודתיים מול עמידה איתנה – תוך דבקות במטרות העל שלה.

המסמך קבע שהסיכוי למלחמה יזומה בין העולם החופשי לגוש הסובייטי נמוך – כל עוד ברית המועצות לא תוכל לשחק כליל את היכולת האמריקנית למכת נגד גרעינית מסיבית – ושקיומה של הרתעה גרעינית הדדית יציבה עשוי להניא את ברית המועצות גם מתוקפנות מקומית. אף על פי כן, התעצמות גרעינית מסיבית של שני הצדדים צפויה לשחוק את אמינות הכלי להרתעה נגד תוקפנות מקומית, עקב המחיר הגבוה שתביא מלחמה שכזו וצמצום הנכונות ההדדית לפתוח בה. עם זאת, ברית המועצות לא תורתע מפעולות לסיכול צעדים מערביים נגדה גם אם הדבר יגרום למלחמה, ולפיכך היא יכולה לפרוץ עקב מיסקלקולציה. מכאן שהכלי העיקרי שבו תשתמש ברית המועצות להרחבת השפעתה יהיה החתרני, שייתמך על ידי ההרתעה הגרעינית. עוד קבע המסמך שההשפעה הסובייטית בתוך מרחבי הגוש – הן בברית המועצות ובמדינות הלווין שלה הן בסין הקומוניסטית – יציבה, ואין סבירות רבה לצמצום ניכר של השפעה זו באמצעים שאינם מלחמה. המסמך הצביע על לכידות גבוהה של הגוש, ועם זאת עלה ממנו שבטווח הארוך אפשר שיווצרו שסעים בין ברית המועצות ובין סין.²¹ מכאן, מדיניות של גלגול ההשפעה הסובייטית אחורנית אינה סבירה. עם זאת, בטווח הזמן הארוך, היחלשות פנימית של הגוש הסובייטי והתחזקות מקבילה של העולם החופשי עשויות להביא את ברית המועצות לשולחן המשא ומתן להסדרים בתנאים המקובלים על העולם החופשי.

המסמך היה אופטימי מקודמיו. הוא קבע שמאמציה של ארצות הברית מסיום מלחמת העולם השנייה לחיזוק העולם החופשי נשאו פירות, הצליחו למנוע התקדמות סובייטית נוספת באירופה ואולי אף תוקפנות נוספת אחרי פרוץ מלחמת קוריאה. עם זאת, עוצמת העולם החופשי עדיין קטנה ביחס לצורך בכל המרחבים החשובים בעולם – אירופה והמזרח הרחוק. כמו כן, קבע המסמך שארצות הברית לא הצליחה לשכנע את דעת הקהל האירופית בחומרת האיום ובצורך להיאבק נגדו – גם במחיר של הסתכנות במלחמה עולמית נוספת ובהינתן העלויות שהוא מצריך. כמו כן, ארצות הברית הגיעה למצב שבו היא מתוחה יתר על המידה, ומסתמנת זליגה של מדינות בלתי מזדהות לגוש הסובייטי.

הכלכלה נתפסה במסמך כבסיס העוצמה הקשה והרכה של ארצות הברית. לכלכלה האמריקנית היה את הפוטנציאל לקיים צמיחה ארוכת טווח, אך הדבר מחייב התנהלות נכונה ואיזון תקציבי. על אף הפוטנציאל זיהה המסמך את מצבה הכלכלי הנוכחי של ארצות הברית באותה העת כמסוכן, בהינתן חוסר האיזון התקציבי וההוצאות המתחייבות מהצורך להתמודד עם האיום הסובייטי. המדיניות שקבע המסמך ממשיכה במידה רבה את זו שקבעו המסמכים שלפניו. גם כאן המטרה הייתה להכיל את ההתפשטות הסובייטית, ולא להכריע את ברית המועצות או לגלגל אחורנית את השפעתה בעולם באופן מיידי. המדיניות אמורה הייתה להסתייע בכל כלי העוצמה הלאומיים כדי לבלום את ההתפשטות הסובייטית, לחזק את מדינות העולם החופשי, לגרום בעיות בעולם הסובייטי ולנסות לזרוע פירוד בין מרכיביו. היעד הסופי היה להביא את ברית המועצות למצב שבו תיכנס עם העולם החופשי למשא ומתן על הסדרים שיאפשרו חיים בצוותא. הכלים המדיניים והכלכליים הם הראשיים במדיניות. ארצות הברית נדרשה לגבש קואליציה בין־לאומית נגד ברית המועצות ולשמרה. עליה לסייע להתעצמות הצבאית של בעלות בריתה ולחזק אותן מבחינה כלכלית – הן באמצעות הסדרי סחר הן באמצעות סיוע כלכלי ישיר. המסמך הדגיש יותר מקודמיו את חשיבותן של בעלות הברית לביטחון האמריקני, ואת חוסר יכולתה של ארצות הברית לעמוד בהיקפי המשאבים הנדרשים למאבק ארוך טווח בברית המועצות ללא סיוע – גם בהינתן העוצמה הגרעינית האמריקנית.

הכלי הצבאי, גם כאן, שמש כמשענת ההרתעתית עליה התבססה המדיניות כדי למנוע מברית המועצות להסלים בתגובה למאמצי הכלתה. גם כאן, הייתה מורכבת עוצמה זו משני סוגי כוחות. הראשון היה כוח צבאי זמין המסוגל להרתיע תוקפנות סובייטית ולעמוד בהתקפה סובייטית אם תיכשל ההרתעה. השני היה כוח צבאי פוטנציאלי – כלומר בסיס כלכלי, תעשייתי ואנושי שרידים ברי גיוס בחירום – אותו אפשר יהיה להעמיד לאחר פתיחת המלחמה לשם הכרעתה. אופי המאבק, לפי המסמך, היה גלובלי מבקודמיו. במסמך מדורגות מדינות הקואליציה של העולם החופשי ככאלה שארצות הברית תפעיל בוודאות כוח צבאי להגנתן,²² וככאלה שככל

הנראה היא תפעיל כוח צבאי להגנתו.²³ עוד הוזכר במסמך הצורך של ארצות הברית להתערב צבאית במקומות שונים ברחבי העולם לשם הגנה על הביטחון הקיבוצי המגולם באמנת האו"ם, ללא קשר לאינטרסים ספציפיים. כך התרחב שטח המאבק מכמה מרחבי מפתח – בעיקר באירופה וביפן – לחלק גדול מאירופה ומאסיה, ואולי אף למרחבים אחרים. המסמך הדגיש יותר מקודמיו את ההשפעה השלילית האפשרית של המאבק בברית המועצות על אופי המשטר האמריקני ועל איתנות הדמוקרטיה האמריקנית, עקב הצורך במנגנוני ביטחון פנים למניעת חתרנות, ריגול וחבלה. אפשר שמדובר בביטוי לחששות על רקע רדיפת הקומוניסטים בארצות הברית שהתרחשה באותה התקופה ("תקופת המקארטיזם"), ושהעלתה את האיום שב"מלחמה לנצח" על עצם אופייה של ארצות הברית. בד בבד קבע המסמך שיש צורך במאמצי הסברה פנימיים לצורך גיוס העם האמריקני למאבק ולעלויותיו.

פיצוץ גרעיני כפי שנראה דרך פריסקופ של צוללת בצי האמריקני, 1962. המטרה: להכיל את הקומוניזם ללא צורך במלחמה גרעינית. צילום: ויקיפדיה

סיכום ומסקנות

תפיסת ההכלה החלה כמברק של דיפלומט אמריקני זוטרי יחסית בשגרירות ארצות הברית במוסקווה בניסיון להסביר את ההתנהלות הסובייטית לאחר מלחמת העולם השנייה, והפכה עד מהרה לעמוד האש המנחה את מדיניות החוץ האמריקנית במהלך כל תקופת המלחמה הקרה. לפי תפיסה זו, ברית המועצות היא יריב קשה, שעוינותו בסיסית ובלתי ניתנת לשינוי. יריב זה ינצל כל הזדמנות – אפשר שגם בכוח עצים, אך בעיקר בחתרנות

– לפגוע בעולם החופשי עד השמדתו. התפיסה טענה כי היריב הסובייטי אינו בר־הבסה באמצעים צבאיים במחירים שבהם אפשר לעמוד. ואולם אף על פי כן, נטען כי היו לברית המועצות תורפות מבניות קריטיות שבסופו של דבר יביאו להתמוטטותה – גם אם בעוד שנים רבות. לפיכך, קבעה התפיסה שהזמן משחק לטובת העולם החופשי וכי עליו לפעול בהיגיון ארוך טווח. היגיון זה היה הכללה של ברית המועצות – בעיקר במרכזי כובד תעשייתיים, בעלי פוטנציאל לייצר כוח צבאי מודרני – ודחיקתה לאחור, עד התמוטטותה. ההכלה והכלים שישמשו ליישומה נדרשו להיות אזרחיים ולא צבאיים.

תפיסתו של קנאן, הגם שהייתה שנויה במחלוקת,²⁴ הייתה הבסיס למדיניות מממשל טרומן ולאחר מכן של המדיניות האמריקנית כלפי ברית המועצות בכל המלחמה הקרה. היא עמדה בניגוד לתפיסה מתחרה שטענה כי יש צורך ב"גלגול לאחור" (Roll Back) של העוצמה הסובייטית ושליטת ברית המועצות במזרח אירופה. ואולם העולם לא עמד מלכת והתעצמות הגוש הסובייטי לאחר 1949 – בנשק גרעיני, בעוצמה מוסכמת ובהצטרפות סין העממית – חידדה את האיום הצבאי הנשקף ממנו, ועמעמה את האופטימיות בדבר מי שלטובתו פועל הזמן בטווח הארוך והקצר. לפיכך, אף שתפיסתו הבסיסית של קנאן בנוגע להכלה התקבלה, אופי המדיניות – כפי שפורט במסמך המועצה לביטחון לאומי מס' 68 משנת 1950 (NSC 68) ולאחר מכן – נתן דגש הולך וגדל לכוח הצבאי כאמצעי להתמודדות עם האיום הסובייטי. בהדרגה לבשה ההכלה האמריקנית היקף גלובלי ולא התמקדה עוד בעיקר באזורי עניין ספציפיים, ששימשו מרכז כובד כלכלי ותעשייתי. זאת משום שהתפיסה השלטת בממשל האמריקני בנוגע לאיום הסובייטי הייתה שעוצמתו בעיקר צבאית ולא פוליטית וכלכלית כפי שטען קנאן, וכמו כן שתבוסה לברית המועצות במקום אחד תהיה תבוסה בכל המקומות.²⁵

למרות מידה הולכת וגוברת של פסימיות בנוגע לאיום הסובייטי ולמצב העולם החופשי, נותר היגיון ההכלה גם בממשל טרומן וגם בממשל אייזנהאואר – אף שהדגשים על סוגי הכלים שיופעלו במסגרת מדיניות זו השתנו במידת מה. חשיבות הכלי הצבאי עלתה, אך הוא נותר ככלי המספק תשתית הרתעתית המאפשרת את ההכלה. ההכלה נותרה מדיניות כלכלית ומדינית בראש ובראשונה, ולא מובלת עוצמה צבאית. עוד עובר כחוט השני במסמכים השונים הצורך לייצר דעת קהל פנימית איתנה – הן בקרב הציבור האמריקני הן בקרב המדינות השותפות – שתאפשר עמידה בלחצי החתרנות הסובייטיים מחד גיסא ובהקרבות (כך במקור) הנדרשות מהציבור במסגרת המאבק הארוך מאידך גיסא. כמו כן, ההכלה הפכה בהדרגה ממדיניות "אמריקנו־צנטרית" למדיניות קואליציונית בהובלה אמריקנית.

ניכר שזו בראש ובראשונה תפיסה להתמודדות עם יריב שאי אפשר להביסו, אך גם אי אפשר להגיע עימו להסדר. לפיכך, האפשרות היחידה שעמדה על הפרק הייתה הכלה – לעתיד הנראה לעין (ואולי – אף מעבר לו). עם זאת, הייתה זו מדיניות המיושמת ממקום של יתרון גדול מאוד ביחסי העוצמה בין המכיל למוכל – לטובת הראשון. לפיכך, נקודת מוצא של תפיסת ההכלה היא שהצד המכיל מניח שהזמן עובד לטובתו. לכן אין צורך בהבסת האיום אלא רק בעצירתו, עד שיקרוס לתוך עצמו או יוחלש פנימית ויאלץ להגיע להסדר (או שלא יהיה איום ממילא). מנגנון ההבסה אינו עוצמת הצד המכיל, אלא חולשותיו המבניות של הצד המוכל. אלה יגרמו לו או לקרוס או להידרש להגיע להסדרים. עוצמת הצד המכיל היא גורם המאפשר את ההכלה, אך לא הגורם המכריע את האויב.

ככלל, מדיניות ההכלה אינה נרתעת ממלחמה אלא מנסה למנוע ככל הניתן את הגלישה להסלמה לעימות בעצימות גבוהה. מצד אחד באמצעות קיום עוצמה צבאית – כולל גרעינית – מרתיעה. מצד אחר באמצעות השארת פתח למשא ומתן והימנעות ממאבקי יוקרה או פגיעה באינטרסים חיוניים שיחייבו את המוכל להסלים. זוהי מדיניות זהירה, המכירה בעובדה שאפשר להרתיע יריב ממלחמה יזומה, אך שבהכרח אי אפשר להרתיעו מיציאה למלחמה בין אם בשל מיסקלקולציה או מתחושת "אין ברירה". ההרתעה הפכה בהדרגה מקונוונציונלית לגרעינית הדדית. העוצמה הגרעינית שיחקה תפקיד מפתח בהרתעת ברית המועצות ממלחמה נגד המערב, אך לא היה בה די כדי למנוע מספר רב של מלחמות פריפריאליות – מקוריאנה, דרך וייטנאם ועד מספר רב של עימותים באפריקה, במזרח התיכון ובאמריקה הלטינית – בהן התנגשו ישירות או בעקיפין כוחות אמריקניים עם כוחות הגוש הסובייטי. כמו כן, לא הצליחה ההכלה למנוע את התחמשותה של סין בנשק גרעיני, את תמיכתה בכוחות שלחמו נגד ארצות הברית או אף לחימה של ממש נגד כוחות אמריקניים בקוריאה.

מדיניות ההכלה מחייבת פערי עוצמה גדולים לטובת המכיל שיאפשרו לו קיום כוח צבאי מרתיע בשגרה, פוטנציאל גיוס כוח מכריע במלחמה ובסיס כלכלי איתן לקיים את עצמו ואת שאר עוצמותיו זמן ארוך. היא גם מחייבת גיוס קואליציה בין־לאומית שתמנע מן היריב להשיג הישגים בכל החזיתות שיפנה אליהן. זו אינה מדיניות זולה או חד־צדדית, אלא שהיא זולה יותר ובטוחה יותר ממדיניות של גלגול לאחור, ובטח ממלחמה. קיומה של קואליציה מאפשרת את צמצום הנטל הכלכלי של המדיניות על כל אחת מחברותיה, ובמידה מסוימת היא מכפיל הכוח המאפשר את יצירת פער העוצמה הנדרש כדי להכיל יריב מעצמתי. המדיניות מחייבת סבלנות. המסמכים

האמריקניים כולם מדברים על טווח זמן ארוך שלאחריו אפשר שברית המועצות תגיע למצב שבו עוצמתה תקטן, עד שהיא תידרש לבוא לשולחן המו"מ עם המערב. בפועל, נדרשו לכך מעל 40 שנה, שבחלקן כלל לא היה בטוח שהמגמה לטובת המערב. כמו כן, יש לזכור שאף שלא פרצה מלחמה ישירה בין ארצות הברית לברית המועצות, פעמים מספר עמדו שתי המעצמות על סף העימות העצים – למרות המשמעות הרות האסון שהיו נגרמות עקב כך ועל אף ההרתעה הגרעינית ההדדית. אפשר רק לשער מה היה קורה אילו לא הייתה הרתעה גרעינית, או אפילו עקב שינויים קטנים בהתרחשויות. לפיכך, זוהי אינה מדיניות לכאן ועכשיו, ואפשר שבכל מערכת שונה זו אינה מדיניות שיכולה למנוע מן הצדדים לגלוש למלחמה ישירה בזמן זה או אחר.

המטרה המובהקת של מדיניות ההכלה לא הייתה להחליף את המשטר הסובייטי, אלא להביאו למצב שיבוא אל שולחן המשא ומתן לשם הסכמה על הסדרים שיאפשרו חיים בצוותא. אפשר, כפי שקרה בפועל, שהמשטר הסובייטי אכן יקרוס לפני שיגיע להסדר עם המערב, אך זו לא הייתה התוצאה הסבירה מבחינת מחברי המסמכים – במיוחד לאחר העברת השלטון המסודרת (יחסית) לאחר מות סטלין. עם זאת, ארצות הברית מעולם – במהלך כל המלחמה הקרה – לא הגדירה את התנאים שבהם תהיה מוכנה להגיע להסדר,²⁶ והמלחמה הייתה רצופה במשא ומתן בסוגיות טקטיות (גם אם יסודיות) כגון הסדרת משטרי בק"ן²⁷ ופר"ן.²⁸ קריסת השלטון הסובייטי הביאה רבים לצפות שכך יקרה גם במקומות אחרים, אך קריסת משטרים היא אירוע יחסית נדיר וקשה לצפייה מראש. מכאן שיש, לפיכך, לקבל את העובדה שבסופו של דבר כל מדיניות הכלה תהיה חייבת, ככל הנראה, להגיע למצב של הסדרה עם היריב ותהיה רצופת אירועי משא ומתן שיאפשרו הסדרים נקודתיים, הגבלת סיכויי ההסלמה ועצירתה. ההכלה היא הפעלת לחץ נגדי בזמן ומרחב מסוימים, ואינה בידוד מוחלט של היריב. בהיעדר עוצמה צבאית (כולל גרעינית) המרתיעה את שני הצדדים מהסלמה ישירה, עליונות כלכלית ומדינית, לכידות פנימית, סבלנות רבה וחולשות מבניות של היריב – כלל לא בטוח שמדיניות הכלה היא אפשרית, ובין כה ובין כה נראה שהיא אינה מונעת לחלוטין עימותים פריפריאליים ועל ידי כוחות שלוחים. משכך, היא מתאימה למעצמות, בהקשרים היסטוריים ייחודיים, ולא בהכרח למדינות אחרות.

לקבלת חומרים נוספים מבית "מערכות" לחצו כאן

הערות

[1] אז היה Deputy Chief of Mission

[2] Kennan, G. (1946). The Chargé in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State, in: US State Department (ed.), Foreign relations of the United States, Vol. VI, Eastern Europe; The Soviet Union (1969). Washington, pp. 696-709

[3] למזכר הייתה השפעה מרחיקת לכת יחסית למוזכר שכתב עובד שגרירות זוט – הן על מדיניות ארצות הברית והן על המשך הקריירה של קנאן עצמו.
Kissinger, H.A. (1994, May 1). Reflections on Containment. Foreign Affairs.
<https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1994-05-01/reflections-containment>

[4] יש לזכור – מברקו של קנאן נכתב ב־1946. באותה העת, עבר השלטון בברית המועצות פעם אחת בלבד (מלנין לסטלין) ולא היה ברור מה יקרה לאחר סטלין

[5] פרסום בעילום שם היה (ועודנו) צעד יוצא דופן בכתב העת Foreign Affairs בפרט ובכתבי העת האמריקניים המקצועיים העוסקים בביטחון ובמדיניות חוץ בכלל. קנאן כתב את המאמר בשנת שבתון – על בסיס הרצאה שנשא – אך עד שפורסם כבר התמנה למשרה בממשל טרומן. לפיכך, עקב חשיבות המאמר לשיח הכללי והחידוש שהביא, הוחלט לפרסמו בעילום שם לפני משורת הדין. עם זאת, עד מהרה התבררה זהותו של הכותב

[6] Kennan, G. (1947, July 1). The Source of Soviet Conduct. Foreign Affairs. Vol. 24, no. 4, pp. 582-566

[7] במאמרו השתמש קנאן במונח Counterforce. מונח זה הובן, שלא כהלכה, כהפעלת כוח צבאי. כוונתו של קנאן הייתה הפעלה של לחץ נגדי (Counter Pressure) ולא בהכרח של כוח צבאי. ראו:
Gaddis, J.L. (1977, July 1). Containment: A Reassessment. Foreign Affairs.
<https://www.foreignaffairs.com/articles/1977-07-01/reconsiderations-containment-reassessment>

[8] ים אחר כך
הבהיר
קנאן
שכוונתו
Kennan, G.F. (1987, march 1). Containment Then and Now. Foreign Affairs.
Gaddis, J.L. (1977, July 1). Containment: A Reassessment. Foreign Affairs.
<https://www.foreignaffairs.com/articles/1987-03-01/containment-40-years-later>

והתכתבויותיו-01/reconsiderations-containment-reassessment
 שמדובר היה
 בעיקר
 בהתפשטות
 פוליטית
 חתרנית:

הייתה
 בעיקר
 להתפשטות
 פוליטית,
 שכן כוחה
 הצבאי של
 ברית
 המועצות
 הותש בעת
 מלחמת
 העולם
 השנייה.
 ראו:

Gaddis, J.L. (1977, July 1). Containment: A Reassessment. Foreign Affairs.

<https://www.foreignaffairs.com/articles/1977-07-01/reconsiderations-containment-reassessment>

[9] בשיחות פנימיות ובהרצאותיו באותה העת טען קנאן שהיו רק חמישה מרחבים בעולם המסוגלים לייצר כוח צבאי המוני מודרני ולקיימו: ארצות הברית, בריטניה, עמק הריין והמרחבים התעשייתיים הסמוכים לו, ברית המועצות ויפן. בסוף שנות ה־40 היה רק אחד מהם בשליטה סובייטית, ומטרת ההכלה הייתה למנוע מברית המועצות להשתלט על אלה מהמרחבים האחרים. ראו:

[10] <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1948v01p2/d60>

[11] הניסוי הגרעיני הסובייטי הראשון התרחש ב־29 באוגוסט 1949. המזכר הנשיאותי שדרש את כתיבתו של NSC 68 הופץ ב־31 בינואר 1950

[12] National Security Council Report (1950, 14 April). NSC 68 – United States Objectives and Programs for National Security

[13] <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/NSC68>

[14] נשק תרמו־גרעיני, הידוע גם כ"פצצת מימן", נוסה לראשונה ב־2 בנובמבר 1952. ארצות הברית החלה את פיתוחו בראשית 1950

[15] מלחמת העולם השנייה הסתיימה חמש שנים לפני כתיבת המסמך, ורוב מדינות העולם טרם השתקמו. המלחמה חיה כאירוע טראומתי במוחם של כל מקבלי ההחלטות ושל הציבור – קל וחומר באירופה. הרצון להימנע ממלחמת עולם – ממש בכל מחיר – על אף היתרון האמריקני בעוצמה צבאית, עובר כחוט השני בכל המסמכים הנסקרים במאמר

[16] יש לזכור – עמדתה המסורתית של ארצות הברית (עוד מנאום הפרידה של ג'ורג' וושינגטון ב־1796 וכלה במדיניות הבדלנות של שנות ה־20 וה־30 של המאה ה־20) הייתה בדלנית וגרסה איזהתערבות בבעיות "העולם הישן". לפיכך, נדרש הממשל האמריקני לשכנע את הציבור לשנות מדיניות ארוכת שנים ב־180 מעלות וכמו כן לשאת בעלויות כלכליות כבדות הן לצורך התעצמות צבאית והן לצורך בניית כלכלותיהן וצבאותיהן של בעלות הברית האירופיות, כל זאת תוך קבלת עול הסיכון למלחמה עולמית נוספת. כה גדול היה האתגר שניצב בפני הממשל האמריקני – והוא חוזר על עצמו שוב ושוב בכל אחד מהמסמכים הנסקרים במאמר. הצלחת מאמץ תודעה זה, הניכרת ממרחק 73 שנה, כלל לא הייתה מחויבת המציאות

[17] מדובר באלה שנקבעו במגילת האומות המאוחדות

[18] <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus195254v02p1/d80>;
<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v02p1/d74>

[19] <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v02p1/d69>

[20] <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v02p1/d101>

[21] השסע הסינו-סובייטי אכן נוצר ואכן נוצל על ידי ארצות הברית, אך רק בשנות ה־70 – 20 שנה לאחר שנכתב מסמך NSC 162/2

[22] מדינות נאט"ו, מערב גרמניה, ברלין, יפן, הפיליפינים, אוסטרליה, ניוזילנד, הרפובליקות האמריקניות או הרפובליקה של קוריאה

[23] וייטנאם וטייוואן

[24] Gaddis, L.G. (1977, July 1). Containment: A Reassessment. Foreign Affairs

[25] <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/kennan>

[26] Ibid

[27] הסכמים שמטרתם בקרה על פיתוח אמל"ח וואו פריסתו

